

81 & 78

С 89

Л.В. Сутрун

Загальне МОВОЗНАВСТВО

Практичні заняття,
самостійна робота

Навчальний
посібник

abc
абг
дзг
шрр

Л.В. Супрун

Загальне МОВОЗНАВСТВО

Практичні заняття,
самостійна робота

*Навчальний
посібник*

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

НБ ПНУС

781364

Київ

“ЗНАННЯ”

2012

УДК 81'1(075.8)
ББК 81я73
С89

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-2319 від 7 листопада 2008 р.)

Рецензенти: *Н.Г. Озерова*, доктор філологічних наук, професор (Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України); *Н.П. Шумарова*, доктор філологічних наук, професор (Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка); *П.С. Дудик*, доктор філологічних наук, професор (Інститут філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського); *Д.О. Жмурко*, кандидат філологічних наук, доцент (Інститут іноземних мов Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського)

Супрун Л.В.

С89 Загальне мовознавство. Практичні заняття, самостійна робота : навч. посіб. / Л.В. Супрун. — К. : Знання, 2012. — 335 с.

ISBN 978-966-346-638-5 (тверда палітурка)

ISBN 978-617-07-0030-8 (м'яка обкладинка)

Посібник призначений для використання на практичних заняттях з курсу “Загальне мовознавство” та для самостійної роботи студентів. За структурою він складається із двох найважливіших частин: тематичних розробок для практичних занять і тематичних розробок для самостійного опрацювання навчального матеріалу. До кожної теми студентам пропонуються перелік основних питань для вивчення, орієнтири для самопідготовки та практичні або тестові завдання. Крім того, у посібнику наводяться теми рефератів, список питань для підготовки до екзамену, список рекомендованої літератури, критерії та норми оцінювання знань студентів. Посібник створений за авторською програмою на засадах кредитно-модульної системи навчання і є практично єдиним виданням такого типу не тільки в Україні, але й у країнах СНД.

Для студентів, які навчаються за спеціальностями “Українська мова” та “Журналістика”, і викладачів вищих навчальних закладів. Посібник буде корисним також магістрантам, аспірантам, учителям імені Василя Стефаника

ISBN 978-966-346-638-5 (тверда палітурка)
ISBN 978-617-07-0030-8 (м'яка обкладинка)
УДК 81'1(075.8)
ББК 81я73
Л.В. Супрун, 2012
© Видавництво “Знання”, оформлення, 2012

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Критерії та норми оцінювання знань студентів.....	7
Тематичне планування навчального матеріалу.....	12
Практичне заняття 1	
ФІЛОЛОГІЯ КЛАСИЧНОЇ ДАВНИНИ	14
Основні питання теми.....	14
Література.....	15
Орієнтири для самопідготовки.....	17
Тестові завдання.....	21
Відповіді.....	42
Практичне заняття 2	
МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ	43
Основні питання теми.....	43
Література.....	44
Орієнтири для самопідготовки.....	50
Практичні завдання.....	54
Практичне заняття 3	
ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ	
УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА	82
Основні питання теми.....	82
Література.....	83
Орієнтири для самопідготовки.....	92
Практичні завдання.....	101
Відповіді.....	130
Практичне заняття 4	
ЗАГАЛЬНОМОВОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ	
СЛАВІСТИКИ	132
Основні питання теми.....	132
Література.....	133
Орієнтири для самопідготовки.....	141
Практичні завдання.....	150
Відповіді.....	157
Практичне заняття 5	
ПРОВІДНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ШКОЛИ	
І НАПРЯМИ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	158
Основні питання теми.....	158
Література.....	159

Орієнтири для самопідготовки	176
Творчі завдання	193
Самостійна робота 1	
МОВОЗНАВСТВО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	
Й ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ.	
МОВОЗНАВСТВО XVII—XVIII ст.	198
Основні питання теми	198
Література	198
Орієнтири для самопідготовки	202
Тестові завдання	207
Відповіді	223
Самостійна робота 2	
ЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У МОВОЗНАВСТВІ. ЛОГІКО-	
ГРАМАТИЧНА ШКОЛА СЕРЕДИНИ XIX ст.	224
Основні питання теми	224
Література	224
Орієнтири для самопідготовки	226
Тестові завдання	228
Відповіді	240
Самостійна робота 3	
КЛАСИЧНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ШКОЛИ	241
Основні питання теми	241
Література	241
Орієнтири для самопідготовки	247
Практичні завдання	251
Самостійна робота 4	
КРИТИКА МОЛОДОГРАМАТИЗМУ. ШКОЛА	
“СЛІВ І РЕЧЕЙ”. ШКОЛА ЕСТЕТИЧНОГО	
ІДЕАЛІЗМУ. НЕОЛІНГВІСТИКА	294
Основні питання теми	294
Література	294
Орієнтири для самопідготовки	296
Тестові завдання	298
Відповіді	311
Самостійна робота 5	
МОВА ТА ІСТОРІЯ	312
Основні питання теми	312
Література	312
Орієнтири для самопідготовки	315
Тестові завдання	319
Відповіді	329
Теми рефератів	330
Питання для підготовки до екзамену	331
Рекомендована література	334

ПЕРЕДМОВА

Пропонований посібник написаний з метою заповнити прогалину, яка утворилась в навчально-методичному забезпеченні курсу “Загальне мовознавство”. Авторіві відомо лише дві праці такого типу: *Плотников Б.А.* *Общее языкознание: Семинарий : учеб. пособие для филол. фак. вузов.* — Минск : Вышэйш. шк., 1986. — 124 с., *Хроленко А.Т.* *Общее языкознание : рук. к самост. раб. над курсом.* — М. : Просвещение, 1981. — 95 с., які вже не можуть задовольнити вимоги сучасної системи освіти.

Курс “Загальне мовознавство” має велике пізнавальне і світоглядне значення. Він спирається на всі прослухані студентами лінгвістичні дисципліни (сучасну українську літературну мову, вступ до мовознавства, українську діалектологію, історію української літературної мови тощо) і забезпечує їх теоретичне узагальнення.

Мета курсу — об’єктивне висвітлення загальних питань науки про мову, її історію, методологію та методику лінгвістичного аналізу.

Завдання курсу: 1) теоретично узагальнити, систематизувати здобуті студентами знання з окремих лінгвістичних дисциплін; 2) розширити загальнолінгвістичну підготовку випускників-філологів, поглибити їхній теоретичний рівень; 3) ознайомити слухачів з основними лінгвістичними напрямами, школами; 4) озброїти студентів методикою наукового дослідження мови; 5) сприяти поліпшенню підготовки майбутнього філолога до самостійної творчої роботи у сфері освіти, науки, культури, ЗМІ, забезпечити його методологічну і теоретичну підготовку.

Курс “Загальне мовознавство” охоплює три частини: 1. Історія лінгвістичних учень; 2. Теоретичні проблеми мовознавства; 3. Методи лінгвістичних досліджень. Ґрунтовне ознайо-

млення з цими складовими дисципліни допоможе студентам осмислити мову як своєрідне й неповторне явище.

На опанування курсу “Загальне мовознавство” чинним навчальним планом виділено 90 годин, з них 38 годин лекцій і 10 годин практичних занять. Передбачено також 42 години самостійної роботи. Разом ця кількість годин становить 2,5 кредиту.

Посібник створено за авторською програмою на засадах кредитно-модульної системи навчання. Із 22 тем дисципліни п’ять виносимо для опрацювання на практичних заняттях, а саме: 1. Філологія класичної давнини; 2. Методи дослідження мови; 3. Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства; 4. Загальномовознавчі проблеми славістики; 5. Провідні лінгвістичні школи і напрями у сучасному мовознавстві. У розробці кожного практичного заняття представлені питання, які сукупно репрезентують суть теми; основна і додаткова рекомендована література; орієнтири для самопідготовки; практичні завдання.

Для опрацювання курсу передбачено також 42 години самостійної роботи студентів, що зорієнтована на засвоєння тем “Мовознавство середньовіччя й епохи Відродження. Мовознавство XVII—XVIII ст.”; “Логічний напрям у мовознавстві. Логіко-граматична школа середини XIX ст.”; “Класичні лінгвістичні школи”; “Критика молодогограматизму. Школа “слів і речей”. Школа естетичного ідеалізму. Неолінгвістика”; “Мова й історія”. Студентам пропонується за основною і додатковою літературою вивчити певні питання, у чому їм допоможуть орієнтири для самопідготовки. Рівень усвідомлення засвоєного матеріалу перевіряється за допомогою тестів.

Посібник призначений для студентів, які навчаються за спеціальностями “Українська мова і література” та “Журналістика”. Він також може з успіхом використовуватися учителями, магістрантами й аспірантами в їхній професійній і науковій діяльності.

Відгуки і критичні зауваження просимо надсилати на адресу: Супрун Людмилі Вікторівні, вул. Київська, 50, а/с 3432, м. Вінниця, 21032.

КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Основні критерії оцінювання знань студентів

1. Характер і якість самостійної підготовки студента до заняття.
2. Ступінь усвідомлення навчального матеріалу, розуміння того, про що повідомляється.
3. Повнота, правильність і точність відповіді.
4. Уміння застосовувати набуті знання у стандартних та нестандартних ситуаціях.
5. Мовленнєве оформлення відповіді, уміння донести інформацію до свідомості інших.

Особлива увага звертається на опрацювання студентами додаткової літератури і використання її у процесі висвітлення питання.

Під час виконання письмових завдань оцінюється також уміння робити узагальнення й висновки.

Поточне оцінювання знань студентів здійснюється за системою рейтингових балів:

“–2” бали — студент не з’явився на заняття або інший контрольний захід.

“–1” бал — оцінка “незадовільно”.

Студент відтворює уривчастими реченнями окремі цілісні смислові фрагменти прослуханої лекції або самостійно опрацьованого матеріалу, що становить 1/3 частину загального обсягу змісту певної теми; участь студента в діалозі обмежується однією чи двома елементарними репліками, які не відповідають ситуації спілкування. Студент в основному не розуміє того, про що повідомляє, плутає мовні факти, що призводить до грубих фактичних помилок; не може навести приклади; допускає вісім і більше мовленнєвих неточностей.

“1” бал — оцінка “задовільно”.

Студент досить послідовно й логічно відтворює матеріал лекції. У разі самостійного вивчення теми може переказати більшу половину матеріалу, спираючись на власний концепт, проте не може обґрунтувати висловлені думки, неточно дає визначення окремих мовних фактів; відповідає на більшість запитань, які конкретизують відповідь; може навести окремі завчені приклади, проте не завжди влучно; застосовує набуті знання лише у стандартних ситуаціях (виконуючи завдання, аналогічні з домашніми). У відповіді допускає до чотирьох фактичних та п’яти мовленнєвих помилок.

“2” бали — оцінка “добре”.

Студент добре володіє навчальним матеріалом, спроможний з незначною сторонньою допомогою аналізувати, узагальнювати, реконструювати його. Визначення мовних явищ і понять бездоганні. Фактичних помилок у відповіді немає. У разі, якщо матеріал винесено на самостійне опрацювання, студент демонструє вміння не лише переказувати, а й аналізувати матеріал, даючи прочитаному власну оцінку, аргументуючи висловлені тези загальновідомими доказами. У процесі підготовки до самостійної роботи студент опрацював більшість запропонованих викладачем додаткових посібників. Рівень мовленнєвої культури задовільний, у висловленнях допускаються дві мовленнєві помилки.

“3” бали — оцінка “відмінно”.

Студент вільно й у повному обсязі володіє теоретичним матеріалом в усіх його аспектах, здатний донести цей матеріал до свідомості інших, аргументуючи кожне його положення; виявив творчі здібності у процесі опрацювання поставленої проблеми; уміє встановлювати міжпредметні зв’язки, грамотно коментувати історію питання; кваліфіковано веде дискусію. У відповіді немає жодних помилок.

Пропуски занять, оцінені штрафним балом “–2”, студент повинен обов’язково відпрацювати. За відпрацьовані заняття бали не нараховуються, проте знімаються штрафні бали.

Поточну заборгованість зі штрафним балом “–1” студент повинен ліквідувати. За ліквідацію поточної заборгованості бали не нараховуються.

Відповідно до структури модулів і видів навчальної роботи визначено кількість балів, яку студент може отримати у процесі навчання.

МОДУЛЬ 1

Лекції	Бали	Практичні заняття	Бали	Самостійна робота	Бали	Реферат	Бали	Науково-дослідна робота	Бали	Разом
1	1	1	3	1	3				3	
2–4	3	2	3	2	3					
5	1	3	3	3	3					
6	1			4	3					
7	1									
8–9	2									
Разом	9		9		12				3	33

МОДУЛЬ 2

Лекції	Бали	Практичні заняття	Бали	Самостійна робота	Бали	Реферат	Бали	Науково-дослідна робота	Бали	Разом
10	1,5	4	3	5	3		5		3	
11—12	2	5	3						3	
13	1									
14	1									
15—16	1,5									
17—19	3									
Разом	10		6		3		5		3	27

Науково-дослідна робота студентів передбачає наявність публікацій у збірниках наукових праць, призові місця за результатами університетських студентських наукових конференцій, участь у всеукраїнських студентських наукових конференціях, підготовку наукових оглядів та рефератів, активну участь у студентських наукових гуртках і проблемних групах, призові місця у I етапі Всеукраїнської студентської олімпіади, участь у II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади тощо.

До іспиту допускається студент, який не має академічної заборгованості за результатами поточного контролю.

Підсумкове оцінювання знань студентів

Сума кількості балів за результатами поточного контролю і кількості балів за результатами екзаменаційного контролю становить **рейтингову оцінку студента**.

Модуль 1	Модуль 2	Екзамен	Рейтингова оцінка (max)
33 бали	27 балів	40 балів	100 балів

Студент, який отримав за екзамен менше 20 балів, вважається таким, що не склав іспит (незважаючи на бали поточної успішності).

Ліквідація академічної заборгованості здійснюється в установленому порядку.

Академічні успіхи студента оцінюються за шкалою ECTS та за традиційною національною шкалою.

№ з/п	Рейтингова оцінка	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою
1	90—100	A (відмінно)	відмінно
2	82—89	B (дуже добре)	добре
3	75—81	C (добре)	добре
4	67—74	D (задовільно)	задовільно
5	60—66	E (досить задовільно)	задовільно
6	35—59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання після виконання певної додаткової роботи)	незадовільно
7	34 і менше	F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)	незадовільно

ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
1	Вступ. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна	2		
2	Філологія класичної давнини		2	
3	Мовознавство середньовіччя й епохи Відродження. Мовознавство XVII—XVIII ст.			10
4	Виникнення порівняльно-історичного мовознавства і філософії мови. Вільгельм фон Гумбольдт — основоположник загального мовознавства	3		
5	Натуралізм (біологізм) у мовознавстві. Натуралістична концепція Августа Шлейхера	3		
6	Логічний напрям у мовознавстві. Логікограматична школа середини XIX ст.			7

Закінчення табл.

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
7	Психологізм у мовознавстві. Лінгвістична концепція О.О. Потебні	2		
8	Молодограматизм у мовознавстві. Лейпцизька школа. Московська лінгвістична школа. Казанська лінгвістична школа	2		
9	Критика молодогограматизму. Школа "слів і речей". Школа естетичного ідеалізму. Неолінгвістика			8
10	Соціологізм у мовознавстві. Лінгвістична концепція Фердинанда де Соссюра	2		
11	Структуралізм у мовознавстві. Празький лінгвістичний гурток. Американський структуралізм. Копенгагенська школа	4		
12	Загальнолінгвістичні питання українського мовознавства		2	
13	Класичні лінгвістичні школи			10
14	Загальномовознавчі проблеми славістики		2	
15	Провідні лінгвістичні школи і напрями у сучасному мовознавстві	3	2	
16	Мова і суспільство	4		
17	Мова і мовлення	2		
18	Мова і мислення	2		
19	Знакова природа і теорія мови	3		
20	Мова як системно-структурна організація	6		
21	Мова й історія			7
22	Методи дослідження мови		2	
23	Всього	38	10	42

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1

ФІЛОЛОГІЯ КЛАСИЧНОЇ ДАВНИНИ

Основні питання теми

1. Історія лінгвістичних учень, її періодизація.
2. Найдавніші свідчення притягальної сили таємниці мови. Мовознавча проблематика в Біблії та Євангелії.
3. Питання мови у стародавніх індійських відах.
4. Граматика санскриту Паніні.
5. Філософський період давньогрецької науки про мову.
6. Вивчення мови стоїками.
7. Граматичний період грецького мовознавства.
8. Давньоримська мовознавча школа.
9. Основні досягнення китайської схоластики.
10. Давньокитайська фонетична наука.
11. Розвиток ієрогліфічної писемності в Китаї.
12. Давнє арабське мовознавство.
13. "Диван тюркських мов" Махмуда аль-Кашгарі.
14. Головні здобутки філології класичної давнини.
15. Загальна характеристика мовознавчих шкіл Стародавнього світу.

Література

Основна

Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 22—32.

Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К., 1985. — С. 6—34.

Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 9—35.

Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1980. — С. 8—14.

Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 5—44.

Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. — К., 1964. — С. 3—18.

Кондрашов Н.А. История лингвистических учений : учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. — М., 1979. — С. 7—19, 21—23.

Березин Ф.М. История лингвистических учений : учеб. пособие / Ф.М. Березин. — М., 1979. — С. 5—15.

Звегинцев В.А. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. — 3-е изд., дополн. — М., 1964. — Ч. 1. — С. 7—22.

Кодухов В.И. Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974. — С. 6—12.

Левицкий Ю.А. История лингвистических учений : учеб. пособие / Ю.А. Левицкий. — М., 2005. — С. 11—23.

Додаткова

Аверинцев С.С. Истоки и развитие раннехристианской литературы / С.С. Аверинцев // История всемирной литературы / под ред. Г.П. Бердникова. — В 9 т. — Т. 1. — М., 1983.

- Античные теории языка и стиля / под ред. О.М. Фрейденберг. — М.; Л., 1936.
- Аристотель. Метафизика / Аристотель. — М.; Л., 1934.
- Біблія. Канонічне видання. — Мюнхен, 1992.
- Білецький О. Про міфологію та філософію Біблії / О. Білецький. — М., 1977.
- Габучан Г.М. Арабская языковедческая традиция / Г.М. Габучан // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Габучан Г.М. К вопросу об арабских грамматических учениях / Г.М. Габучан // Семитские языки. — М., 1963.
- Гиргас В.Ф. Очерк грамматической системы арабов / В.Ф. Гиргас. — Т. 1—2. — СПб., 1873—1879.
- Димери Д.П. Панини и его “Восьмикнижие” / Д.П. Димери // Народы Азии и Африки. — 1973. — № 6.
- Добиаш А. Синтаксис Аполлония Дискола / А. Добиаш. — К., 1882.
- Захарьян Б.А. “Быки” и “коровы” Патанджали, или Начала системной лингвофилософии в Древней Индии / Б.А. Захарьян // Вестник Моск. ун-та. — Сер. 13: Востоковедение. — 2000. — № 2.
- Звегинцев В.А. История арабского языкознания (краткий очерк) / В.А. Звегинцев. — М., 1958.
- История лингвистических учений: Древний мир. — Л., 1980.
- История лингвистических учений: Средневековый Восток. — Л., 1981.
- Кобів Й.У. Принципи класифікації частин мови в античній граматиці / Й.У. Кобів // Іноземна філологія. — 1971. — Вип. 24.
- Кононов А.Н. Махмуд Кашгарский и его “Диван лугат ат-турк” / А.Н. Кононов // Советская тюркология. — 1972. — № 1.
- Конрад Н.И. О национальной традиции в китайском языкознании / Н.И. Конрад // Вопросы языкознания. — 1959. — № 3.
- Крымский А. История арабов и их литературы / А. Крымский. — М., 1914.
- Крымский А. Семитские языки и народы / А. Крымский. — М., 1909—1912.
- Мелиоранский П.М. Араб-филолог о турецком языке / П.М. Мелиоранский. — СПб., 1900.
- Орос М.В. Мовознавчі питання в стародавній Греції V — початку III ст. до н. е. / М.В. Орос // Іноземна філологія — 1971. — Вип. 24.
- Парибок А.В. Индийская языковедческая традиция / А.В. Парибок // Лингвистический энциклопед. словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Радциг С.И. Введение в классическую филологию / С.И. Радциг. — М., 1965.
- Рыбалкин В.С. Классическое арабское языкознание / В.С. Рыбалкин. — К., 2003.

- Сергиевский М.В. Современные грамматические теории в Западной Европе и античная грамматика / М.В. Сергиевский // Уч. зап. МГПИИЯ. — Т. 2. — 1940.
- Томсен В. История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов) / В. Томсен. — М., 1938.
- Тронский И.М. Античные теории языка и стиля / И.М. Тронский. — М.; Л., 1986.
- Тронский И.М. Вопросы языкового развития в античном обществе / И.М. Тронский. — М., 1973.
- Тронский И.М. Учение о частях речи у Аристотеля / И.М. Тронский // Уч. зап. ЛГУ. — 1941. — № 63. — Вып. 7.
- Трубецкой Н.С. Вавилонская башня и смешение языков / Н.С. Трубецкой // Евразийский временник. — Т. 3. — Берлин, 1923.
- Шевченко Л.Л. Лінгвістична інтерпретація імені Ісуса Христа / Л.Л. Шевченко // Мовознавство. — 2006. — № 2—3.
- Шкода В. Що ж трапилося у Вавилоні? / В. Шкода // Філософська думка. — 2004. — № 1.
- Яхонтов С.Е. Китайская языковедческая традиция / С.Е. Яхонтов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.

Орієнтири для самопідготовки

Періодизація історії лінгвістичних учень

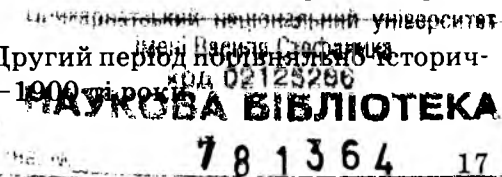
П'ять етапів історії мовознавства (за В.І. Кодуховим).

1. Від філології давнини до мовознавства XVIII ст.
2. Виникнення порівняльно-історичного мовознавства і філософії мови (кінець XVIII — початок XIX ст.).
3. Логічне і психологічне мовознавство (середина XIX ст.).
4. Неограматизм і соціологія мови (остання третина XIX — початок XX ст.).
5. Сучасне мовознавство і структуралізм (30—60-ті роки XX ст.).

Поділ кожного з етапів на періоди.

П'ять періодів історії мовознавства (за В.Д. Бондалетовим).

1. Порівняльно-історичне мовознавство. Перший період: 20—70-ті роки XIX ст.
2. Молодограматизм. Другий період порівняльно-історичного мовознавства: 1870—1900 роки.

3. Третій період історії мовознавства. Кінець XIX — перша чверть XX ст.

4. Четвертий період мовознавства. Виникнення нових напрямів (з 20-х до 70-х років XX ст.).

5. Сучасний період в історії мовознавства. 70-ті роки XX ст. — початок XXI ст.

Найдавніші свідчення притягальної сили тасмниці мови. Мовознавча проблематика в Біблії та Євангелії. Головні здобутки філології класичної давнини

Іврит — мова, якою розмовляли в Едемі Адам з Євою, а потім їхні нащадки до всесвітнього потопу.

Легенда про Вавилонську вежу.

Наука про мову в Стародавній Індії

Стародавня Індія — колыска мовознавства.

Питання мови в староіндійських ведах (релігійних гімнах): Рігведі — книзі гімнів, Самаведі — книзі пісень, Яджурведі — книзі молитов і церковних церемоній та Атхарведі — книзі заклинань.

Практична мета розквіту індійської філології: стародавні індійці зайнялись ґрунтовним вивченням санскриту, який в V ст. до н. е. став дуже відрізнятися від розмовної народної мови — пракриту, з метою зберегти правильну і точну вимову священних гімнів та забезпечити їх розуміння.

Граматику санскриту Паніні “Аштадґ’яї” (“Восьмикнижжя”), її найвищі досягнення.

Емпіричне й описове спрямування давньоіндійського мовознавства.

Мовознавча думка в Давній Греції

Філософський період давньогрецької науки про мову. Два протилежні погляди на співвідношення між думкою і словом, речами та їх іменами:

1) слова позначають речі за їх природою, сутністю (“physei” (фюсей)), а значить істинно, правильно (Геракліт, Епікур, Протагор, стоїки);

2) слова позначають речі за звичаєм, за угодою, домовленістю людей (“thesei” (тесей)), тобто неправильно (Демокріт, Арістотель).

Детальний розгляд цих проблем у діалозі Платона під назвою “Кратіл, або Про правильність імен”. Зародження етимології. Перша в Греції спроба класифікації слів на частини мови: ім’я та дієслово.

Трактати Арістотеля “Риторика”, де закладені основи мистецтва переконання, і “Поетика”, в якій закладені основи літературної критики. Ототожнення Арістотелем мислення з мовою, логічних категорій з категоріями граматичними.

Ґрунтовне, систематичне вивчення мови стоїками (Хрісіпп, Діоген Вавилонський, Зенон, Клеант), їхнє авторство щодо багатьох із сучасних граматичних назв. Створення нової галузі мовознавства — етимології, яка мала погану репутацію в Європі.

Остаточне відмежування граматики від філософії у граматичний період грецького мовознавства. Практична мета розвитку науки про мову: по-перше, бажання зберегти літературну традицію грецької мови від сторонніх впливів, по-друге, необхідність пристосувати мову поем Гомера, що являли собою національний скарб греків, їхню настільну і навчальну книгу, для розуміння освічених людей того часу.

Найвідоміші представники Александрійської школи граматики — Арістарх Самофракійський, Діонісій Фракійський, Аполлоній Діскол, Геродіан. Мовознавча діяльність у Пергамі групи філологів на чолі з Кратесом із Малоса. Александрійська бібліотека (Мусей).

Давньогрецьке учення про аномалії й аналогії. Систематична граматику як наслідок полеміки між аналогістами (александрійськими граматиками) та аномалістами (пергамськими філологами).

Давньоримська мовознавча школа

Найбільша та незаперечна заслуга римських учених — наслідування зразків давньогрецького мовознавства, твори якого майже не збереглися, і живлення ними граматичної системи Європи.

Найвідоміші римські граматисти — Марк Теренцій Варрон, Марк Фабій Квінтіліан, Квінт Ремій Палемон.

Граматика Елія Доната (IV ст.) і “Граматичні настанови” Прісціана (початок VI ст.) — зразки викладу граматичної будови латинської мови на тисячу років.

Китайське мовознавство

Самостійність розвитку китайського мовознавства до кінця XIX ст.

Періоди в історії китайського мовознавства:

1) розвиток схоластики — науки, що тлумачила давні слова шляхом пояснення їх значень;

2) розвиток фонетики, точніше фонології, яка вивчала відмінності між звуками (з V ст.);

3) розвиток схоластики, фонетики і писемності, що з'ясувала структуру й етимологію ієрогліфів (із середини XVII ст.).

“Ер'я”, “Фаньянь”, “Шовень дзецзи” та “Шимін” — стародавні китайські писемні пам'ятки.

Основні досягнення китайської схоластики.

Давньокитайська фонетична наука.

Розвиток ієрогліфічної писемності в Китаї.

Давнє арабське мовознавство

Практична мета розвитку науки про мову в арабів:

1) необхідність зробити зрозумілою для мусульман мову священної книги Коран, яка з часом почала дуже відрізнятися від розмовного живого мовлення;

2) прагнення зберегти класичну арабську мову від небажаних впливів численних арабських діалектів та мов мусульман-іногородців;

3) необхідність у зв'язку з тим, що Коран не можна було ні перекладати іншими мовами, ні переписувати іншим письмом і підкорювані народи разом з ісламом та Кораном змушені були приймати мову та письмо своїх завойовників, зробити Коран зрозумілим для мусульман інородного походження.

Утилізація арабами культурних надбань інших народів, запозичення ними загальних мовних категорій і загальних принципів опису мовних явищ.

Басра й Куфа — перші осередки арабського мовознавства.

Система арабської граматики у фундаментальній праці перса Сібавейхі “Книга” (“Аль-Кітаб”).

Арабська лексикографія — найвище досягнення арабського мовознавства. Словник “Камус” перса аль-Фірузабаді. Відсутність чітких принципів відбору матеріалу в арабських словниках.

Надзвичайна за точністю опису й багатством самостійно зібраного і вправно систематизованого фактичного матеріалу порівняльна фонетика, граматики та лексикологія тюркських мов щедрими ілюстраціями з історії, фольклору, міфології та етнографії тюркських племен у багатотомній праці турка Махмуда аль-Кашгарі “Диван тюркських мов” (1073—1074 pp.).

Тестові завдання

I рівень

1. Якою мовою розмовляли Адам і Єва:

- а) санскрит;
- б) іврит;
- в) давньоарамейська;
- г) давньогрецька?

2. У якому місті (за Біблією) люди будували вежу, що стала причиною появи різних мов:

- а) Ольвія;
- б) Вавилон;
- в) Парнас;
- г) Рим?

3. Як формуються перші паростки наукових знань про мову:

- а) шляхом збору мовного матеріалу;
- б) шляхом реєстрації мовних фактів;
- в) шляхом спілкування;
- г) шляхом спостереження за процесом спілкування?

4. У давньому мовознавстві виділяють чотири наукові традиції:

- а) давньоіндійську, давньокитайську, давньогрецьку, давньоримську;
- б) давньоіндійську, давньокитайську, класичну, європейську;
- в) давньоіндійську, класичну, європейську, філософську;
- г) давньоіндійську, давньокитайську, класичну, арабську.

5. Яка наукова традиція у давньому мовознавстві називається класичною:

- а) давньоіндійська;
- б) давньокитайська;
- в) арабська;
- г) давньогрецька і римська?

6. Яка з наукових традицій найдавніша:

- а) давньокитайська;
- б) давньоіндійська;
- в) класична;
- г) арабська?

7. Що таке веди:

- а) збірник мовознавчих праць індійських лінгвістів;
- б) збірка псалмів;
- в) збірка поетичних творів;
- г) збірка релігійно-поетичних гімнів і ритуалів?

8. Що стало основною причиною формування мовознавчої науки у Стародавній Індії:

- а) прагнення зберегти точність вед і забезпечити їх розуміння;
- б) потреба вести державний облік земель;
- в) філософська думка того часу;
- г) виникнення першого письма?

9. Хто, за стародавніми індійськими легендами, дав людям письмо:

- а) Цань Чін;
- б) бог Набу;
- в) бог Брахма;
- г) бог Тоту?

10. Що перешкоджатиме спілкуванню з Богом, на думку індусів:

- а) те, що деякі люди не вірять в Бога;
- б) велика кількість вед;
- в) небереження смислової і формальної точності у ведах;
- г) нецирість виконання священних гімнів?

11. Скільки років налічує давньоіндійська мовна традиція:

- а) 3000;
- б) 2000;
- в) 4000;
- г) 3500?

12. Що є найдавнішою пам'яткою староіндійської літератури:

- а) веди;
- б) Біблія;
- в) праця Паніні "Аштадг'яї";
- г) перша граматики пракритів Вараручі Катьяна?

13. Яка зі збірок вед вважається найважливішою і частково найдавнішою:

- а) Рігведа;
- б) Самаведа;
- в) Яджурведа;
- г) Атхарведа?

14. Хто із мовознавців Стародавньої Індії став автором першої граматики санскриту:

- а) Бхатріхарі (I ст. н. е.);
- б) Паніні (V—IV ст. до н. е.);
- в) Вараручі Катьяна (II ст. до н. е.);
- г) Патанджалі (II ст. до н. е.)?

15. Яку славнозвісну працю створив Паніні:

- а) “Пракрита-пракаша”;
- б) “Вак’япадія”;
- в) “Вопадава”;
- г) “Аштадг’яї”?

16. Літературна мова стародавньої та середньовічної Індії (IV ст. до н. е. — X ст. н. е.), що є подальшим розвитком мови вед, але характеризується чіткішими нормами вимови, граматичної будови, словотворення і слововживання:

- а) деванагарі;
- б) латинь;
- в) санскрит;
- г) пракрит.

17. Староіндійські граматики виокремлювали чотири частини мови:

- а) ім’я, займенник, прикметник, дієслово;
- б) вигук, дієслово, частку, прикметник;
- в) займенник, числівник, ім’я, дієслово;
- г) ім’я, дієслово, прийменник, частку.

18. Хто, за давньогрецькими переказами, запровадив різні наріччя:

- а) Зевс;
- б) Гермес;
- в) Гефест;
- г) Аполлон?

19. Назвіть періоди античного мовознавства:

- а) філософський період, період діяльності стоїків;
- б) доісторичний та історичний;
- в) давньогрецький, середньогрецький, новогрецький;
- г) філософський, александрійський (граматичний).

20. Предметом наукових дискусій у філософський період давньогрецької науки про мову було питання про:

- а) структуру мови;

- б) сполучення звуків у мовленні та їх взаємовплив;
- в) зв’язок мови і мовлення;
- г) природу слова і відношення його до речі.

21. У якому творі філософа Платона відображено суперечки давньогрецьких учених:

- а) “Риторика”;
- б) “Кратіл, або Про правильність імен”;
- в) “Поетика”;
- г) “Про природу речей”?

22. У який період грецького мовознавства граматики стали окремою наукою:

- а) у філософський;
- б) граматичний;
- в) часи середньовіччя;
- г) немає правильної відповіді?

23. Назвіть ім’я ученого, якому належить перша спроба виокремлення частин мови:

- а) Арістотель;
- б) Платон;
- в) Демокріт;
- г) Геракліт.

24. Хто із давньогрецьких філософів стверджував, що кожне ім’я нерозривно пов’язане з річчю, назвою якої воно є:

- а) Геракліт Ефеський (бл. 535—475 рр. до н. е.);
- б) Демокріт з Абдери (460—370 рр. до н. е.);
- в) Протагор (481—411 рр. до н. е.);
- г) Епікур (бл. 341—270 рр. до н. е.)?

25. Кому належить вислів “Імена речам дають люди на свій розсуд”:

- а) Демокріту;
- б) Арістотелю;
- в) Геракліту;
- г) Платону?

26. Які частини мови розрізняє Платон:

- а) ім'я і займенник;
- б) ім'я та дієслово;
- в) дієслово й числівник;
- г) ім'я і службові слова?

27. Хто належить до стоїків:

- а) Зенон, Востоков, Грімм;
- б) Зенон, Клеант, Діоген Вавилонський, Хрісіпп;
- в) Клеант, Бопп, Шлейхер;
- г) Хрісіпп, Грімм, Зенон?

28. Скільки частин мови виокремили стоїки? Назвіть їх:

- а) 5;
- б) 2;
- в) 6;
- г) 9.

29. Стоїки сприяли створенню нової мовознавчої дисципліни:

- а) семасіології;
- б) етимології;
- в) ономасіології;
- г) фразеології.

30. Чиї погляди переповідали римські учені:

- а) давньоіндійських мовознавців;
- б) давньоарабських мовознавців;
- в) давньогрецьких філософів та мовознавців;
- г) китайських та індійських мовознавців?

31. Яке мовознавство до XIX ст. розвивалося самостійно:

- а) арабське;
- б) римське;
- в) індійське;
- г) китайське?

32. Назвіть галузі філології, що існували у давньому й середньовічному Китаї:

- а) сюнгу, фонетика, граматики;
- б) фонетика, вивчення писемності, синтаксис;
- в) фонетика, морфологія, синтаксис;
- г) схоліастика, вивчення писемності, фонетика.

33. Схоліастика — це:

- а) наука, яка тлумачила давні слова шляхом пояснення їх значень або шляхом перекладу;
- б) наука, яка вивчала структуру та етимологію ієрогліфів;
- в) наука, що з'ясувала відмінності між звуками;
- г) розділ мовознавства у Стародавній Індії.

34. Який принцип діє у китайській ієрогліфічній писемності:

- а) один ієрогліф відповідає одній морфемі;
- б) один ієрогліф відповідає одному словосполученню;
- в) один ієрогліф відповідає одному слову;
- г) один ієрогліф відповідає одній фонемі?

35. Коли відбулось становлення сучасної структури писемності у Китаї:

- а) III—IV ст.;
- б) II—III ст.;
- в) I—II ст.;
- г) III ст.?

36. На думку китайських мовознавців, основною одиницею фонетики є:

- а) склад у цілому (цзи);
- б) фонема;
- в) звук;
- г) знак.

37. У якому столітті було укладено перший ієрогліфічний словник:

- а) I ст.;
- б) II ст. до н. е.;
- в) I ст. до н. е.;
- г) III ст. до н. е.?

38. Кого вважають першим класиком китайського мовознавства:

- а) Лю Си;
- б) Ван Лі;
- в) Сю Шеня;
- г) Сюнь Куана?

39. Що стало стимулом для розвитку арабського мовознавства:

- а) вплив античного мовознавства;
- б) необхідність систематизувати та узагальнити все, що було напрацьовано у VII—XII ст.;
- в) прагнення наблизитись до Аллаха;
- г) тлумачення Корану, боротьба проти засмічення літературної мови, арабізація народів?

40. Які школи арабського мовознавства найвідоміші:

- а) багдадська;
- б) андалузська;
- в) єгипетсько-сирійська;
- г) басрійська і куфійська?

41. Основоположником арабського мовознавства став дослідник арабської метрики, автор першого арабського словника “Книга айна”:

- а) Сібавейхі;
- б) аль-Халіль ібн Ахмед;
- в) Махмуд аль-Кашгарі;
- г) Мухамед ібн Малік.

42. Найбільших успіхів араби досягли в:

- а) лексикографії;
- б) лексикології;
- в) стилістиці;
- г) граматиці.

43. Арабські словники відрізнялися великою кількістю:

- а) синонімів;

- б) антонімів;
- в) омонімів;
- г) фразеологізмів.

44. “Камус” у перекладі означає:

- а) мова;
- б) світ;
- в) книга;
- г) океан.

45. “Аль-кітаб” у перекладі означає:

- а) камус;
- б) мовознавство;
- в) книга;
- г) вічне.

46. Який метод дослідження вперше застосований у праці “Диван тюркських мов” Махмуда аль-Кашгарі:

- а) порівняльний;
- б) зіставний;
- в) описовий;
- г) структурний?

47. Що означає слово “диван” (“Диван тюркських мов”):

- а) спільнота;
- б) зібрання;
- в) група;
- г) об’єднання?

II рівень

1. Назвіть головні здобутки Паніні у галузі мовознавства:

- а) родоначальник індійської діалектології, перший мовознавець, який застосував порівняльний метод;
- б) надав мовознавству емпіричного й описового спрямування, виділив чотири частини мови;
- в) торкнувся питання про природу слова і відношення слова до речі, сприяв розвитку етимології;

г) уперше ввів поняття відмінка у систему відмінків, сприяв виділенню вчення про мову з філософії і перетворенню його на окрему галузь науки.

2. Паніні трактував мову як:

- а) систему, що складається з фонетичного, морфологічного, словотвірного і синтаксичного рівнів;
- б) сукупність значень та понять;
- в) дар богів або винахід видатних людей;
- г) безкінечну розмаїтість предметів та явищ.

3. Що, на думку Паніні, є вихідною (початковою) одиницею мови:

- а) корінь;
- б) слово;
- в) звук;
- г) фонема?

4. Кому належала перша граматики пракритів:

- а) Паніні;
- б) Патанджалі;
- в) Бхатріхарі;
- г) Вараручі Катьяна?

5. Мовою санскриту слово “veda” означає:

- а) мова;
- б) знання;
- в) слово;
- г) спілкування.

6. Основною одиницею мови староіндійські мовознавці вважали:

- а) текст;
- б) слово;
- в) словосполучення;
- г) речення.

7. Чим було зумовлене відокремлення граматики від філософії у Греції:

- а) необхідністю філологічної інтерпретації літературних творів, формуванням єдиної літературної мови;
- б) необхідністю зберегти старогрецьку мову й уникнути впливу на неї інших мов;
- в) необхідністю розвитку грецької мови у зв'язку з розширенням торговельних шляхів;
- г) необхідністю розвитку лінгвістичної думки?

8. Хто із давньогрецьких мовознавців першим наблизився до розуміння знакової природи мови:

- а) Демокрит;
- б) Платон;
- в) Арістотель;
- г) Геракліт?

9. Повна класифікація частин мови у грецькому мовознавстві була зроблена:

- а) Платоном;
- б) Аполлонієм Дісколом;
- в) Діонісієм Фракійським;
- г) Арістархом Самофракійським.

10. Аполлоній Діскол:

- а) автор підручника з граматики;
- б) основоположник грецького синтаксису;
- в) автор поняття “акциденція”;
- г) засновник школи стоїків.

11. Головне досягнення стоїків — це:

- а) розробка основ морального життя;
- б) уточнення й розширення класифікації частин мови;
- в) вивчення речень;
- г) їхнє авторство щодо багатьох із сучасних граматичних назв.

12. Яких питань не торкались стоїки у своїй діяльності в галузі мовознавства:

а) питання аналогії та аномалії в мові, тобто наявності чи відсутності закономірностей у самій мові;

б) вивчення різних “привхідних” властивостей дієслів, які пізніше лягли в основу вчення про граматичні категорії стану, часу, способу, особи, числа та ін.;

в) питання про “природний” чи умовний характер назв (вважали, що слова спочатку були правильними, істинними);

г) походження мов; ідеї розвитку мов, їх порівняльно-історичного вивчення?

13. Уперше ввели поняття відмінка і виокремили прямий і непрямий відмінки:

а) давні китайці;

б) індуси;

в) стоїки;

г) слов'яни.

14. Основоположником логічного напрямку в мовознавстві став:

а) Геракліт;

б) Арістотель;

в) Платон;

г) Демокріт.

15. Хто видав і прокоментував твори Гомера, Архілоха, Піндара, Есхіла, Арістофана:

а) Аполлоній Діскол;

б) Діонісій Фракійський;

в) Арістарх Самофракійський;

г) Геракліт?

16. Кому з давньогрецьких філософів мовознавство завдячує введенням поняття початкової форми та граматичного роду:

а) Геракліту;

б) Платону;

в) Демокріту;

г) Арістотелю?

17. Уперше трактує частини мови в суто морфологічному аспекті і вводить поняття акциденції:

а) Геракліт;

б) Діонісій Фракійський;

в) Аполлоній Діскол;

г) Арістарх Самофракійський.

18. Заслуга Квінта Палемона у тому, що він:

а) впорядкував латинські граматичні терміни;

б) здійснив повну класифікацію частин мови;

в) ввів поняття відмінка;

г) виділив категорію стану, часу дієслів.

19. Александрійська граматична школа функціонувала в Давній Греції у:

а) III—I ст. до н. е.;

б) III—II ст. до н. е.;

в) VII—V ст. до н. е.;

г) IV—I ст. до н. е.

20. Александрійські граматисти розрізняли... частин мови:

а) 5;

б) 8;

в) 6;

г) 10.

21. Віднесіть грецьких учених до одного з двох періодів у грецькому мовознавстві (філософський, александрійський):

а) Геракліт;

б) Демокріт;

в) Арістарх Самофракійський;

г) Аполлоній Діскол;

г) Платон;

д) Діонісій Фракійський;

е) Арістотель.

22. Вислів “У кожному словесному викладі є такі частини: елемент, склад, сполучник, ім’я, дієслово, член, відмінок, речення” належить:

- а) Діодору Сицилійському;
- б) Демокрітові;
- в) Арістотелю;
- г) Кратесу.

23. За визначенням Діонісія Фракійського, ім’я — це відмінкова частина мови, що означає:

- а) предмет або абстрактне поняття;
- б) тіло чи справу;
- в) загальне поняття;
- г) одиничне поняття.

24. Дієслово, на думку Діонісія Фракійця, має три особи:

- а) перша, друга, третя;
- б) я, ми, ви;
- в) від кого мова, до кого мова, про кого мова;
- г) він, вона, воно.

25. Стоїки уточнили й розширили класифікацію частин мови. Вони виокремили такі частини мови:

- а) іменник, дієслово, сполучник, член;
- б) сполучник, прикметник, власні імена;
- в) загальні назви, вигук;
- г) дієслово, сполучник, член, власні імена, загальні назви.

26. Назвіть одну з найбільших та незаперечних заслуг римських учених:

- а) систематизація мовного матеріалу;
- б) укладання словників;
- в) збереження мовознавчої спадщини античної Греції;
- г) написання мовознавчих праць.

27. У чому полягає суть аналогії та аномалії у тлумаченні стоїків:

- а) у наявності чи відсутності закономірностей у самій мові;
- б) суперечностях щодо складу грецької абетки;

- в) інтерпретації мови як системи чітких правил;
- г) наявності у мові відхилень від закономірностей?

28. Які здобутки у галузі мовознавства не належать римським ученим:

- а) вилучення з частин мови члена (артикля);
- б) визнання частиною мови вигук;
- в) введення понять відмінків, виділення прямого і непрямого відмінків, давання назв відмінкам;
- г) здійснення поділу числівників на кількісні та порядкові?

29. Хто став автором найповнішої граматики латинської мови:

- а) Квінт Реммій Палемон;
- б) Марк Теренцій Варрон;
- в) Елій Донат;
- г) Прісціан?

30. Вивчаючи ораторське мистецтво, римські мовознавці ґрунтовно досліджували:

- а) граматику;
- б) фразеологію;
- в) стилістику;
- г) лексикологію.

31. Яка частина мови вперше з’явилась у працях давньоримського мовознавця Квінта Реммія Палемона:

- а) дієслово;
- б) вигук;
- в) прислівник;
- г) прийменник?

32. Чому давні китайські лінгвісти не виділяли граматику в окрему дисципліну:

- а) тому що вони не ділили слова на службові й самостійні;
- б) тому що в китайській мові немає словозміни й грама-тичної афіксації;
- в) тому що в китайській мові немає синтаксичних категорій;
- г) тому що вони розглядали граматику як складову лексики?

33. Уперше здійснив класифікацію ієрогліфів і виділив їх частини (чим користуються до наших днів):

- а) Сю Шень;
- б) Ян Сюн;
- в) Лю Си;
- г) Сюнь Куан.

34. На які частини членується цзи (склад) у китайській фонетиці:

- а) на тон та ініціаль і фіналь;
- б) на ініціаль і фіналь;
- в) цзи — це завжди неподільна одиниця;
- г) цзи членується на фонеми?

35. Якого виду приголосних не було у класифікації китайських учених:

- а) глухих;
- б) гортанних;
- в) губних;
- г) язикових?

36. Першу писемну реформу у Китаї, завдяки якій створено стандартні однотипні знаки, провели у:

- а) V ст.;
- б) IV ст.;
- в) X ст.;
- г) VIII ст.

37. Найважливішу писемну пам'ятку Китаю — словник “Шовень цзецзи” — створив:

- а) Ду Фу;
- б) Сю Шень;
- в) Мо Лі;
- г) Сю Мень.

38. Основними стилями китайського ієрогліфічного письма були:

- а) уставне письмо, напівуставне письмо та скоропис;
- б) уставне письмо і скоропис;

- в) напівуставне письмо і скоропис;
- г) уставне і напівуставне письмо.

39. Які назви мають стародавні китайські писемні пам'ятки:

- а) “Ер'я”, “Фаньянь”, “Шовень цзецзи”, “Шимін”;
- б) “Шикша”, “Чханда”, “В'якарана”, “Нірукта”;
- в) “Аштадг'яї”, “Цунь-лунь”, “Інь”, “Янь”;
- г) “Фунь-шуй”, “Ксю-дзю”, “Ду-фу”, “Ер'я”?

40. Єдина державна обов'язкова система китайської графіки, в якій кожний знак мав тверду і незмінну форму написання, проведена в:

- а) II ст.;
- б) VI ст.;
- в) III ст. до н. е.;
- г) V ст. до н. е.

41. Що не є здобутком арабського мовознавства:

- а) арабські мовознавці виділяли три частини мови: ім'я, дієслово, службові слова;
- б) виявили явище внутрішньої флексії;
- в) розрізняли звук і букву, з'ясовували факти невідповідності між звучанням і написанням;
- г) уклали чимало етимологічних словників?

42. Повна граматики класичної арабської мови Сібавейхі називалась:

- а) “Аль-Батув”;
- б) “Аль-Вітаб”;
- в) “Аль-Сібав”;
- г) “Аль-Кітаб”.

43. Яку специфіку семіто-хамітських мов виявили арабські мовознавці:

- а) внутрішній префікс;
- б) внутрішню флексію;
- в) відсутність кореня;
- г) відсутність флексій?

44. Праця “Диван тюркських мов” Махмуда аль-Кашгарі була написана в:

- а) 219—220 рр.;
- б) 1073—1074 рр.;
- в) 987—988 рр.;
- г) 1907—1908 рр.

45. З якою метою створив свою працю “Диван тюркських мов” Махмуд аль-Кашгарі:

- а) щоб довести рівноцінність турецької та арабської мов;
- б) створити граматику арабської мови;
- в) порівняти арабську і китайську мови;
- г) порівняти арабську та слов'янську мови?

46. Які мовознавчі поняття античні філологи не розрізняли, а арабські чітко розмежовували:

- а) мислення і мовлення;
- б) мова і мовлення;
- в) літера і звук;
- г) слово і речення?

47. Початком китайської діалектології (тлумачення народних слів із вказівкою на місце їх походження) стала праця:

- а) “Шимін” (“Тлумачення імен”) Лю Си;
- б) “Тисячниця” Мухамеда ібн Маліка;
- в) “Шовень цзецзи” (“Опис простих і складних знаків”)

Сю Шеня;

- г) “Фаньянь” (“Місцеві речення”) Ян Сюна.

48. Встановіть відповідність авторів та їх мовознавчих праць:

- а) Сібавейхі;
- б) аль-Фірузабаді;
- в) Сагані;
- г) Махмуд аль-Кашгарі;
- г) “Диван тюркських мов”;
- д) двадцятитомний словник;
- е) стотомний словник “Камус”;
- е) “Аль-Кітаб”.

III рівень

1. Викладіть основні думки староіндійських мовознавців про мову.

2. Охарактеризуйте основні положення концепції мови в давньогрецькому мовознавстві. Вкажіть відмінності між вченням про мову стоїків та александрійських граматистів.

3. Визначте особливості давньоримської мовознавчої науки: формування, основні положення.

4. Розкрийте специфіку давньокитайського мовознавства.

5. З'ясуйте причини виникнення і досягнення давньої арабської науки про мову.

6. У чому полягають головні здобутки філології класичної давнини?

7. Дайте загальну характеристику мовознавчих шкіл стародавнього світу.

8. Зазначте цифрою, про що йдеться у кожній з веданг:

а) Шикша;	1) витлумачуються метрика та віршування;
б) Чханда;	2) розглядаються етимологія і лексика;
в) В'якарана;	3) розповідається про фонетику й орфоепію;
г) Нірукта.	4) викладається граматики.

9. Зазначте цифрою, кому належать подані твердження:

а) кожне ім'я нерозривно пов'язане з річчю, назвою якої воно служить. Ім'я відображає природу позначуваної речі, подібно до нашого відображення у дзеркалі;	1) Платон;
б) імена речам дають люди на свій розсуд. Часто трапляється невідповідність між словом і річчю;	2) Демокріт;
в) у мові панує внутрішня цілеспрямованість, а не невмотивована примха (про це йдеться у творі “Кратіл, або Правильність імен”).	3) Геракліт.

10. Зазначте цифрою здобутки у галузі мовознавства кожного з учених александрійської школи граматистів:

а) Аристарх Самофракійський;	1) основоположник грецького синтаксису — вчення про словосполучення;
б) Діонісій Фракійський;	2) створив повну класифікацію частин мови (виділив 8 частин мови: ім'я, дієслово, дієприкметник, займенник, прислівник, сполучник, прийменник, член (артикуль));
в) Аполлоній Діскол.	3) створив підручник, у якому вперше трактувалися частини мови в суто морфологічному аспекті; увів поняття акцидентцій, тобто граматичних категорій.

11. Зазначте цифрою, про які частини мови йдеться? (За Варроном — римським мовознавцем):

а) слова, які мають відмінки;	1) дієслова;
б) слова, які мають часи;	2) дієприкметники;
в) слова, які не мають ні відмінків, ні часів;	3) імена, займенники;
г) слова, які мають і відмінки, і часи.	4) прислівники, сполучники, прийменники.

12. Зазначте цифрою основні здобутки представників шкіл арабського мовознавства:

а) Басрійська школа;	1) Маухіб аль-Джавалікі — автор граматики у віршах, книжки про мовні помилки народу, першого арабського словника іншомовних слів; Абдалла ібн Котайба — автор практичного посібника з арабської стилістики;
б) Багдадська школа;	2) аль-Халіль ібн Ахмед — основоположник арабського мовознавства, автор першого арабського словника "Книга Айна";
в) Куфійська школа.	3) аль-Кісаї вперше наводить матеріал різних говіркових відхилень від класичної арабської мови, називаючи ці відхилення "помилками".

13. Зазначте цифрою, мовознавцям якої країни належать перераховані нижче здобутки:

а) ввели поняття фонем та нульової морфемі, вперше застосували зіставний метод;	1) арабські мовознавці
б) зробили граматику самостійною дисципліною, заклали основи фонетики, морфології, синтаксису, етимології;	2) давньоіндійські мовознавці;
в) розробили вчення про корінь, афікси, внутрішню флексію;	3) давньогрецькі мовознавці;
г) досліджували стилістику на всіх мовних рівнях, відкрили новий відмінок — аблятив.	4) давньоримські мовознавці.

14. Вільгельм Томсен так висловився про високий рівень розвитку мовознавчої науки в Стародавній Індії. Знайдіть початок ланцюжка і прочитайте вислів.

—	Н	О	Н	Д	К	У	И	В	С	Й	У	Т
—	А	Т	Я	І	А	А	Н	М	Ь	І	П	С
—	В	А	Т	П	П	Н	Я	О	К	Д	І	Й
—	Ч	Г	И	А	Р	И	Т	К	И	Н	Н	И
—	И	А	С	Л	О	Т	К	Л	М	І	Ь	К
Кін.	В	Б	Я	Г	М	О	О	І	М	О	,	О
”	Ш	О	А	О	О	С	В	Ц	О	Ь	О	С
В	И	Т	Ж	М	В	И	И	,	В	Н	С	И
І	С	І	Д	Е	У	В	Й	М	О	В	Я	В
Ц	Ь	,	О	Н	В	Ї	;	О	З	А	Г	.
Й	В	.	Х	І	Є	О	Д	В	Н	Д	Н	.
І	І	Т	І	П	В	К	О	Т	А	Й	Е	.
Д	Н	С	Х	О	Р	А	Т	С	В	И	Н	“
												Поч.

Відповіді

I рівень

1 — б; 2 — б; 3 — б; 4 — г; 5 — г; 6 — б; 7 — г; 8 — а; 9 — в;
10 — в; 11 — а; 12 — а; 13 — а; 14 — б; 15 — г; 16 — в; 17 — г;
18 — б; 19 — г; 20 — г; 21 — б; 22 — б; 23 — б; 24 — а; 25 — а;
26 — б; 27 — б; 28 — а; 29 — б; 30 — в; 31 — г; 32 — г; 33 — а;
34 — а; 35 — в; 36 — а; 37 — б; 38 — в; 39 — г; 40 — г; 41 — б;
42 — а; 43 — а; 44 — г; 45 — в; 46 — а; 47 — б.

II рівень

1 — а; 2 — а; 3 — а; 4 — г; 5 — б; 6 — г; 7 — а; 8 — в; 9 — г;
10 — б; 11 — г; 12 — г; 13 — в; 14 — б; 15 — в; 16 — г; 17 — б;
18 — а; 19 — б; 20 — б; 21: філософський — а, б, г, е; александрийський — в, г, д; 22 — в; 23 — б; 24 — в; 25 — г; 26 — в;
27 — а; 28 — в; 29 — г; 30 — в; 31 — б; 32 — б; 33 — а; 34 — а;
35 — а; 36 — г; 37 — б; 38 — а; 39 — а; 40 — б; 41 — г; 42 — г;
43 — б; 44 — б; 45 — а; 46 — в; 47 — г; 48: а — е; б — е; в — д;
г — г.

III рівень

8. а — 3; б — 1; в — 4; г — 2.

9. а — 3; б — 2; в — 1.

10. а — 2; б — 3; в — 1.

11. а — 3; б — 1; в — 4; г — 2.

12. а — 2; б — 1; в — 3.

13. а — 2; б — 3; в — 1; г — 4.

14. Вислів В. Томсена: “...Високий ступінь, осягнений давньоіндійським мовознавством, цілком винятковий; до такої висоти наука про мову в Європі не могла піднятися аж до XIX ст., і то багато навчившись в індійців”.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ

Основні питання теми

1. *Поняття про методологію, методіку і метод.*
2. *Загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, експеримент, моделювання.*
3. *Конкретнонаукові (лінгвістичні) методи: загальна характеристика.*
4. *Порівняльно-історичний метод.*
5. *Описовий лінгвістичний метод.*
6. *Метод лінгвістичної географії.*
7. *Зіставний (типологічний) метод.*
8. *Структурні методи:*
 - а) *дистрибутивний аналіз;*
 - б) *методика безпосередніх складників;*
 - в) *трансформаційний аналіз;*
 - г) *компонентний аналіз.*
9. *Соціолінгвістичні методи.*
10. *Психолінгвістичні методи.*
11. *Математичні методи в мовознавстві.*
12. *Використання комп'ютера в лінгвістичних дослідженнях.*

Література

Основна

Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 355—404.

Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 267—294.

Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1994. — С. 172—197.

Кодухов В.И. Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974. — С. 202—281.

Березин Ф.М. Общее языкознание : учеб. пособие / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. — М., 1979. — С. 279—292, 296—307, 330—365.

Мельничук О.С. Методологія у мовознавстві / О.С. Мельничук // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000. — С. 311—312.

Общее языкознание: Методы лингвистических исследований / отв. ред. Б.А. Серебренников. — М., 1973.

Додаткова

Александрова О.В. Некоторые вопросы логики, методологии и философии языка / О.В. Александрова // Вопросы языкознания. — 1985. — № 6.

Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. — М., 1966.

Ахманова О.С. Основы компонентного анализа / О.С. Ахманова. — М., 1960.

Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф.С. Бацевич. — К., 2008.

Берштейн С.Б. Основные задачи, методы и принципы “Сравнительной грамматики славянских языков” / С.Б. Берштейн // Вопросы языкознания. — 1964. — № 2.

Білецький А.О. Основні методи дослідження в сучасному мовознавстві / А.О. Білецький // Методологічні питання мовознавства. — К., 1966.

Бомхард А.Г. Очерк сравнительной фонологии так называемых “ностратических” языков / А.Г. Бомхард // Вопросы языкознания. — 1989. — № 3.

Бондалетов В.Д. Методы социолингвистических исследований / В.Д. Бондалетов // Социальная лингвистика. — М., 1987.

Бондаренко Е. К методологии изучения “теплой” картины мира [Вербальное восприятие картины мира] / Е. Бондаренко // Вісник ХДУ: Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов. — 1997. — № 390.

Гипотеза в современной лингвистике. — М., 1980.

Гируцкий А.А. Основы нейролингвистики / А.А. Гируцкий, И.А. Гируцкий. — Минск, 1998.

Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику / Г. Глисон : пер. с англ. — М., 1959.

Глуценко В. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) / В. Глуценко // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. — Сер.: Філологічні науки. — № 4. — 2001.

Глуценко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. ХХ ст.) / В.А. Глуценко. — Донецьк, 1998.

Глуценко В.А. Моделювання історії східнослов'янських мов у компаративістиці 70-х рр. ХІХ ст. — 30-х рр. ХХ ст. / В.А. Глуценко, В.М. Овчаренко // Мовознавство. — 2006. — № 1.

Головин Б.Н. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языкознании / Б.Н. Головин // Вопросы языкознания. — 1969. — № 1.

Головин Б.Н. Язык и статистика / Б.Н. Головин. — М., 1970.

Горланов З.К. Методы и принципы лингвистического анализа / З.К. Горланов. — Петрозаводск, 1995.

Горнунг Б.В. Место лингвистики в системе наук и использование в ней методов других наук / Б.В. Горнунг // Вопросы языкознания. — 1960. — № 4.

Григорьев В.И. Что такое дистрибутивный анализ? / В.И. Григорьев // Вопросы языкознания. — 1959. — № 1.

Гулыга Е.В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. — М., 1976.

Гухман М.М. Исторические и методологические основы структурализма / М.М. Гухман // Основные направления структурализма. — М., 1964.

Долинин К.А. Интерпретация текста. Французский язык / К.А. Долинин. — М., 1985.

Єрмоленко С.Я. Лінгвістичні теорії, конкретні методи дослідження / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. — 1981. — № 4.

Жирмунский В.М. О некоторых проблемах лингвистической географии / В.М. Жирмунский // Вопросы языкознания. — 1954. — № 4.

Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику / Л.Н. Засорина. — М., 1974.

- Зеленецький А.Л.* Сравнительная типология основных европейских языков : учеб. пособие / А.Л. Зеленецкий. — М., 2004.
- Иванова Л.П.* Методы лингвистических исследований : учеб. пособие / Л.П. Иванова. — К., 1995.
- Йоргу Й.* Романское языкознание. Историческое развитие, течения, методы / Й. Йоргу ; пер. с румын. под ред. и с прим. Н.Г. Карлэтяну. — М., 1971.
- Кадомцев О.Г.* Про застосування статистики у фонетичному експерименті / О.Г. Кадомцев // Мовознавство. — 1972. — № 3.
- Капатрук М.Д.* Методи вивчення основного значення слова / М.Д. Капатрук // Мовознавство. — 1980. — № 5.
- Караулов Ю.Н.* Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. — М., 1981.
- Карпіловська Є.А.* Вступ до комп'ютерної лінгвістики / Є.А. Карпіловська. — Донецьк, 2003.
- Кацнельсон С.Д.* Общее типологическое языкознание / С.Д. Кацнельсон. — Л., 1986.
- Кибрик А.Е.* Методика полевых исследований (к постановке проблемы) / А.Е. Кибрик. — М., 1972.
- Климов Г.А.* Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Г.А. Климов. — Л., 1971.
- Климов Г.А.* Методика лингвистических исследований. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / Г.А. Климов. — М., 1973.
- Кнабе Г.С.* О применении сравнительно-исторического метода в синтаксисе / Г.С. Кнабе // Вопросы языкознания. — 1956. — № 1.
- Коломієць В.Т.* Питання слов'янського етногенезу в світлі даних порівняльно-історичної фонетики / В.Т. Коломієць // Мовознавство. — 1983. — № 2.
- Кочерган М.П.* Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. — 1996. — № 2—3.
- Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2006.
- Кузнецов А.М.* От компонентного анализа к компонентному синтезу / А.М. Кузнецов. — М., 1986.
- Кузнецова А.И.* Понятие семантической системы языка и методы ее исследования (из истории разработки данной проблемы в современном зарубежном языкознании) / А.И. Кузнецова. — М., 1963.
- Леві-Строс К.* Мова і спорідненість [Структурний аналіз у лінгвістиці та в антропології, мова й суспільство, лінгвістика й антропологія] / К. Леві-Строс // Структурна антропологія. — К., 2000.
- Левицький В.В.* Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження / В.В. Левицький // Мовознавство. — 2003. — № 4.
- Лесохин М.М.* Введение в математическую лингвистику / М.М. Лесохин, К.Ф. Лукьянчиков, Р.Г. Пиотровский. — Минск, 1982.

- Лисицкий В.А.* Философские методы и лингвистические приемы исследования / В.А. Лисицкий. — Воронеж, 1978.
- Логический анализ естественного языка // Новое в зарубежной лингвистике. — 1986. — Вып. 18.
- Лукин В.А.* Некоторые проблемы и перспективы компонентного анализа / В.А. Лукин // Вопросы языкознания. — 1985. — № 3.
- Макаев Э.А.* Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев. — М., 1977.
- Марчук Ю.Н.* Методы моделирования перевода / Ю.Н. Марчук. — М., 1985.
- Медникова Э.М.* Значение слова и методы его описания / Э.М. Медникова. — М., 1974.
- Мейе А.* Сравнительный метод в историческом языкознании : пер. с фр. / А. Мейе. — М., 1954.
- Мельников Г.П.* Принципы и методы системной типологии языков : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. / Г.П. Мельников. — М., 1989.
- Мельничук А.С.* О всеобщем родстве языков мира / А.С. Мельничук // Вопросы языкознания. — 1991. — № 2.
- Мельничук О.С.* Аспекти методології лінгвістичних досліджень / О.С. Мельничук // Мовознавство. — 1986. — № 1.
- Мельничук О.С.* Методологічні пошуки в нових підходах до висвітлення мови / О.С. Мельничук // Мовознавство. — 1991. — № 3.
- Методы и принципы современной лингвистики. — М., 1975.
- Методы сопоставительного исследования языков. — М., 1988.
- Методы структурного дослідження мови / АН УРСР. — К., 1968.
- Методологические и мировоззренческие основы научно-исследовательской деятельности. — Волгоград, 1998.
- Ермоленко С.С.* Методологические основы новых направлений в мировом языкознании / С.С. Ермоленко, Ю.А. Жлуктенко и др. ; отв. ред. А.С. Мельничук. — К., 1992.
- Методологические проблемы языкознания. — К., 1988.
- Минина Н.М.* О некоторых методах лексико-семантических исследований отдельного слова и группы слов / Н.М. Минина // Иностранные языки в высшей школе. — 1964. — Вып. 3.
- Мулуд Н.* Современный структурализм. Размышления о методе и философии точных наук : пер. с фр. / Н. Мулуд. — М., 1973.
- Муравицька М.П.* Психолінгвістичний аналіз лексичної омонімії / М.П. Муравицька // Мовознавство. — 1975. — № 3.
- Наливайко Н.В.* Гносеологические и методологические основы научной деятельности / Н.В. Наливайко. — Новосибирск, 1990.
- Николаева Т.М.* Что такое трансформационный анализ? / Т.М. Николаева // Вопросы языкознания. — 1960. — № 1.
- Никонов В.А.* Методы топонимических исследований / В.А. Никонов. — М., 1963.

- Новое в лингвистике. Языковые универсалии. — 1970. — Вып. 5.
 Носенко И.А. Начала статистики для лингвистов / И.А. Носенко. — М., 1981.
 О принципах и методах лингвистических исследований. — М., 1966.
 Основы компонентного анализа : учеб. пособие / под ред. Э.М. Медниковой. — М., 1969.
 Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / В.З. Панфилов. — М., 1982.
 Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів : навч. посіб. / В.І. Перебийніс. — Вінниця, 2002.
 Пещак М.М. Булаховский о методах в языкознании / М.М. Пещак // Л.А. Булаховский и современное языкознание: к 100-летию со дня рождения. — К., 1987.
 Піотровський Р.Г. Відтворюючі моделі в мовознавстві і лінгвістичний автомат / Р.Г. Піотровський // Мовознавство. — 1991. — № 2.
 Плотников Б.А. Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений / Б.А. Плотников. — Минск, 1979.
 Почепцов Г.Г. Об обязательном и факультативном окружении / Г.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. — 1968. — № 1.
 Принципы и методы семантических исследований. — М., 1976.
 Принципы и методы социолингвистических исследований. — М., 1989.
 Принципы описания языков мира / отв. ред.: В.Н. Ярцева, Б.А. Серебрянников. — М., 1976.
 Проблемы искусственного интеллекта и распознавания образов. — К., 1984.
 Проблеми та методи структурної лінгвістики : Лекції, прочитані на республіканському семінарі викладачів мовознавчих кафедр педагогічних інститутів Української РСР 30.IX—2.X.1964 р. — К., 1965.
 Ревзин И.И. Современная структурная лингвистика: проблемы и методы / И.И. Ревзин — М., 1977.
 Русанівський В.М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики / В.М. Русанівський // Мовознавство. — 1967. — № 1.
 Русанівський В.М. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень / В.М. Русанівський // Мовознавство. — 1975. — № 2.
 Сводеш М. Лексико-статистическое датирование доисторических этнических контактов : пер. с англ. / М. Сводеш // Новое в лингвистике. — Вып. 1. — М., 1960.
 Серебрянников Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б.А. Серебрянников. — М., 1983.
 Серебрянников Б.А. Развитие методов топонимических исследований / Б.А. Серебрянников. — М., 1964.
 Смолина К.П. Компонентный анализ и семантическая реконструкция в истории слов / К.П. Смолина // Вопросы языкознания. — 1986. — № 4.
 Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке. — М., 1986.

- Степанов Ю.С. Доказательство и аксиоматичность в стилистике. Метод Л. Шпицера / Ю.С. Степанов // Вестник МГУ. — Сер. 7. — 1962. — № 5.
 Степанов Ю.С. Метод / Ю.С. Степанов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 298—299.
 Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. — М., 1975.
 Степанов Ю.С. Язык и метод: К современной философии языка / Ю.С. Степанов. — М., 1998.
 Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка) / М.Д. Степанова. — М., 1968.
 Структурні рівні мови і методи їх дослідження. — К., 1972.
 Структурно-математичні дослідження української мови. — К., 1964.
 Супрун Л.В. Основы научных исследований : программа курса для студ. филол. специальности ВНЗ / Л.В. Супрун. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — Вінниця, 2006.
 Тарланов З.К. Методы и принципы лингвистического анализа. Лексика, морфология, словообразование, фонология : учеб. пособие / З.К. Тарланов. — Петрозаводск, 1988.
 Теория и методология языкознания: Методы исследования языка : сборник / отв. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1989.
 Трансформационный метод в структурной лингвистике. — М., 1964.
 Тулдава В. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики / В. Тулдава. — Таллин, 1987.
 Универсалии и типологические исследования. — М., 1974.
 Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Филлипс, М.В. Йоргенсен. — Х., 2004.
 Фрумкина Р.М. Лингвистическая гипотеза и эксперимент (о специфике гипотез в психолингвистике) / Р.М. Фрумкина // Гипотеза в современной лингвистике. — М., 1980.
 Фрумкина Р.М. Применение статистических методов в языкознании / Р.М. Фрумкина // Вопросы языкознания. — 1960. — № 4.
 Фрумкина Р.М. Психолингвистические методы изучения семантики / Р.М. Фрумкина // Психолингвистические проблемы семантики. — М., 1983.
 Фрумкина Р.М. Статистические методы изучения лексики / Р.М. Фрумкина. — М., 1964.
 Харрис З. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре / З. Харрис // Новое в лингвистике. — 1962. — Вып. 2.
 Чагишева В.И. Лингвистическая география как метод исследования языка / В.И. Чагишева // Вопросы общего языкознания. — Л., 1967.
 Шапир М.И. “Тебе числа и меры нет”. О возможностях и границах “точных методов” в гуманитарных науках / М.И. Шапир // Вопросы языкознания. — 2005. — № 1.
 Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы / А.Д. Швейцер. — М., 1976.

- Широков В.А.* Елементи лексикографії / В.А. Широков. — К., 2005.
- Широков О.С.* Современные проблемы сравнительно-исторического языковедения / О.С. Широков. — М., 1961.
- Языки системного программирования и методы их реализации / отв. ред. Е.Л. Ющенко. — К., 1974.
- Ярцева В.Н.* Проблемы реконструкции синтаксиса группы близкородственных языков : материалы первой научной сессии по вопросам германского языкознания / В.Н. Ярцева. — М., 1959.
- Ярцева В.Н.* Теория и практика сопоставительного исследования языков / В.Н. Ярцева // Изв. АН СССР. — Серия лит. и яз. — 1986. — Т. 45. — № 6.

Орієнтири для самопідготовки

Методологія, методика і методи наукового дослідження

Метод (грец. *methodos* — спосіб пізнання) як система правил і прийомів підходу до вивчення явищ та закономірностей природи, суспільства й мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці.

Методика (грец. *methodik*) — сукупність методів, прийомів виконання будь-якої роботи.

Методологія (метод і ...логія) як учення про науковий метод пізнання і перетворення світу.

Загальнонаукові методи: індукція і дедукція, аналіз та синтез, спостереження, експеримент, моделювання.

Порівняльно-історичний метод як сукупність прийомів та процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для з'ясування закономірностей їх розвитку. Основні прийоми порівняльно-історичного методу: визначення генетичної належності мовних явищ; опис системи відповідностей і відхилень від них на різних рівнях; моделювання вихідних праформ (архетипів), хронологічної та просторової локалізації мовних явищ і здійснення на цій основі генеалогічної класифікації мов.

Використання порівняльно-історичного методу в лінгвістичних дослідженнях.

Описовий лінгвістичний метод як планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. Етапи описового методу. Прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації в описовому методі.

Застосування описового методу в лінгвістиці.

Метод лінгвістичної географії як сукупність прийомів, що полягають у картографуванні елементів мови, які відрізняють її діалекти.

Етапи лінгвогеографічного дослідження: складання питальника; збір матеріалу (анкетний чи польовий); картографування зібраного матеріалу; інтерпретація нанесеного на карту діалектного матеріалу. Типи діалектологічних атласів: національні, регіональні, атласи споріднених мов, атласи мовних союзів, проблемні тощо.

Застосування методу лінгвістичної географії.

Зіставний метод як сукупність прийомів дослідження й опису мови через системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Встановлення між порівнюваними мовами відношення контрасту на всіх мовних рівнях: діяфонія (фонологічні розходження), діаморфія (граматичні розходження), діасемія (семантичні розходження), діалексія (лексичні розходження). Мовна типологія та універсалії як результат застосування зіставного методу. Види типології: структурна і функціональна. Параметри визначення мовних універсалій: спільність властивостей усіх мов на відміну від "мови" тварин; сукупність змістових категорій, що виражаються певними засобами в мові; спільність властивостей мовних структур.

Практичне значення зіставного методу для лінгвістики, теорії і практики перекладу та методики навчання іноземним мовам.

Структурний метод як метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами. Методики структурного методу: дистрибутивний аналіз, методика безпосередніх складників, трансформаційний аналіз, компонентний аналіз.

Дистрибутивний аналіз як методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції) окремих одиниць у тексті. Поняття дистрибуції. Типи дистрибуції: доповняльна, контрастна, вільного варіювання. Завдання дистрибутивного аналізу: 1) сегментація тексту на одиниці певного рівня; 2) ідентифікація, тобто об'єднання у певні класи, виділених одиниць; 3) виявлення відношень між виділеними класами. Використання прийому субституції (апробації в межах того самого оточення різних елементів) для об'єднання елементів у класи.

Застосування дистрибутивного аналізу в лінгвістичних дослідженнях, у машинному перекладі.

Методика безпосередніх складників (БС) як прийом подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складових елементів. Правила аналізу за БС: 1) кожного разу дозволяється зробити тільки одне членування; 2) у процесі поділу не допускається перестановка складників; 3) у кожному членуванні береться до уваги тільки результат останнього членування.

Використання методики безпосередніх складників у мовознавстві, в системах автоматичного перекладу, у лінгводидактиці.

Трансформаційний аналіз як експериментальний прийом визначення синтаксичних та семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами внаслідок подібності й відмінності в наборах їх трансформацій. Суть методики: в основі класифікації мовних структур лежить їх еквівалентність іншим за будовою структурам, тобто можливість однієї структури перетворюватися на іншу. Питання про те, що вважати критерієм еквівалентності трансформацій, тобто які перетворення виступають трансформаціями, а які ні.

Застосування трансформаційного аналізу у лінгвістиці, теорії і практиці машинного перекладу, у шкільному викладанні рідної та іноземної мов.

Компонентний аналіз як система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає у розщепленні

значення слова на складові, що називають семами, семантичними множниками і, зрідка, маркерами. Різновиди сем: кла-сема, архісема, диференційна, інтегральна, ймовірнісна (потенційна), градуальна семи.

Використання компонентного аналізу в мовознавстві, комп'ютерному перекладі, методиці викладання мов.

Соціолінгвістичні методи як синтез лінгвістичних і соціологічних процедур. 1. Методи польового дослідження (збирання матеріалу): різні форми опитування (анкетування, інтерв'ювання), безпосереднє спостереження, експериментування, вивчення документальних джерел (матеріалів перепису населення, статистичних та інших довідників). 2. Методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу (обробки інформації): корелятивний аналіз, статистичні методи. Використання комп'ютера в соціолінгвістичних дослідженнях.

Застосування соціолінгвістичних методів у мовознавстві.

Психолінгвістичні методи як обробка й аналіз тих мовних фактів, які можна одержати від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів. Різновиди психолінгвістичних досліджень: а) дослідження фізіологічних реакцій організму людини у процесі її мовленнєвої діяльності (породження і сприймання мовлення); б) аналіз мовленнєвих реакцій та оцінок мовних явищ інформантами в умовах впливу на них мимовільних або цілеспрямованих мовленнєвих стимулів (асоціативні експерименти: вільний, цілеспрямований).

Використання психолінгвістичних методів у мовознавчих дослідженнях.

Математичні методи в лінгвістиці, їх різновиди. Кількісні методи як простий підрахунок частоти вживання мовних одиниць. Статистичні методи як використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних одиниць у мовленні, для виміру зв'язків між мовними елементами; для з'ясування тенденцій у розвитку і функціонуванні мови та простеження залежності між якісними й кількісними характеристиками мови.

Розділи математичної лінгвістики — лінгвостатистика і стилостатистика. Лінгвостатистика як дослідження того, що в мові визначається правом вибору мовця, а що зумовлено її іманентною структурою і як ці два параметри кількісно співвідносяться між собою. Стилостатистика як визначення і характеристика стилістичних особливостей окремих творів або авторів через кількісні відношення використаних мовних елементів.

Типи статистики, що використовуються у вивченні мовних функціональних стилів: ймовірнісна статистика і симптоматична статистика.

Застосування математичних методів у лінгвістиці.

Використання комп'ютера в лінгвістичних дослідженнях для автоматичного аналізу й синтезу мовлення, розробки методів автоматичного анотування, реферування, лінгвістичного забезпечення автоматизованих систем керування, стандартизації науково-технічної термінології, створення електронних словників, опрацювання методів моделювання мовних явищ, виконання мовленнєвої діяльності в системі “людина — машина”.

Інші методи дослідження мовних явищ: концептуальний аналіз, дискурс-аналіз тощо.

Практичні завдання

Назвіть та охарактеризуйте методи, що використовують або пропонують використовувати мовознавці, фрагменти досліджень яких подано нижче. Аргументуйте свою думку.

1. Раніше ми уже указували на те суттєві висновки, які обумовлює ця точка зору, а також і на рамки, обмежуючі нове напрoдження, відзначаючи відмінності між ним і традиційною лінгвістикою. Як представляється, нам вдалося обґрунтувати, що структура мови представляє

собою мережу залежностей, або, говорячи більш чітко, спеціальним і точним мовним, мережею функцій. Структура характеризується ієрархією, заснованою на своєму внутрішньому порядку і маючою одну-єдину вихідну точку. Цю ієрархію можна відкрити засобом дедуктивної і необоротної процедури, переходячи поступово від найбільш абстрактних (загальних і простих) явищ до все більш конкретних (часткових і складних). Таким чином, призначений для вивчення тільки подібної дедуктивної ієрархії, ми називаємо емпіричним. Слід згадати, що такого роду метод не здатний привести до якоїсь метаморфози. Відповідно до принципу простоти, який бажаний в кожній науці, з усіх можливих методів слід вибирати той, який веде до рішення задачі шляхом найбільш простої процедури. Емпіричний, або іманентно семиологічний, метод, розглядаючий знакову функцію як якість основного предмета вивчення лінгвістики, і є таким найбільш простим методом. Його цінність очевидна при порівнянні з будь-яким апріорним методом, де на семиологічні явища накладаються семиологічні; із-за неможливості перевірки останніх на чистому семиологічному матеріалі неминуче виникають нескінченні ускладнення. Отже, емпіричний метод — це метод, побудований на принципі простоти.

Немає потреби говорити про ті висновки, які випливають із застосування структурального методу в лінгвістиці. Достатньо вказати, що лише завдяки структуральному методу лінгвістика, остаточно відмовившись від суб'єктивізму і неточності, від інтуїтивних і глибоко особистих висновків (в полоні яких вона перебувала до самого останнього часу), виявляється здатною, нарешті, стати справжньою наукою. Лише структуральний метод в змoгу покінчити з тим сумним станом, який так добре охарактеризував А. Мейє: “Кожний вік мав особливий граматичний філософський... існує стільки ж лінгвістик, скільки лінгвістів”.

Як тільки лінгвістика стане структуральною, вона перетвориться в об'єктивну науку.

Из того, что структуральная лингвистика есть новое направление в науке о языке, а ее метод, использующий одновременно дедуктивный и эмпирический принципы, еще не нашел своего последовательного применения, вовсе не следует, что она противопоставляет себя всему предшествующему развитию лингвистики. Хотя традиционная лингвистика в основном следовала индуктивным и априорным методам, это не значит, что она не делала попыток применять дедукцию и принцип эмпиризма. Некоторые из семиологических функций не могли остаться незамеченными. Ведь семиологическая функция не новое понятие; новым является лишь структуральный подход, который выносит семиологическую функцию на первый план и рассматривает ее как конституирующее качество языка. В силу этого, приняв структуральную точку зрения со всеми вытекающими отсюда последствиями, следует сохранять преемственную связь с предшествующими этапами развития науки о языке и использовать те достижения традиционной лингвистики, которые доказали свою плодотворность...

Л. Ельмслев

2. У истоков теории языка, нечетко различимые, стоят две задачи; мы намереваемся первую только набросать, а вторую разрешить. Первой является описание полного содержания и характера специфически лингвистического *наблюдения*, а второй — систематическое выявление наиболее определяющих *исследовательских идей*, которые руководили собственно языковедческими умозаключениями и стимулировали их.

Нет надобности подвергать обсуждению то, что лингвистика вообще строится на наблюдении; ее репутация как хорошо обоснованной науки частично зависит от надежности и точности ее методов констатации. Когда отсутствуют письменные памятники или когда их свидетельства можно пополнить живыми наблюдениями, исследование не медлит с обращением к непосредственному и подлинному источнику сведений. В наши дни оно, например, не колеблясь, делает на местах диалектологические записи, обращается к живым

звукам и закрепляет на пластинках редкие и трудно наблюдаемые явления речи, чтобы затем повторно подвергнуть их наблюдению. На пластинках можно закреплять, конечно, только речевые явления, которые воспринимаются на слух, и уже это обстоятельство имеет огромное значение для методов дискуссии. Ведь к полным, а это почти то же, что к “значимым” или “наделенным значением”, речевым явлениям относятся отнюдь не только те, которые воспринимаются на слух. Каким же образом устанавливаются и делаются доступными точному наблюдению соответствующие явления? Как бы ни обстояло дело, но лингвист-наблюдатель должен иначе, чем физик, *понимать* воспринимаемое ушами и глазами (будь это, как говорят, изнутри или извне). И это понимание необходимо с такой же тщательностью подвергнуть методической обработке, как и записи *flatus vocis*, звуковых волн, звуковых образов.

К. Бюлер

3. ...Деятельность слушающего всегда сводится к двум, к тому же одновременным и взаимно обусловленным операциям: интерпретации и классификации. Интерпретация воспринимаемого звукового ряда, т. е. расчленение его на значащие элементы, обладает двумя аспектами — фонологическим и семантическим. Этот последний, помимо проникновения в содержание воспринимаемой речи, предполагает разграничение единиц выражения и, следовательно, целый ряд операций анализа и синтеза. Известно, что в этой области в бесчисленных случаях слушающий может колебаться между различными решениями. Что касается классификации распознанных единиц, то она начинается в первую очередь с идентификации (я распознаю или не распознаю такое-то слово, суффикс) и т. п. Затем она предполагает постоянное использование и пересмотр функционирования психических ассоциаций между значимыми элементами, а также между ними и реальными объектами, короче — все то, что составляет для нас систему языка.

...Переходя от лингвистики организованной речи к диахронической лингвистике, мы переходим от конкретного к

абстрактному. Наука об эволюции языка, так же как наука о языковом состоянии, лишь приблизительно постигает свой объект, располагая только общими истинами, которые вытекают из фактов и являются их упрощенным отражением. Так же как невозможно точно зафиксировать языковое состояние во всей его сложности, нельзя описать и историю языка, учитывая все бесконечно разнообразные особенности речи, которые составляют ее *in concreto*. Только лингвистика организованной речи сохраняет непосредственную связь с реальной действительностью, так как она ограничивается узкими рамками одного частного акта речи.

Если синхроническая лингвистика описывает языковое состояние в том смысле, как мы его определили выше, то диахроническая лингвистика в начале исследования в принципе только сравнивает два последовательных языковых состояния, чтобы установить происшедшие изменения. Естественно, что сравнение производится не по совокупности всех факторов. Оно затрагивает лишь те элементы языка, которые подверглись изменению. Из суммы изменений делается общий вывод относительно эволюции языка как единого целого, о характерных для эволюции аспектах и об основном ее направлении. Безусловно, историю языка можно давать описательно, в виде последовательного повествования обо всех изменениях, которым подверглось изучаемое явление в течение длительного периода, но каждая деталь такого изложения неизбежно будет построена на сравнительном методе. Если, например, я говорю, что гласная под ударением в латинском слове *tela* “полотно” прошла через фазы *ē, é, ói, oi (wi), we, we*, став, наконец, звуком *wa* в современном французском языке (*toile* “полотно”), я применяю метод, используемый при создании мультипликационных фильмов: чтобы создать иллюзию движения, записывается последовательный ряд статических образов, сменяющих друг друга. Это очень важно, ибо если отдать себе строгий отчет, то станет ясно, что диахроническая лингвистика, в первой части своей задачи состоящая просто из повествования о фактах, находится в строгой зависимости от синхронической лингвистики. Без ее помощи диахроническая лингвистика не что иное, как простое

перечисление плохо анализируемых и поверхностно объясненных фактов. Только исходя из более точных грамматических исследований, она может проникнуть в сущность своего предмета и обобщить всю массу отдельных фактов с точки зрения наиболее общих исходных положений, чтобы дать точное представление об эволюции языка в ее общих и частных проявлениях. Но чисто описательная часть этой науки не исчерпывает программы исследований; недостаточно описать факты — необходимо их объяснить и восстановить их первопричину.

А. Сеше

4. ... а) *Определение пространственных (или временных) границ* отдельных языковых явлений представляет собой *необходимое условие метода лингвистической географии* (или истории языка); однако этот метод не следует превращать в самоцель.

Нельзя понимать территориальную локализацию лингвистических явлений как анархию отдельных автономных изоглосс. Рассмотрение изоглосс показывает, что некоторые из них могут быть связаны в пучки, что позволяет определить как источник или центр распространения группы лингвистических новшеств, так и периферические области этого распространения.

Изучение изоглосс, перекрывающих друг друга, показывает, какие лингвистические явления находятся *в регулярной связи*.

Наконец, сравнение изоглосс представляет собой основную проблему географической лингвистики, именно проблему *научного определения лингвистических ареалов* или деления языка на зоны согласно наиболее рациональным принципам этого деления.

б) Если ограничиться явлениями, входящими в лингвистическую систему, то можно констатировать, что *изолированные изоглоссы являются, так сказать, фикциями*, так как явления, внешне тождественные, но принадлежащие двум разным системам, функционально могут различаться

(например, *и* может иметь в различных украинских диалектах разную фонологическую значимость; в тех языках, где согласные смягчаются перед *i < o*, *и* и *ы* являются вариантами одной и той же фонемы; там же, где они не смягчаются, они представляют две различные фонемы).

Лингвистическое истолкование изолированных изоглосс невозможно, так как лингвистическое явление как таковое, а также и его генезис и распространение не могут быть поняты без учета системы.

в) Подобно тому как в истории языка допустимо сопоставление разнородных эволюционных явлений, так и *территориальное распространение лингвистических явлений может быть сопоставлено с другими географическими изолиниями*, в особенности с антропогеографическими (границы распространения явлений, относящихся к экономической и политической географии или к материальной и духовной культуре), а также с изолиниями физической географии (изолинии почвы, растительности, климата, геоморфологические явления).

При всем этом не следует пренебрегать частными условиями той или иной географической единицы; так, например, сопоставление лингвистической географии с геоморфологией, необычайно плодотворное в условиях Европы, на восточнославянской территории имеет значительно меньшее значение, чем сопоставление изоглосс с климатическими изолиниями. Сопоставление изоглосс с другими антропогеографическими изолиниями возможно как с точки зрения синхронической, так и с точки зрения диахронической (данные исторической географии, археологии и т. д.); однако эти точки зрения не должны смешиваться.

Сопоставление разнородных систем может быть плодотворным только в том случае, если сравниваемые системы рассматриваются как эквивалентные; если же установить между ними механическую причинную связь и выводить явления одной системы из явлений другой, то синтетическое сочетание данных систем будет искаженным и научный синтез окажется подмененным односторонним суждением.

г) При составлении карты лингвистических или этнографических явлений следует учитывать, что *распространение рассматриваемых явлений не покрывает генетического родства лингвистического или этнического порядка* и занимает часто более обширную территорию.

Тезисы Пражского лингвистического кружка

5. ... 23) Как уже было указано в предисловии к книге, мы будем систематически сравнивать французский язык с немецким. Какую цель мы этим преследуем?

Сравнивать два языка можно с двух совершенно различных точек зрения: исторической и статической. В одном случае интересуются фактами, которые доказывают общее происхождение или аналогии, возникшие в процессе эволюции, в другом — открывают в двух языках, взятых в какой-нибудь определенный момент их истории (без намерения доказать их генеалогическое родство), их характерные черты, которые особенно легко позволяют выявить оригинальность каждого из них и общий тип, который каждый из них представляет. Мы будем сравнивать современный французский язык с современным немецким языком с этой второй точки зрения.

Добавим, что и в этом случае аномалии имеют для исследователя очень большую ценность: крайне полезно наблюдать ошибки, которые делают немцы, когда говорят и пишут на французском языке, если эти ошибки характерны; они проливают свет на систему уже тем, что ее искажают. Это не распространяется на ошибки в произношении, которые не имеют такого значения. А то, что верно в отношении немцев, изучающих французский язык, не менее верно и в отношении французов, овладевающих немецким языком. Исследованию могут подлежать также всякого рода помехи, затруднения и невозможные конструкции; когда говоришь или пишешь на иностранном языке или переводишь с этого языка на родной язык и попадаешь в тупик, когда все предпринятые попытки ни к чему не приводят, то с полным правом можно полагать, что ты натолкнулся на какую-то жизненно важ-

ную точку системы и что здесь нужно остановиться, ибо в этом есть кое-что, над чем следует поразмыслить.

24) Для сравнения двух языковых систем теоретически безразлично, принадлежат ли они или не принадлежат к одной и той же исторической семье языков. У таких двух индоевропейских языков, как армянский и немецкий, нет больше почти ничего общего; даже два таких германских языка, как немецкий и английский, существенно отличаются друг от друга. Напротив, два языка, ведущие свое начало от разных источников, могут оказаться очень близкими друг другу по своей структуре. Однако для характеристики нельзя пренебрегать общностью происхождения: как уже было признано, несмотря на значительные расхождения, языки индоевропейской группы имеют аналогии в основных чертах их эволюции; разница заключается в большей или меньшей степени их продвижения по пути конвергентных изменений. Именно это-то и придает особый интерес сравнению немецкого языка с французским. Французский язык больше эволюционировал, во всяком случае в некоторых отношениях, чем немецкий; между ними наблюдаются как количественные, так и качественные различия; наличие общих характерных черт еще более подчеркивает эти различия.

Таким образом, принятая нами точка зрения носит чисто дидактический характер и преследует лишь одну цель — осветить физиономию французского языка путем сравнения его с немецким.

25) Для предпринимаемого нами сравнительного исследования надлежало бы сначала изложить факты, прежде чем формулировать выводы, которые из них вытекают.

Но задачу крайне осложняет то, что нам приходится иметь дело с понятиями, часто недостаточно определенными и нуждающимися в уточнении.

К примеру, мы хотим заняться противопоставлением синтетической тенденции, приписываемой немецкому языку, и аналитической тенденции, считающейся характерной для французского языка. Анализ и синтез — широко распространенные термины, которые кажутся вполне ясными. Однако

мы очень быстро убеждаемся в обратном. Сколько имеется языковедов, столько же существует и определений этих терминов, а широкая публика верит языковедам на слово. Поэтому напрашивается полный пересмотр всех принятых понятий. Но такое исследование, в свою очередь, поднимает весь вопрос о высказывании (*l'énonciation*) в целом. В связи с этим, чтобы подвести под наше исследование более прочное основание, мы считаем необходимым изложить некоторые принципы общего языкознания.

Мы сводим эти принципы к двум главам: теории высказывания и характерным особенностям синтетической и аналитической тенденций. В действительности, как мы увидим, речь идет о рассмотрении языка сначала с точки зрения означаемых, а затем — означающих. Таким образом, обе эти темы, которые представляются на первый взгляд произвольно выделенными, касаются самой сущности языковой системы, не претендуя, впрочем, на ее исчерпывающее объяснение. Наконец, эти общие принципы, казалось бы, чуждые предмету настоящей книги, непосредственно применимы к исследованию французского языка, и большая часть использованных фактов заимствована нами именно из этого языка.

Ш. Балли

6. Исследователь живых языков должен поступать иначе. Конечно, он тоже должен исходить из так или иначе понятого языкового материала. Но, построив из фактов этого материала некую отвлеченную систему, необходимо проверять ее на новых фактах, т. е. смотреть, отвечают ли выводимые из нее факты действительности. Таким образом в языкознание вводится принцип эксперимента. Сделав какое-либо предположение о смысле того или иного слова, той или иной формы, о том или ином правиле словообразования или формообразования и т. п., следует пробовать, можно ли сказать ряд разнообразных фраз (который можно бесконечно множить), применяя это правило. Утвердительный результат подтверждает правильность постулата и, что любопытно, сопровождается чувством большого удовлетворения, если подвергшийся эксперименту сознательно участвует в нем.

Но особенно поучительны бывают отрицательные результаты: они указывают или на неверность постулированного правила, или на необходимость каких-то его ограничений, или на то, что правила уже больше нет, а есть только факты словаря, и т. п. Полная законность и громадное значение этого метода иллюстрируются тем, что когда ребенок учится говорить (или взрослый человек учится иностранному языку), то исправление окружающими его ошибок (“так никто не говорит”), которые являются следствием или невыработанности у него, или нетвердости правил (конечно, бессознательных), играет громадную роль в усвоении языка. Особенно плодотворен метод экспериментирования в синтаксисе и лексикографии и, конечно, в стилистике. Не ожидая того, что какой-либо писатель употребит тот или иной оборот, то или иное сочетание, можно произвольно сочетать слова и, систематически заменяя одно другим, меняя их порядок, интонацию и т. п., наблюдать получающиеся при этом смысловые различия, что мы постоянно и делаем, когда что-либо пишем. Я бы сказал, что без эксперимента почти невозможно заниматься отраслями языкознания. Люди, занимающиеся ими на материале мертвых языков, вынуждены для доказательства своих положений прибегать к поразительным ухищрениям, а многого и просто не могут сделать за отсутствием материала.

В возможности применения эксперимента и кроется громадное преимущество с теоретической точки зрения изучения живых языков. Только с его помощью мы можем действительно надеяться подойти в будущем к созданию вполне адекватных действительности грамматики и словаря. Ведь надо иметь в виду, что в текстах лингвистов обыкновенно отсутствуют неудачные высказывания, между тем как весьма важную составную часть языкового материала образуют именно неудачные высказывания с отметкой “так не говорят”, которые я буду называть “отрицательным языковым материалом”. Роль этого отрицательного материала громадна и совершенно еще не оценена в языкознании, насколько мне известно.

В сущности, то, что я называл раньше “психологическим методом” (или еще неудачнее “субъективным”), и было у ме-

ня всегда методом эксперимента, только недостаточно осознанного. Впервые я его стал осознавать, как таковой, в эпоху написания моего “Восточнолужицкого наречия”, СПб., 1915 (“Записки историко-филологического факультета Петербургского университета”, СХХVIII); впервые назвал я его методом эксперимента в моей статье “О частях речи в русском языке” (“Русская речь”, II, 1927). Об эксперименте в языкознании говорит нынче и Пешковский (статья “Принципы и приемы стилистического анализа художественной прозы” в *Ars poetica*, 1927; ср. еще ИРЯС, 1, 2, 1928, стр. 451), а раньше Thumb (*Beobachtung und Experiment in der Sprachpsychologie. Festschrift Vietor, Marburg i. L.*, 1910), правда, последний в несколько другом аспекте. Впрочем, надо признать, что психологический элемент метода несомненен и заключается в оценочном чувстве правильности или неправильности того или иного речевого высказывания, его возможности или абсолютной невозможности.

Однако чувство это у нормального члена общества социально обосновано, являясь функцией языковой системы (величина социальная), а потому и может служить для исследования этой последней. Именно оно-то и обуславливает преимущество живых языков над мертвыми с исследовательской точки зрения.

В этом ограничительном смысле и следует понимать высказывания моих старых работ о важности самонаблюдения в языкознании. Для меня давно уже совершенно очевидно, что путем непосредственного самонаблюдения нельзя констатировать, например, “значений” условной формы глагола в русском языке. Однако, экспериментируя, т.е. создавая разные примеры, ставя исследуемую форму в самые разнообразные условия и наблюдая получающиеся при этом “смыслы”, можно сделать несомненные выводы об этих “значениях” и даже об их относительной яркости. При таком понимании дела отпадают все те упреки в “субъективности” получаемых подобным методом лингвистических данных, которые иногда делались мне с разных сторон: “мало ли что исследователю может показаться при самонаблюдении; другому исследователю это может показаться иначе”. Как видно из все-

го вышеизложенного, в основе моих лингвистических утверждений всегда лежал получаемый при эксперименте языковой материал, т. е. факты языка...

Возвращаясь к эксперименту в языкознании, скажу еще, что его боязнь является пережитком натуралистического понимания языка. При социологическом воззрении на него эта боязнь должна отпасть: в сфере социальной эксперименты всегда производились, производятся и будут производиться. Каждый новый закон, каждое новое распоряжение, каждое новое правило, каждое новое установление с известной точки зрения и в известной мере являются своего рода экспериментами.

Л. Щерба

7. Многие лингвисты (в согласии со своими собратьями по позитивизму) полагали, что можно обнаружить, установить, а затем и зарегистрировать явления (например, фонетические), не подвергая их предварительному или одновременно анализу, что единственно ценным методом является метод индукции, т. е. переход от частного к общему, и что за этими голыми фактами и непосредственными явлениями ничего не скрывается. Здесь важно отметить (и это со все возрастающей ясностью доказали все учения современной философии), что опыт и экспериментирование покоятся на гипотезах, на начатках анализа, абстракции и обобщения; следовательно, индукция есть не что иное, как замаскированная дедукция, и за чистыми связями, установленными между наблюдаемыми явлениями, совершенно неизбежно предполагается реальность, специфический объект данной науки.

В. Брендаль

8. Главные задачи структурной лексикологии заключаются в фиксации лексических инвариантов, определении классов эквивалентных лексических элементов и компонентном анализе лексических инвариантов. Эти задачи могут выполняться при помощи дистрибутивного и трансформационного анализа.

Структурная лингвистика представляет собой эмпирическую науку, подобно физике, химии, биологии и другим нау-

кам, имеющим своим предметом ту или иную область действительности. Как и остальные эмпирические науки, структурная лингвистика широко пользуется гипотезами. Так, на современном этапе развития структурной лингвистики фундаментальное значение имеет гипотеза о грамматике как абстрактной машине, порождающей все грамматически правильные предложения языка. Конечно, никакой машины, порождающей предложения языка, мы не наблюдаем и не можем наблюдать у естественных языков. Но мы пользуемся идеей о такой машине потому, что она оказывается очень плодотворной при объяснении прямо наблюдаемых фактов языка. Поскольку структурная лингвистика пользуется гипотезами, то возникает необходимость выяснить основные логические черты метода, который должен осознанно применяться в структурной лингвистике для обеспечения эффективных результатов теоретических исследований.

Как и в остальных эмпирических науках, успешное проведение теоретических исследований в структурной лингвистике может быть обеспечено только на базе строгого и последовательного применения метода, который принято называть гипотетико-дедуктивным. Гипотетико-дедуктивный метод, служащий методологическим стержнем физики и остальных абстрактных теоретических наук, подробно описан в современной литературе по логике науки. Здесь мы остановимся только на некоторых существенных для структурной лингвистики аспектах гипотетико-дедуктивного метода.

Гипотетико-дедуктивный метод представляет собой циклическую процедуру, которая начинается с фактов и кончается фактами. В этой процедуре различаются четыре фазы:

- 1) фиксирование фактов, требующих объяснения;
- 2) выдвижение гипотез для объяснения данных фактов;
- 3) выведение из гипотез предсказаний о фактах, лежащих за пределами круга фактов, для объяснения которых были выдвинуты гипотезы;
- 4) проверка фактов, которые предсказываются гипотезами, и определение вероятности гипотез.

Гипотетико-дедуктивный метод принципиально отличается от индуктивного метода, применяемого в таких областях зна-

ния, как, например, описательная ботаника или описательная зоология. Рассмотрим различия между обоими методами.

В отличие от индуктивного метода, для которого существенно простое накопление возможно большего количества фактов, гипотетико-дедуктивный метод требует строгого отбора фактов, подчиненного решению определенной теоретической проблемы...

Почему для индуктивного метода собирание фактов сводится к простому накоплению возможно большего количества фактов, тогда как гипотетико-дедуктивный метод требует строгого отбора фактов? Потому что для индуктивного метода все факты равноправны в логическом отношении, тогда как для гипотетико-дедуктивного метода существует строгая логическая иерархия фактов. Простое накопление фактов необходимо только в том случае, когда все факты рассматриваются как равноправные в логическом отношении...

Применение гипотетико-дедуктивного метода приводит не столько к открытию новых фактов, сколько к объяснению уже известных в новом свете...

Индуктивный метод не поднимается над уровнем классификации прямо наблюдаемых фактов и явлений, тогда как гипотетико-дедуктивный метод позволяет выдвигать гипотезы, раскрывающие глубинные связи между элементами, скрытыми от прямого наблюдения.

Для обнаружения глубинных связей между элементами, скрытыми от прямого наблюдения, применяется особый прием исследования, который принято называть мысленным экспериментом. Мысленный эксперимент есть дедуктивный прием, состоящий в том, что из положений, признаваемых истинными, мы выводим следствия, которые, хотя и не подтверждаются эмпирическими фактами, являются принципиально возможными.

Мысленный эксперимент представляет собой эффективное средство проверки состоятельности гипотезы, выдвигаемой для объяснения данного круга фактов. Если проведение мысленного эксперимента противоречит другим следствиям, вытекающим из выдвинутой гипотезы, то тем самым констатируется несостоятельность этой гипотезы.

Мысленные эксперименты имеют фундаментальное значение для решения основных проблем структурной лингвистики.

С. Шаумян

9. В немецком языкознании сосуществовали две различные теоретические и методические точки зрения, опирающиеся на двоякое понимание задач, разрешаемых языкознанием, и путей, ведущих к этому решению. Одним из таких взглядов был исторический и генетический. То обстоятельство, что знакомство с санскритом пришло в Европу в конце XVIII в., существенным образом способствовало появлению этого взгляда, но не было его необходимым условием. Для немецкого основоположника этого направления Франца Боппа санскрит был весьма важным материалом, но его датский соратник Расмус Раск самостоятельно пришел к тождественным проблемам и сходным методам, хотя и не опирался на древнеиндийский язык. Оба названных основателя сравнительного языкознания исходили из того факта, что индоевропейские языки являются в генетическом отношении родственными друг другу, и были убеждены, что путем сравнения их древнейших форм можно прийти к более глубокому познанию грамматических явлений.

Бопп и Раск занимались морфологией индоевропейских языков и стремились разрешить ее проблемы сравнительным методом. Для них морфология имела задачей освещение грамматических фактов одного языка посредством грамматических фактов другого, родственного первому, языка. Последующее развитие исторического и генетического направления было связано с изменением обеих его сторон. Сравнительная фонетика стала центральной частью сравнительной грамматики вместо сравнительной морфологии, а сравнительный метод получил новые задачи. Языковеды уже не удовлетворяются тем, чтобы посредством сравнительного метода объяснять грамматические факты родственных друг другу языков; возникает надежда, что им этим путем удастся реконструировать незасвидетельствованные древние формы, которые можно было бы рассматривать в качестве общего ис-

точника засвидетельствованных сравниваемых форм. Итак, в этот период развития, важнейшим представителем которого является Август Шлейхер, в сравнительно-историческом направлении подчеркивалась генетическая и даже палеонтологическая тенденция.

Высший этап в развитии этого направления был ознаменован деятельностью младограмматической школы. Важнейшие положения этой школы гласили, что фонетические изменения управляются фонетическими законами, каждый из которых действует без исключений в пределах данного языка, в данный отрезок времени. На базе этой идеи начался новый этап сравнительно-исторических исследований, результаты которых поражали богатством и точностью. Кто нуждается в перечне имен, пусть вспомнит Карла Бругмана и его обширный компендиум, в двух изданиях которого сосредоточены основные итоги работы младограмматиков.

В. Матезиус

10. Установленные индоевропейцами методы с заметным успехом применялись и к другим группам языков. С одинаковой строгостью они прилагались и к бесписьменным примитивным языкам Африки и Америки, и к более известным формам речи народов с большим историческим опытом. Именно в языках этих более культурных народов столь существенное явление регулярности лингвистических процессов так часто перекрещивается с действием таких противоречивых тенденций, как заимствования из других языков, диалектальные смешения и социальная дифференциация речи. И чем больше мы занимаемся сравнительным изучением языков примитивного лингвистического состояния, тем отчетливее осознаем, что фонетические законы и выравнивание по аналогии являются единственными удовлетворительными способами объяснения развития языков и диалектов от общей основы. Опыт работы профессора Леонарда Блумфильда с центральными алгонкинскими языками и мой опыт работы с атабасскими не оставляет желать чего-либо лучшего в этом отношении и является прекрасным ответом тем, кто считает для себя невозможным ориентироваться на все-

объемлющую регулярность действия всех тех бессознательных языковых сил, которые в своей совокупности дают нам закономерные фонетические изменения и связанную с ними морфологическую перестройку. На основе установленных фонетических законов возможно не только теоретическое определение правильности специфических форм у бесписьменных народов, — такие определения существуют фактически в значительном количестве. Не может быть никакого сомнения, что методы, впервые разработанные в области индоевропейского языкознания, способны играть весьма важную роль и при изучении всех других групп языков, и только с их помощью, посредством их постепенного расширения мы можем надеяться получить существенные исторические выводы об отношениях между группами языков, показывающими многие и лишь поверхностные следы общего происхождения.

Э. Сепир

11. Эмпирический принцип не означает для Ельмслева индукцию. Наоборот, против нее Ельмслев резко выступает. Он считает, что индукция приводит к опасному пути реализма в средневековом его понимании (номинализму). Латинский и греческий генитив, перфект, конъюнктив в каждом конкретном случае означают разное. И, таким образом, если мы применяем термин “генитив” в отношении очевидной фикции, мы становимся на позицию такого рода реализма. Напротив, Ельмслев выдвигает то, что можно назвать дедукцией. Под этим он понимает переход от целого к части. От целого, т. е. от целого текста к абзацу, от абзаца к предложению, далее к слову и к звуку. Этот переход безусловно полезен: целое всегда больше, чем совокупность частей. Но это не может нас удовлетворить, так как части не являются всего лишь частями целого, у них своя самостоятельная жизнь и свое самостоятельное отношение к внеязыковому миру.

В. Скаличка

12. Вся схема описываемой ниже процедуры, начинающейся с сырого речевого материала и заканчивающейся определением грамматической структуры, покоится на двояком

применении двух главных принципов: установлении элементов и определении дистрибуции этих элементов относительно друг друга. Сначала устанавливаются дифференциальные фонологические элементы и исследуются отношения между ними. Затем определяются морфологические элементы и исследуются отношения между ними.

Между применением этих принципов к фонологии и к морфологии существует ряд различий. Они обуславливаются различием материала, а также тем фактом, что когда операции повторяются применительно к морфологии, они осуществляются над материалом, сведенным уже к определенным элементам. Тем не менее две параллельные схемы в основном идентичны по своему типу и последовательности операций.

И в фонологическом, и в морфологическом анализе лингвист первоначально имеет дело с установлением релевантных (различительных) элементов. Быть релевантным — это значит, что эти элементы должны быть установлены на основе порядка своего расположения (дистрибуционный базис): *x* и *y* включаются в тот же самый элемент *A*, если дистрибуция *x*, соотносительная с другими элементами *B*, *C* и т. д., является в известном смысле подобной дистрибуции *y*. Поскольку это предполагает, что другие элементы *B*, *C* и т. д. устанавливаются в то же время, когда происходит и определение *A*, то эта операция может быть осуществлена без привнесения той или иной произвольности только одновременно для всех элементов. В этом случае элементы определяются соотносительно друг с другом и на основе дистрибуционных отношений между ними.

3. Харрис

13. Для полного познания языковой действительности следует сочетать качественный анализ элементов языка с количественным (статистическим) анализом. Только учитывая, помимо качественной стороны элементов языка, также и их количественные отношения к другим элементам языка, мы можем их полностью познать. Так, например, определение средств образования множественного числа в английском

языке окажется неполным, если оставить без внимания их продуктивность. По существу количественный характер имеет и так называемая типология языков, так как она стремится обнаружить продуктивность определенных морфологических приемов и других явлений в рассматриваемых языках. Количественный анализ, однако, не должен стать самоцелью; он должен, наоборот, широко применяться при решении проблем качественного характера. Языкознание, как и остальные общественные науки, применяет количественный анализ для познания сложной и разнородной действительности, отражаемой в языке посредством связных высказываний; исследование здесь обнаруживает или подтверждает скрытые взаимные отношения и тенденции.

Количественное (статистическое) исследование (независимо от того, служит ли оно определению частоты или периодичности данных языковых явлений в связном языковом материале), следовательно, имеет также эвристическое значение не только для синхронного, но и для диахронного исследования. Количественное исследование может обнаружить противоречия между численными отношениями, ожидаемыми на основании существующих познаний, и между действительными численными отношениями, что заставляет предпринять новое исследование и пересмотреть результаты качественного исследования. Статистическое исследование, например, показывает, что глухие согласные в чешском языке встречаются гораздо чаще, чем соответствующие звонкие, не только в связных текстах, но и в фонологической структуре чешского словаря; однако чешский глухой согласный *ch*, как ни странно, встречается реже, чем соответствующий звонкий *h*. Это неожиданное исключение объясняется, во-первых, происхождением *ch*, а во-вторых, тем, что оппозиция *h/ch* возникла только после изменения *g > h* и что она более позднего происхождения, чем пары *t/d*, *p/b*, *s/z* и т. п. Точные цифры, применяемые количественным языкознанием, могут явиться полезным, а иногда и необходимым вспомогательным материалом как при анализе языковых фактов, так и при реконструкции развития языка. Что касается применения “математического языка” в лингвистическом исследовании

довании, то, по нашему мнению, такой прием иногда оказывается нецелесообразным, так как создает трудности для читателей, преимущественно филологов.

Б. Трнка

14. Тут необходимо, однако, пояснить прежде всего, что именно представляет собою историческая лингвистика, т. е. та дисциплина, которая разработана больше всех других областей лингвистического знания — настолько, что в глазах многих составляет даже как будто и единственное содержание нашей науки. Историческое языкознание в настоящее время представляет собою совокупность всех сравнительных (или — что то же — сравнительно-исторических) грамматик всех (из наличных вообще и донныне изученных) языковых семейств, т. е. то, что добыто из конкретной истории всевозможных языков сравнительно-грамматическим (или компаративным) методом. Необходимость упомянуть о компаративном методе объясняется здесь просто и единственно тем, что это самый плодотворный с точки зрения полученных результатов метод и что реальное его значение настолько неоспоримо, что мы именно и позволили себе здесь даже не упоминать о тех элементах конкретной истории языков, которые добыты не сравнительно-грамматическим путем, а как-либо иначе. Сущность же сравнительно-грамматического метода состоит в том, что при наличии нескольких родственных между собою языков он дает возможность осветить историю развития каждого из этих языков, отправляясь от общего всем этим языкам этапа (т. е. от того состояния, с которого именно начинается индивидуальная линия эволюции каждого отдельного языка данного семейства и которое условно называется “праязыковым” состоянием данных языков). Сам же этот исходный этап (или “праязыковое” состояние) в свою очередь становится нам известным (или, как обычно говорят, “реконструируется”, т. е. восстанавливается) путем сличения конечных этапов всех данных индивидуальных эволюций, т. е. из сличения современных нам или же литературно засвидетельствованных состояний отдельных языков, иначе говоря, отправной пункт истории каждого из данных языков

определяется путем сравнения самих этих языков, что и дает повод именовать этот метод исторического изучения сравнительным (или по-латыни компаративным) или сравнительно-грамматическим методом. Не будь в руках лингвистов сравнительно-грамматического метода, они должны были бы довольствоваться только одним из двух противоположных концов эволюции каждого отдельного языка: позднейшим его состоянием. И легко себе представить, насколько их догадки о предшествующей эволюции этого языка походили бы на поиски ощупью в потемках. Здесь же, когда даются оба конца подлежащей прослеживанию нити, остается, собственно говоря, лишь провести линию между двумя точками; более того — и это в особенности следует поставить на вид тем, кто хочет приписать сравнительно-историческому языкознанию одну лишь цель реконструкции праязыка, — в самых поисках исходного (“праязыкового”) состояния, в тех выкладках, на основании которых проясняется картина общего данным языкам прошлого из совокупности их разнообразнейших современных фактов, неизбежно уже учитываются и, следовательно, определяются известные промежуточные этапы индивидуально-языковых эволюций. И таким образом поиски начального (исходного) пункта языковой истории уже в силу логической необходимости открывают если не все, то по крайней мере некоторые страницы этой истории.

Е. Поливанов

15. Исследователь письма, литературы, или философии, или правильной речи, если только он достаточно настойчив и методичен, после напрасных усилий неизбежно приходит к выводу, что ему сначала надо изучить язык, а потом уже приниматься за эти проблемы. Мы постараемся не идти окольными путями и приступим к наблюдению над обычной речью. Мы начнем с наблюдения над актом речевого высказывания в самых простых условиях.

Предположим, что Джек и Джил идут по тропинке. Джил голодна. Она видит яблоко на дереве. Она с помощью горла, языка и губ производит ряд звуков. Джек прыгает через из-

городь, влезает на дерево, срывает яблоко, приносит его Джил и кладет его ей в руку. Джил ест яблоко.

Последовательность событий можно изучать различными способами, но мы, изучающие язык, должны делать различие между *речевым актом* и другими явлениями, которые мы будем называть *практическими действиями*. С этой точки зрения описанный случай состоит из трех частей со следующей временной последовательностью:

А. Практические действия, предшествовавшие речевому акту.

Б. Речь.

В. Практические действия, последовавшие за речевым актом.

Рассмотрим сначала практические действия А и В. Действия А касаются главным образом говорящего — Джил. Она была голодна; иными словами, некоторые из ее мускулов сжались, какие-то жидкости, в частности в ее желудке, подверглись секреции. Быть может, ей хотелось также пить: ее язык и гортань были сухими. Световые волны, отражаясь от красного яблока, коснулись ее глаз. Рядом с ней был Джек. Ее прошлые отношения должны теперь выступить на передний план; допустим, что это были обычные отношения, например, брата и сестры или мужа и жены. Все эти действия, которые предшествовали речи Джил и касались ее, мы назовем *стимулом говорящего*.

Обратимся теперь к В, практическим действиям, последовавшим за речью Джил. Они относятся главным образом к слушающему — Джеку — и состоят из добычи яблока и передачи его Джил. Практические действия, которые последовали за речью и касались слушателя, мы назовем *реакцией слушающего*. Действия, последовавшие за речью, касаются также и Джил, и это чрезвычайно важное обстоятельство: *она берет в свои руки яблоко и ест его*.

Совершенно очевидно, что вся наша история зависит от ряда более отдаленных обстоятельств, связанных с А и В. Не каждый Джек и Джил будут поступать подобным образом. Если Джил застенчива или если Джек в прошлом вел себя плохо по отношению к ней, она может быть голодной, видеть яблоко и все же ни-

чего не сказать; если Джек недружелюбен к ней, он может не достать ей яблока, если даже она и просила его. Явление речи (и, как мы увидим, выбор самих слов), так же как и последовательность практических действий до и после нее, полностью зависит от всей жизненной истории говорящего и слушающего. В настоящем случае мы будем считать, что все эти предрасполагающие факторы были такими, что обусловили события, как мы их рассказали. Исходя из этого, мы хотим узнать, какую роль в этой истории играло речевое высказывание Б.

Если бы Джил была одна, она тоже могла бы быть голодной и томиться жаждой и видеть то же самое яблоко. Если она достаточно сильна и ловка, чтобы перепрыгнуть изгородь и влезть на дерево, она может сама раздобыть себе яблоко и съесть его; если же нет, она должна будет остаться голодной. Одинокая Джил находится в таком же положении, как и лишенное речи животное. Когда животное голодно и видит или чувствует пищу, оно направляется к ней; удастся ли ему добыть пищу, зависит от его силы и ловкости. Степень голода и вид или чутье пищи есть *стимулы* (мы будем обозначать их через *S*), а движение по направлению к пище — *реакция* (которую мы обозначим через *R*). Одинокая Джил и лишенное речи животное действуют одинаковым путем, а именно:

S \rightarrow R

Когда они достигают своей цели, они получают пищу, если же нет, — если они недостаточно сильны или искусны, чтобы добыть пищу посредством действия *R*, — они должны остаться голодными.

Само собой разумеется, что для благополучия Джил важно получить яблоко. В большинстве случаев это не вопрос жизни и смерти, но иногда и может им быть; добывшая пищу Джил (или животное) имеет больше шансов выжить и населять эту землю. В соответствии с этим всякое приспособление, увеличивающее шансы Джил добыть пищу, чрезвычайно ценно для нее. Говорящая Джил в нашей истории воспользовалась таким приспособлением. Сама по себе она обладала такими же шансами получить яблоко, как одинокая Джил или лишенное речи животное. Но вдобавок к этому говорящая Джил располагает еще одним шансом, которого не име-

ют эти последние. Вместо того чтобы “бороться” с изгородью и деревом, она сделала несколько небольших движений в гортани и ротовой полости, которые произвели звуки. Тотчас Джек начал реагировать, он осуществил ряд действий, которые превышают силы Джил, и в заключение Джил получила яблоко. *Язык позволяет реагировать (R) одному индивиду тогда, когда другой имеет стимулы (S).*

В идеальном случае каждый индивид, общающийся с помощью языка с другими в пределах данного коллектива, обладает силой и ловкостью других членов этого коллектива. Чем более эти индивиды отличаются в отношении своего искусства, тем более широкую сферу власти контролирует каждый индивид. Только один индивид должен уметь хорошо лазать, поскольку он один в состоянии добывать фрукты для остальных; только один должен быть хорошим рыболовом, поскольку он способен снабжать других рыбой. *Разделение труда, а в связи с этим всей деятельности человеческого общества возможно благодаря языку.*

Л. Блумфильд

16. Чтобы подвести итог всему вышесказанному относительно первого вопроса, поставленного вначале, можно, следовательно, сказать так: понятия “времени” и “материи” не даны из опыта всем людям в одной и той же форме. Они зависят от природы языка или языков, благодаря употреблению которых они развились. Они зависят не столько от *какой-либо одной системы* (как-то: категории времени или существительного) в пределах грамматической структуры языка, сколько от способов анализа и обозначения восприятий, которые закрепляются в языке как отдельные “манеры речи” и которые накладываются на типические грамматические категории так, что подобная “манера” может включать в себя лексические, морфологические, синтаксические и т. п., в других случаях совершенно несовместимые средства языка, соотносящиеся друг с другом в определенной форме последовательности.

Наше собственное “время” существенно отличается от “длительности” у хопи. Оно воспринимается нами как строго

ограниченное пространство или иногда как движение в таком пространстве и соответственно используется как категория мышления. “Длительность” у хопи не может быть выражена в терминах пространства и движения, ибо именно в этом понятии заключается отличие формы от содержания и сознания в целом от отдельных пространственных элементов сознания. Некоторые понятия, явившиеся результатом нашего восприятия времени, как, например, понятие абсолютной одновременности, было бы или очень трудно или невозможно выразить в языке хопи, или они были бы бессмысленны в восприятии хопи и были бы заменены какими-то иными, более приемлемыми для них понятиями. Наше понятие “материи” является физическим подтипом “субстанции” или “вещества”, которое мыслится как что-то бесформенное и протяженное, что должно принять какую-то определенную форму, прежде чем стать формой действительного существования. В хопи, кажется, нет ничего, что бы соответствовало этому понятию; там нет бесформенных протяженных элементов; существующее может иметь, а может и не иметь формы, но зато ему должны быть свойственны интенсивность и длительность — понятия, не связанные с пространством и в своей основе однородные.

Но как же следует рассматривать наше понятие “пространства”, которое также включалось в первый вопрос? В понимании пространства между хопи и SAE нет такого отчетливого различия, как в понимании времени, и, возможно, понимание пространства дается в основном в той же форме через опыт, независимый от языка. Эксперименты, проведенные структурной психологической школой (Gestaltpsychologie) над зрительными восприятиями, как будто уже установили это, но понятие *пространства* несколько варьируется в языке, ибо как категория мышления оно очень тесно связано с параллельным использованием других категорий мышления, таких, например, как “время” и “материя”, которые обусловлены лингвистически. Наш глаз видит предметы в тех же пространственных формах, как их видит и хопи, но для нашего представления о пространстве характерно еще и то, что оно используется для обозначения таких непространственных

отношений, как время, интенсивность, направленность; и для обозначения вакуума, наполняемого воображаемыми бесформенными элементами, один из которых может быть назван “пространство”. Пространство в восприятии хопи не связано психологически с подобными обозначениями, оно относительно “чисто”, т. е. никак не связано с непространственными понятиями.

Б. Уорф

17. Итак, имеется широкий круг вопросов, требующих сотрудничества двух различных дисциплин, о которых мы здесь пишем. Первые шаги в этом направлении были чрезвычайно удачными. Позволю себе закончить примером самого длительного и до последнего времени, вероятно, самого удивительного союза между лингвистикой, особенно при изучении поэтического языка, с одной стороны, и математическим анализом стохастических процессов, с другой стороны. Русская метрическая школа обязана некоторыми из своих всемирно-известных достижений тому факту, что около сорока лет назад такие ученые, как Б. Томашевский, знаток и математики, и филологии, весьма искусно использовал цепи Маркова для статистического исследования стиха; эти данные, дополненные лингвистическим анализом структуры стиха, привели в начале 20-х годов к созданию теории стиха, основанной на исчислении условных вероятностей и напряжения между ожидаемым и неожиданным в качестве измеряемых ритмических величин. Исчисление этого напряжения, которое мы назвали “обманутые ожидания”, дало удивительный ключ для решения проблем описательной, исторической и сравнительной, а также общей метрики на научной основе.

Я убежден, что методы, получившие в последнее время развитие в структурной лингвистике и в теории связи, будучи использованы для анализа стиха, а также во многих других областях науки о языке, способны открыть широкие перспективы для дальнейших координированных усилий обеих дисциплин. Будем же надеяться, что наши ожидания не будут обмануты.

Р. Якобсон

18. ...Для ребенка 3—4 лет операция вывода из одного положения, которое имело бы всеобщий характер, еще невозможна. Наблюдения показывают, что ребенок этого возраста делает основной для вывода не логическое обобщение, а свой собственный практический опыт, тесно связанный с его непосредственным впечатлением. У него еще не сформировались ни операция индукции, т. е. восхождения от частных фактов к закону, обладающему всеобщностью, ни операция дедукции, т. е. выведения частных выводов из общего положения. Место этих операций занимает у него *непосредственное заключение по внешнему впечатлению*, обозначенное Пиаже как *операция трансдукции*.

Так, наблюдая, что некоторые вещи тонут, а другие плавают, ребенок не подвергает еще свои впечатления дальнейшему анализу и говорит: “Эта вещь тонет потому, что она красная”, “Эта тонет потому, что она большая”, “Эта тонет потому, что она железная”, “Лодки плавают потому, что они легкие”, “Корабли плавают потому, что большие” и т. д. Правило выводится ребенком не из отвлечения и обобщения признака, а из непосредственного впечатления. Именно это и является основой для того *синкретического мышления*, которое было описано Пиаже и многими другими авторами. В раннем детском возрасте не сформирована еще и операция вывода из силлогизма.

Как показали наблюдения, две посылки силлогизма воспринимаются маленькими детьми не как система, вторая часть которой включена в первую, а как два изолированных положения. Ребенок этого возраста еще не может принять такую большую посылку, как утверждение о всеобщности, включить в эту категорию вторую посылку и сделать из нее логический вывод. Вывод ребенка делается только на основании непосредственного опыта.

Иллюстрацией могут быть опыты, проведенные Пиаже. Детям дается силлогизм: “Некоторые из жителей города N. — бретонцы. Все бретонцы города N. погибли на войне. Остались ли еще жители в городе N.?”. Обычный ответ ребенка гласит: “Я не знаю, мне об этом никто не говорил”.

Все эти факты позволили Пиаже выделить ряд стадий, которые проходит развитие вербально-логических операций в детском возрасте.

А. Лурия

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3

ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Основні питання теми

1. Початки українського мовознавства в Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI—XIII ст.
2. Староукраїнська наука про мову XIV—XVIII ст.
3. Українське мовознавство XIX — початку XX ст.
4. П.Г. Житецький — український компаративіст кінця XIX ст.
5. О.О. Потебня — основоположник психологічного напрямку у слов'янському мовознавстві.
6. Мовознавча діяльність А.Ю. Кримського.
7. Українське мовознавство 20—80-х років XX ст.
8. Лінгвістичні погляди Л.А. Булаховського.
9. Питання загального і слов'янського мовознавства в дослідженнях О.С. Мельничука.
10. Українське мовознавство в еміграції.
11. Вклад українського мовознавства у світову лінгвістику.

Література

Основна

- Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 85—102.
- Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 128—132.
- Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 36—39, 58—63, 136—145.
- Ковалик І.І. Загальне мовознавство: історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К., 1985. — С. 29—34, 46—53, 120—123, 143—166.
- Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. — К., 1964. — С. 65—71, 136—137, 149—150.
- Русанівський В.М. Україністика / В.М. Русанівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000. — С. 646—652.

Додаткова

- А.А. Потебня — исследователь славянских взаимосвязей. — Ч. 1—2. — Х., 1991.
- Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б.М. Ажнюк. — К., 1999.
- А.Ю. Кримський — україніст і орієнталіст. — К., 1974.
- Баран В.Д. Давні слов'яни / В.Д. Баран. — К., 1998.
- Баран В.Д. Походження українського народу / В.Д. Баран, Я.В. Баран. — К., 2002.
- Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф.С. Бацевич. — К., 2008.
- Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навч. посіб. / С.П. Бевзенко. — К., 1991.
- Белодед И.К. Научное наследие П.И. Житецкого и современность / И.К. Белодед // Вопросы языкознания. — 1968. — № 1.
- Березін Ф.М. Основні сегменти семантичної системи О.О. Потебні / Ф.М. Березін // Мовознавство. — 1975. — № 5.

- Білодід І.К.* Леонід Арсенійович Булаховський / І.К. Білодід. — К., 1968.
- Білодід О.І.* Вчення О.О. Потебні про розвиток структури речення / О.І. Білодід // Мовознавство. — 1977. — № 2.
- Білодід О.І.* Граматична концепція О.О. Потебні / О.І. Білодід. — К., 1977.
- Білодід О.І.* Українська мова в науковій творчості О.О. Потебні / О.І. Білодід // Українське мовознавство: Міжвід. наук. зб. — 1974. — Вип. 2.
- Борковский В.И.* Семидесятилетие Л.А. Булаховского / В.И. Борковский // Вопросы языкознания. — 1958. — № 2.
- Будагов Р.А.* А.А. Потебня // Будагов Р.А. Портреты языковедов XIX—XX вв. Из истории лингвистических учений. — М., 1988.
- Будагов Р.А.* Портреты языковедов XIX—XX вв. / Р.А. Будагов. — М., 1988.
- Булахов М.Г.* Калинович Михаил Яковлевич // Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды : биобиблиогр. словарь / М.Г. Булахов. — Т. 2. — Минск, 1977.
- Булахов М.Г.* Крымский Агафангел Ефимович // Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды : биобиблиогр. словарь / М.Г. Булахов. — Т. 2. — Минск, 1977.
- Булахов М.Г.* Потебня Александр Афанасьевич // Восточнославянские языковеды : биобиблиогр. словарь / М.Г. Булахов. — Т. 1. — Минск, 1976.
- Булахов М.Г.* Тимченко Евгений Константинович // Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды : биобиблиогр. словарь / М.Г. Булахов. — Т. 3. — Минск, 1978.
- Булаховский Л.А.* Александр Афанасьевич Потебня (к 60-летию со дня смерти) / Л.А. Булаховский. — К., 1952.
- Булаховский Л.А.* Курс русского литературного языка / Л.А. Булаховский. — К., 1952.
- Булаховський Л.А.* Вступна стаття // Житецький П.І. Нарис історії літературної української мови в XVII в / Л.А. Булаховський. — Л., 1941.
- Булаховський Л.А.* Євген Костянтинович Тимченко / Л.А. Булаховський // Мовознавство. — 1948. — Т. 6.
- Булаховський Л.А.* Микола Кузьмич Грунський / Л.А. Булаховський // Мовознавство. — 1952. — № 10.
- Булаховський Л.А.* Михайло Якович Калинович (1888—1949) / Л.А. Булаховський // Мовознавство. — 1949. — Т. 8.
- Булаховський Л.А.* Нариси з загального мовознавства / Л.А. Булаховський. — 2-ге вид., випр. та доповн. — К., 1959.
- Варава Т.В.* Діяльність та науково-довідкові видання словникових комісій Всеукраїнської академії наук (1918—1933) : автореф. дис. ... канд. наук / Т.В. Варава. — К., 2000.
- Верига В.* До початків українських студій у Канаді / В. Верига // Слово і час. — 1994. — № 9—10.

- Веркалець М.М.* А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників / М.М. Веркалець. — К., 1990.
- Веркалець М.Н.* Проблема духовности тюркских народов в исследованиях А.Е. Крымского / М.Н. Веркалець. — К., 1994.
- Виноградов В.В.* Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В.В. Виноградов. — М., 1958.
- Віталій Макарович Русанівський:* біобібліографія до 75-річчя / Н.Г. Озерова (авт. вступ. ст. та упоряд. бібліогр. покажчика) ; НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. — К., 2006.
- Вовк А.* На пульсі мови / А. Вовк // Нові дні. — Торонто, 1991. — № 11.
- Ганудель З.* Розвиток чехословацької мовознавчої україністики за 35 років (1948—1983) / З. Ганудель // Наук. зб. Музею укр. культури у Свиднику. — Т. 12. — Братислава, 1985.
- Гольденберг Л.І.* Українська мова. Бібліографічний покажчик (1918—1961 рр.) / Л.І. Гольденберг, Н.Ф. Карасевич. — К., 1963.
- Гриценко П.* Професор Юрій Шевельов. (Штрихи до портрета видатного мовознавця) / П. Гриценко // Київська старовина. — 1998. — № 6.
- Гриценко П.Ю.* Україністика в Польщі / П.Ю. Гриценко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Грушевський М.* Історія України-Руси / М. Грушевський. — Т. 1. — К., 1991 ; Т. 2. — К., 1992.
- Гундорова Т.І.* Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т.І. Гундорова. — Л., 1997.
- Гурницький К.И.* Агафангел Ефимович Крымский / К.И. Гурницький. — М., 1980.
- Дашкевич Я.* Національна самосвідомість українців на зламі XVI—XVII ст. / Я. Дашкевич // Сучасність. — 1992. — № 3.
- Дем'янюк М.П.* Українське мовознавство XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М.П. Дем'янюк. — К., 2006.
- Дзендзелівський Й.О.* Кримський Агатангел Юхимович / Й.О. Дзендзелівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Дзендзелівський Й.О.* Онацький Євген Дементійович / Й.О. Дзендзелівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Дзендзелівський Й.О.* Тимченко Євген Костянтинович / Й.О. Дзендзелівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Дослідження з мовознавства в Укр. РСР за сорок років.* — К., 1957.
- Єрмоленко С.Я.* Теоретик і практик культури мови / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. — 2002. — № 6.
- Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія / П.Г. Житецький ; упоряд., вступ. ст. і прим. Л.Т. Масенко. — К., 1987.
- Жлуктенко Ю.О.* Українська мова на лінгвістичній карті Канади / Ю.О. Жлуктенко. — К., 1990.

- Жлуктенко Ю.О.* Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова у США і Канаді / Ю.О. Жлуктенко. — К., 1964.
- Жовтобрюх М.А.* Видатний український вчений П.Г. Житецький / М.А. Жовтобрюх // Український історичний журнал. — 1967. — № 1.
- Жовтобрюх М.А.* Грунський Микола Кузьмич / М.А. Жовтобрюх // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Жовтобрюх М.А.* Мовознавство на кафедрах вищих шкіл республіки (1967—1977) / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1977. — № 5.
- Жовтобрюх М.А.* Нариси історії українського радянського мовознавства (1918—1941) / М.А. Жовтобрюх. — К., 1991.
- Жовтобрюх М.А.* П.Г. Житецький (до 150-річчя з дня народження) / М.А. Жовтобрюх // УМЛШ. — 1986. — № 12.
- Жуковський А.* Для французького читача // Літературна Україна. — 1995. — 10 серпня.
- Задорожний В.Б.* Огієнко Іван Іванович / В.Б. Задорожний // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Заїкін В.* Професор Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений / В. Заїкін. — Варшава, 1925.
- Залізник Л.Л.* Від славинів до української нації / Л.Л. Залізник. — К., 1997.
- Зарецький О.В.* Альтернативний дискурс в УРСР 60—80-х років (до постановки проблеми) / О.В. Зарецький // Мовознавство. — 2000. — № 2—3.
- Збірник на пошану проф. д-ра Юрія Шевельова. — Мюнхен, 1971.
- Зорівчак Р.П.* Ковалів Пантелеймон Кіндратович / Р.П. Зорівчак // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Зорівчак Р.* Патріарх української філології: до 90-річчя від дня народження акад. Юрія Шевельова / Р. Зорівчак // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. — 1998. — Ч. 19/20.
- Зорівчак Р.П.* Україністика в Канаді / Р.П. Зорівчак // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Зорівчак Р.П.* Україністика в США / Р.П. Зорівчак // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Зорівчак Р.П.* Україністика у Великобританії / Р.П. Зорівчак // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Зорівчак Р.П.* Шевельов Юрій Володимирович / Р.П. Зорівчак // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

- Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні : матеріали доповідей і повідомлень на Всеукраїнській наук.-практ. конф. — 4—5 березня 1997 р. — Житомир, 1997.
- Із неопублікованої спадщини О.О. Потебні // Мовознавство. — 1977. — № 2.
- Їжакевич Г.П.* Соціолінгвістична школа в Україні / Г.П. Їжакевич // Мовознавство. — 1986. — № 4.
- Канадський Інститут українських студій. Річний огляд. — Едмонтон, 1998.
- Кисілевський К.* Українське мовознавство в останній добі / К. Кисілевський. — Рим, 1973.
- Кісь Р.* Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. — Л., 2002.
- Ковалів П.* Здобутки українського мовознавства на еміграції / П. Ковалів // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 185. — 1969.
- Кравчук Г.В.* З історії слов'янського мовознавства (видатні славистично-мовознавці) / Г.В. Кравчук. — К., 1961.
- Кримський А.* Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася / А. Кримський // Шахматов А., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI—XVIII вв. — К., 1924.
- Кубайчук В.* Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови) / В. Кубайчук. — К., 2004.
- Л.А. Булаховский и современное языкознание: к 100-летию со дня рождения. — К., 1987.
- Лавровский П.А.* Разбор исследования А.А. Потебни “О мифическом значении некоторых поверий и обрядов” / П.А. Лавровский. — М., 1866.
- Леник В.* Вчора, сьогодні, завтра. До історії Українського інтернату в Мюнхені / В. Леник. — Мюнхен, 1990.
- Лизанець П.М.* Україністика в Угорщині / П.М. Лизанець // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Лизанчук В.* Кайдани ще кують: Факти, документи, коментарі про російщення в Україні / В. Лизанчук. — Л., 2004.
- Лукінова Т.Б.* Булаховський Леонід Арсенійович / Т.Б. Лукінова // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Лукінова Т.Б.* Лінгвістична спадщина Л.А. Булаховського і радянська славістика / Т.Б. Лукінова. — К., 1978.
- Лукінова Т.Б.* Микола Кузьмич Грунський / Т.Б. Лукінова // Мовознавство. — 1972. — № 6.
- Масенко Л.* Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Масенко. — К., 2004.

Масенко Л.Т. Житецький Павло Гнатович / Л.Т. Масенко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. — К., 1999.

Масенко Л.Т. Павло Гнатович Житецький / Л.Т. Масенко // Житецький П.Г. Вибрані праці. Філологія. — К., 1987.

Матвіяс І.Г. Творчість Івана Франка на тлі історії української літературної мови / І.Г. Матвіяс // Мовознавство. — 2003. — № 6.

Мацейків М.А. О.О. Потебня про роль мовлення й мислення у розвитку дітей / М.А. Мацейків // Початкова школа. — 1985. — № 7.

Мацейків М.А. Лексеми з коренями -моудр-, -оум-, -разоум-, -мысл-: до проблеми християнської ментальності східних слов'ян XI—XIII ст. / М.А. Мацейків // Мовознавство. — 2004. — № 4.

Мельничук О.С. Видатний радянський мовознавець Л.А. Булаховський / О.С. Мельничук // Вісник АН УРСР. — 1958. — № 4.

Минералов Ю.И. Теория образности А.А. Потебни и индивидуальный стиль / Ю.И. Минералов // Научн. докл. высш. шк. — Сер.: Филол. науки. — 1987. — № 2.

Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. — К., 1967.

Наукова спадщина О.О. Потебни і сучасна філологія (до 150-річчя з дня народження О.О. Потебни) : зб. наук. праць. — К., 1985.

Німчук В.В. Берестянні грамоти в Україні / В.В. Німчук // Мовознавство. — 1992. — № 6.

Німчук В.В. Біля джерел давньоруського мовознавства / В.В. Німчук // Мовознавство. — 1980. — № 5.

Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст. / В.В. Німчук. — К., 1985.

Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В.В. Німчук // Мовознавство. — 1997. — № 6 ; 1998. — № 1.

Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В.В. Німчук. — К., 1980.

Овсяннико-Куликовский Д.Н. А.А. Потебня как языковед-мыслитель / Д.Н. Овсяннико-Куликовский // Киевская старина. — 1893. — Т. 43.

Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І.І. Огієнко. — К., 1995.

Одарченко П. Наукова діяльність Пантелеймона Ковалева в ділянці мовознавства / П. Одарченко // Видатні українські діячі. — К., 1999.

Одарченко П. Українська мова в Америці / П. Одарченко // Нові дні. — Торонто, 1979. — № 3.

Олександр Савич Мельничук // Мовознавство. — 1997. — № 2—3.

О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. — К., 1962.

О.О. Потебня і проблеми сучасної філології. — К., 1992.

О.С. Мельничук — чл.-кор. АН УРСР // Мовознавство. — 1968. — № 1.

Павлюк М.В. Історія українського мовознавства XIII—XVIII ст. : конспект лекцій / М.В. Павлюк. — О., 1970.

Павлюк М.В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду / М.В. Павлюк. — К.; О., 1973.

Паламарчук Л.С. Калинович Михайло Якович / Л.С. Паламарчук // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Панич Г.І. Україністика у Франції / Г.І. Панич // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Пецак М.М. О.О. Потебня про психолінгвістичні проблеми засвоєння мови / М.М. Пецак // УМЛШ. — 1985. — № 9.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі "спільної коліски" / Г.П. Півторак. — К., 2004.

Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? / Г. Півторак. — К., 1993.

Плачинда В.П. Павло Гнатович Житецький / В.П. Плачинда. — К., 1987.

Плющ В. Розгром української еліти [Список репресованих мовознавців] / В. Плющ // Боротьба за українську державу під советською владою. — Лондон, 1973.

Попова Н.Г. Скворода і проблема тлумачення тексту / Н.Г. Попова // Спадщина Г. Сквороди і сучасність. — Л., 1996.

Постаті та ідеї. З історії мовознавства в Україні. — К., 1995.

Потебня Олександр Опанасович (1835—1891). Опис документальних матеріалів особистого фонду № 781. — К., 1960.

Потебнянські читання. — К., 1981.

Пресняков О.П. Поетика познання і творчества. Теория словесности А.А. Потебни / О.П. Пресняков. — М., 1980.

Присяжний М. Спроба прилюдної реабілітації / М. Присяжний // Дзвін. — 1990. — № 9.

Ржевуцька Є.С. М.Я. Калинович (1888—1949) / Є.С. Ржевуцька // УМШ. — 1954. — № 1.

Розвиток мовознавства в УРСР за 1967—1977 рр. / відп. ред. І.К. Білодід. — К., 1980.

Русанівський В.М. Відомий український філолог-історик / В.М. Русанівський // Український історичний журнал. — 1963. — № 2.

Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М. Русанівський. — К., 2002.

Русанівський В.М. Мельничук Олександр Савич / В.М. Русанівський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Семчинська Н.С. Вчення О.О. Потебні про граматичні і лексичні значення у світлі теорії компонентного аналізу / Н.С. Семчинська // Мовознавство. — 1991. — № 3.

Семчинський С.В. Україністика в Румунії / С.В. Семчинська // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Сербин Р. “Шовкова” русифікація української діаспори / Р. Сербин, Я. Харчун // Сучасність. — 1993. — № 8.

70-річчя акад. АН УРСР О.С. Мельничука // Вісник АН УРСР. — 1991. — № 7.

Соколовская Ж.Б. Проблемы многозначности в лингвистической концепции А.А. Потебни / Ж.Б. Соколовская // Научн. докл. высш. шк. — Сер.: Филол. науки. — 1989. — № 2.

Сологуб Н.М. Він пізнав і слово, і життя / Н.М. Сологуб // Трибуна. — 1990. — № 11.

Стоянов І.А. Мовознавча україністика в Болгарії / І.А. Стоянов // Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку : матеріали першої міжнар. конф. “Роль ВНЗ у розвитку українознавства”. — К., 1993.

Стоянов І.А. Україністика в Болгарії / І.А. Стоянов // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Струмінський Б. Українська мова на еміграції / Б. Струмінський // Сучасність. — 1977. — № 3.

Сумцов М.Ф. Велетень думки і слова (О.О. Потебня) / М.Ф. Сумцов. — Х., 1922.

Тараненко О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем / О. Тараненко // Історія української мови. — К., 1996.

Тараненко О. Мова Київської Русі / О. Тараненко // Мовознавство. — 1993. — № 2.

Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження Івана Огієнка. 26—27 травня 1992 р. — Ч. 1—2. — Л., 1992.

Тези доповідей науково-теоретичної конференції “Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження”. — Кам’янець-Подільський, 1992.

Тейлор К. Гарвардські українознавчі студії. Показчик до томів I—XV (1977—1991) / К. Тейлор, З. Борисяк. — К. ; Cambridge, 1992.

Ткаченко О.Б. Олександр Савич Мельничук як людина і вчений / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. — 2001. — № 6.

Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О.Б. Ткаченко. — К., 2002.

Толочко П.П. Київська Русь / П.П. Толочко. — К., 1996.

Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. Метакритичні дослідження / І. Фізер. — К., 1993.

Филин Ф.П. Методология лингвистических исследований А.А. Потебни (к 100-летию со дня рождения, 1835—1935) / Ф.П. Филин // Язык и мышление. — Т. 3—4. — М. ; Л., 1935.

Філологи Луганської вищої школи : навч. посіб. / упоряд. А.С. Зеленько. — Луганськ, 2003.

Франчук В.Ю. А.А. Потебня и славянская филология / В.Ю. Франчук // Вопросы языкознания. — 1995. — № 4.

Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня (біобібліографічний нарис) / В.Ю. Франчук. — К., 1975.

Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня / В.Ю. Франчук. — К., 1985.

Франчук В.Ю. Потебня Олександр Опанасович / В.Ю. Франчук // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Чапленко В. Наукова діяльність проф. П.К. Коваліва / В. Чапленко // Доповіді Наукового товариства ім. Шевченка в ЗДА. — Нью-Йорк, 1969. — Ч. 29.

Чепіга І.П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI — першої половини XVII ст. / І.П. Чепіга // Мовознавство. — 1992. — № 6.

Чехович К. Олександр Потебня: Український мислитель-лінгвіст / К. Чехович. — Варшава, 1931.

Чехович К. Філософія мови у Олександра Потебні / К. Чехович // Наук. зб. Українського Вільного Університету. — Прага, 1930. — Т. 2.

Чорній В. Історія української славістики: предмет, напрями та періодизація / В. Чорній // Чорній В. Слов’янознавчі студії. — Л., 2002.

Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. — Л. ; Нью-Йорк, 1996.

Шевельов Ю.В. О.О. Потебня і стандарт української літературної мови / Ю.В. Шевельов // Мовознавство. — 1992. — № 2.

Шевельов Ю.В. Портрети українських мовознавців / Ю.В. Шевельов. — К., 2002.

Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві / Ю. Шевельов // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (Париж, Чикаго). — 1992. — Т. 173.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. — К., 1987.

Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу / Л.І. Шевченко. — К., 2001.

Шевченко Л.Л. Так це починалося (розвиток мовознавства в 20-ті роки) / Л.Л. Шевченко // Мовознавство. — 1998. — № 6.

Ширококоряд Є.Х. Питання про відношення думки до слова в магістерській дисертації О.О. Потебні “О некоторых символах в славянской народной поэзии” / Є.Х. Ширококоряд // Мовознавство. — 1995. — № 6.

Ширококоряд Є.Х. Роль О.О. Потебні у розробці семантичної типології предикатів / Є.Х. Ширококоряд // Мовознавство. — 1985. — № 4.

60-річчя чл.-кор. АН УРСР О.С. Мельничука // Вісник АН УРСР. — 1981. — № 6.

Штець М. Україністика в Словаччині / М. Штець // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Штець М. Україністика в Чехії / М. Штець // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Штець М. Українська мова в Словаччині: соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження / М. Штець. — Пряшів, 1996.

Яворська Г.М. Л.А. Булаховський [до 100-річчя з дня народження] / Г.М. Яворська // УМЛШ. — 1988. — № 6.

Орієнтири для самопідготовки

Початки українського мовознавства у Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI—XIII ст. Вклад українського мовознавства у світову лінгвістику

Найперші відомості про писемність східних слов'ян. Берестянські грамоти в Україні. Поширеність грамотності в Київській Русі.

Характерні особливості рукописної книги Київської Русі.

Прийняття християнства і його вплив на розвиток освіти і культури.

Дискусія навколо питання про спільнослов'янську (давньоруську) мову.

Давньоруська писемно-літературна мова, її особливості.

Церковнослов'янська писемно-літературна мова.

Свідectва інтересу наших предків до питань мовознавства у "Повісті минулих літ", Ізборнику Святослава (1073).

Перші азбуковники (невеличкі словнички), чи глосарії.

Найдавніший азбуковник при Новгородській Кормчій книзі 1282 р.

Словники-ономастикони. Словники-символіки. Слов'яно-руські словники.

Продовження Київської мовно-літературної традиції після татарської навали.

Галицько-Волинський літопис — мовно-літературна пам'ятка періоду феодальної роздробленості.

Староукраїнська наука про мову XIV—XVIII ст.

Виникнення братських шкіл.

Перший церковнослов'янсько-український рукописний словник невідомого автора "Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто" (1581).

Перша слов'янська граматики східних слов'ян — "Грамматика словенска, совершеннаго искусства осми частій слова" Лаврентія Зизанія (Тустановського) (1596).

Перший в Україні друкований словник — "Лексисъ. Сирѣчь реченія въкратъцѣ собранны и из словенскаго языка на просты рускій діалектъ истолкованы" Лаврентія Зизанія (Тустановського) (1596).

Мелетій Смотрицький — основоположник української славистики. Його "Грамматіки славенскія правилное сінтагма" (1619).

"Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе" (1627) Памво Беринди — одне з найбільших зібрань української лексики кінця XVI — початку XVII ст.

"Грамматика словенська" (1643) українського студента Паризького університету Сорбонни Івана Ужевича — перша граматики власне української літературної мови XVI—XVII ст.

Початок книгодрукування в Україні.

Укладання багатомовних словників Єпіфанієм Славинецьким.

Полеміка між українськими і білоруськими діячами та єзуїтами про значення церковнослов'янської мови. Погляди І. Вишенського та З. Копистенського на мову.

Підготовка до ґрунтового осмислення фактів української мови.

Українське мовознавство XIX — початку XX ст.

Поява граматичних і лексикографічних праць, у яких предметом вивчення стала жива мова українського народу. Перша граматики живої народної української мови "Грамматика малороссийского наречія..." О.П. Павловського (1818).

"Словарь малороссийскаго, или юго-восточнорусскаго языка..." П. Білецького-Носенка (1843) — найвизначніший український словник свого часу.

Видання церковнослов'янських граматики на західно-українських землях. Поява граматики живої української мови з орієнтацією на південно-західні діалекти. Граматики М. Лучка-ка, І. Могильницького, О. Левицького, І. Вагилевича, І. Лозинського, Я. Головацького.

Праці, в яких українська мова досліджується шляхом зіставлень і порівнянь з іншими слов'янськими мовами, внаслідок чого робляться спроби визначити її місце серед них (М.О. Максимович “Критико-историческое исследование о русском языке (1838), Я. Головацький “Росправа о языці южноруским і его нарчіях” (1849) та ін.).

Полеміка навколо так званої гіпотези М. Погодіна.

Виникнення наукової української діалектології (засновники О.О. Потебня та К.П. Михальчук).

Наукове вивчення історії української мови (основи закладені О.О. Потебнею та П.Г. Житецьким).

Здобутки української лексикографії. Словарь української мови (4 т.) Б.Д. Грінченка — найвидатніша з праць української лексикографії цього періоду.

Павло Гнатович Житецький — український компаративіст кінця XIX ст.

П.Г. Житецький — один з основоположників україністики, представник порівняльно-історичного мовознавства в галузі східнослов'янських мов.

Наукові основи вивчення історії української мови.

Ґрунтовне дослідження східнослов'янської діалектології, лексикографії, українського правопису, усної народної творчості, української літературної мови.

“Очерк звуковой истории малорусского наречия” (1876) — перша ґрунтовна праця з історичної фонетики української мови.

Значення в історії україністики праці “Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в.” (1889).

Питання розвитку літературної мови в Росії та Україні у XVIII ст. в праці “К истории литературной русской речи в XVIII в.” (1903).

П.Г. Житецький як педагог.

Олександр Опанасович Потебня — найвизначніший український мовознавець

Загальнолінгвістична концепція О.О. Потебні та її філософські основи.

Вчення О. О. Потебні про:

- мову і мислення;
- слово, його внутрішню форму та значення;
- систему мови й мовлення;
- граматичні категорії;
- речення.

Представники Харківської школи, учні О.О. Потебні: Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський, Олександр Васильович Попов, Митрофан Олексійович Колосов, Олексій Іванович Соболевський та ін.

Мовознавча діяльність Агатангела Юхимовича Кримського

Універсальність наукових інтересів ученого.

Основоположник української орієнталістики. Автор близько 1000 наукових праць, найголовніші з них: “Нарис з історії української мови” (у співавторстві з О. Шахматовим, 1922, 1924); “Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася” (1922); “Нарис історії українського правопису до 1927 р.” (1929); “Українська граматика...” (1907); “Історія Персії та її письменства” (1923).

Значний внесок А. Кримського у розвиток історичної фонетики й історичної граматики української, російської та білоруської мов.

Сприяння розвитку української лексикографії: редагування двомовних словників, рецензування лексикографічних праць, збирання лексичного матеріалу, участь у виданні енциклопедичних словників.

Велика і різноманітна ономастична спадщина А. Кримського.

Ґрунтовне дослідження походження арабських діалектів, причин їх виникнення.

Детальне вивчення середньонадніпрянських говорів, порівняння їх із західноукраїнськими.

Масштабність наукової діяльності А. Кримського.

Українське мовознавство 20—80 років ХХ ст.

Періоди в історії українського радянського мовознавства (за М.П. Кочерганом):

I період (1917 — початок 30-х років): активне дослідження фонетики і граматики, історії й діалектології української мови, яскраво виражене практичне спрямування мовознавчої науки;

II період (30-ті — 40-ві роки): період наступу на українізацію і репресивної політики ВКП(б) — КПРС, коли згорталися теоретичні дослідження і призупинилася практична робота;

III період (50—60-ті роки): намагання оновити теорію мовознавства, увага до розвитку граматичних досліджень, лексикографії та лінгвостилістики;

IV період (70—80-ті роки): розвиток порівняльно-історичного мовознавства і творення сумнівних прогнозів, що видавалися за соціолінгвістику.

Заснування Інституту української наукової мови Всеукраїнської академії наук (1921).

Репресовані українські мовознавці: Всеволод Михайлович Ганцов, Микола Дмитрович Гладкий, Олена Борисівна Курило, Сергій Степанович Смеречинський, Микола Федорович Сулима, Костянтин Тихонович Німчинов, Олекса Наумович Синявський, Овсій Прокопович Ізюмов, Михайло Гервасійович Йогансен, Нестор Михайлович Малеча, Борис Данилович Ткаченко, Григорій Олексійович Сабалдир, Агатангел Юхимович Кримський та ін.

Найвидатніші постаті українського мовознавства 20—80-х років: Агатангел Юхимович Кримський, Микола Кузьмич Груньський, Михайло Якович Калинович, Євген Костянтинович Тимченко, Леонід Арсенійович Булаховський, Олександр Савич Мельничук. Характеристика їхніх здобутків.

Лінгвістичні погляди Леоніда Арсенійовича Булаховського

Видатний мовознавець, спеціаліст з українського, російського, слов'янського та загального мовознавства.

Наукові інтереси: питання історії й теорії мовознавства, фонетика, акцентологія й лексика, морфологія і синтаксис, стилістика та історія української, російської й інших слов'янських мов, методика їх викладання.

Синтез історії, мовознавства й літературознавства у дослідженнях ученого.

Автор майже 400 наукових праць.

Вагомий внесок в утвердження порівняльно-історичного мовознавства.

Загальнолінгвістичні погляди Булаховського у підручниках “Вступ до мовознавства” (1953), “Нариси з загального мовознавства” (1955), у книзі “Виникнення і розвиток літературних мов” (1941—1947).

Праці, присвячені вивченню української мови: “Питання походження української мови” (1956), двотомний “Курс сучасної української літературної мови” (1951).

Значний внесок у русистику, праці “Курс російської літературної мови” (1935), “Історичний коментар до російської літературної мови” (1936), “Російська літературна мова першої половини ХІХ століття” (1941).

Дослідження інших слов'янських мов у працях “Про деякі питання і завдання вивчення слов'янських мов, “До історії взаємовідношень слов'янських літературних мов” та ін.

Питання загального і слов'янського мовознавства в дослідженнях Олександра Савича Мельничука

Видатний теоретик мовознавства.

Автор праць із загального та індоєвропейського мовознавства, славістики, української і російської мов.

Науковий доробок ученого — понад 300 праць.

Нове бачення філософських проблем мовознавства, таких, як мова і мислення, система і структура мови, мова як

знакова система, у загальнотеоретичних працях: “Знак і система в мові” (1962), “Принципи вивчення природи мови” (1966), “Про роль мислення у формуванні структури мови” (1966), “Поняття системи і структури мови” (1970), “Філософські питання мовознавства” (1975), “Розвиток мови як реальної системи” (1981), “Аспекти методології лінгвістичних досліджень” (1986), “Методологічні проблеми аналізу співвідношень ідеального і матеріального в сфері мови” (1987) та ін. Питання розвитку мови у статті “Розвиток мови як реальної системи” (1981).

Значний внесок в україністику і славистику, монографія “Розвиток структури слов’янського речення” (1966), академічний підручник “Сучасна українська літературна мова. Синтаксис” (1972), “Про мову Київського літопису XII століття” (1983).

Праці з порівняльно-історичного мовознавства: “Про всезагальну спорідненість мов світу” (1991), “Глибинні етимологічні зв’язки в лексиці слов’янських мов” (у співавторстві, 1993).

Керівництво підготовкою фундаментального семитомного “Етимологічного словника української мови”, створення школи українських етимологів.

Українське мовознавство в еміграції

Унікальність українського еміграційного мовознавства.

Україністика в США.

Вагомий внесок в українське мовознавство Ю. Шевельова, П. Коваліва, О. Прицака, В. Лева, К. Кисілевського, В. Чапленка (історія мови, формування та розвиток літературної мови), Ю. Перфецького (мова літописів, зокрема Галицько-Волинського та Густинського; переклад Галицько-Волинського літопису), М. Флаера (проблеми української історичної та діалектної фонетики), В. Чопика (українсько-англійські мовні контакти, зокрема на фонетичному рівні), Я. Гурського (питання української ономастики), А. Гумецької (методика викладання української мови для англійської аудиторії), І. Фізера (порівняльне літературознавство і слов’янські мови) та ін.

Юрій Володимирович Шевельов як мовознавець багато-профільного плану. Розвиток поняттєвих та історіографічних основ українського мовознавства. Найважливіші праці: “Грамматика української мови” (1934, у співавт.); “Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення” (1951); “Історична фонологія української мови” (1979); “Нарис сучасної української літературної мови” (1951); “Українська мова в першій половині двадцятого сторіччя, 1900—1941) та ін.

Пантелеймон Кіндратович Ковалів, його праці з історичної фонетики та граматики української мови, історії давньої літературної мови, словотвору, зіставного слов’янського мовознавства, культури української мови, українського наголосу, правопису; взаємодії літературної мови і діалектів: “Історія форм української мови” (у співавт., 1931); “Нариси з історії української мови” (у співавт., 1941); “Основи формування української мови” (1959); “Українська мова та її становище серед інших слов’янських мов” (1954) та ін.

Омельян Йосипович Прицак — автор близько 1000 праць зі сходознавства, історії України та Східної Європи, проблем джерелознавства, слов’янської, тюркської та алтайської філології, серед яких: “Підстави тюркської філології” (у співавт., 1959); “Слово про похід Ігорів” як історичний документ” (1972); “Походження назви Русь (Rus)” (1986).

Кость Кисілевський — автор праць з української діалектології, історії мови, словників, шкільних посібників з української мови і дидактики: “Методика правописних і словесних вправ” (1929); “Надпрутський говір” (1954) та ін.

Василь Чапленко, найважливіша мовознавча праця “Українська літературна мова XVIII ст. — 1917 р.” (1955). Займався проблемою етногенезу слов’ян, досліджував творчість Миколи Гоголя, зокрема україніزم в його творах. Інші праці: книга “Уводина до мовознавства” (1963), статті “Мовна політика більшовиків” (1976), “Дещо про українську мову” (1976).

Основні наукові центри США, в яких здійснюється вивчення української мови.

Україністика в Канаді.

Програми з української мови й літератури в канадських університетах.

Здійснення мовознавчих досліджень здебільшого в галузі питань регіонального (канадського) варіанта української мови (праці Я. Рудницького, І. Герус-Тарнавецької, Б. Струмінського, А. Горняткевича, Я. Харчука, А. Роїк, О. Купльовської).

Досягнення в галузі української лексикографії.

Іван Іванович Огієнко, коло наукових інтересів: проблеми кириличної палеографії, історії старослов'янської та української мов, культури української мови, проблеми українського правопису. Основні праці: “Нариси з історії української мови. Система українського правопису” (1927), “Історія української літературної мови” (1950), “Український літературний наголос” (1952) та ін.

Ярослав-Богдан Рудницький, його праці з українського словотвору (“Суфікс -ера”, 1959), акцентології (брошура “Український наголос як функційна проблема”, 1946), топоніміки (“Канадські місцеві назви українського походження”, 1957), проблем канадського діалекту української мови, перекладознавства, культури української мови, історії української мови в плані соціолінгвістики (книга “Лінгвоцид”, 1976), методики викладання української мови, лексикографії.

Микола Павлюк як автор підручників з української мови для середньої і вищої шкіл (“Курс історичної граматики української мови”, 1964), дослідник української діалектології (“Морфологічні особливості українських говірок у Північній Молдові (Румунія)” 1991).

Інші дослідники: А. Горняткевич (граматика, лексикологія), Яр Славутич (лінгвостилістика).

Україністика в Австралії.

Україністика в Західній Європі.

Євген Дементійович Онацький, автор “Української граматики (теоретичний і практичний курс)” (1937), першого “Українсько-італійського словника” (1941), “Італійсько-українського словника” (1977).

Практичні завдання

Уважно ознайомтесь з поданою нижче інформацією. Про кого з українських мовознавців йдеться у цих текстах?

1. Уже за життя його величали батьком, пробудником, творцем українського національного відродження на Буковині. Жодна суспільно значима подія в житті краю не обходилася без його активної участі.

Незважаючи на інтенсивну громадську діяльність, він передусім був видатним ученим, мовознавцем, літературознавцем, істориком. Його оригінальні наукові праці, підручники, статті часто викликали гострі дискусії серед учених і широкіх кіл громадськості, були відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами, популяризували українознавство та українську науку в зарубіжних країнах. Він — член-фундатор Української академії наук, почесний член Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, дійсний член “Слов'янського інституту” у Празі та багатьох інших наукових установ і товариств, які вважали за честь мати у своїх лавах такого поважного вченого. Понад 45 років свого життя мовознавець присвятив викладацькій діяльності, працюючи спочатку в Чернівецькому університеті, а потім в Українському вільному університеті у Празі. Його лекції мали незмінний успіх, отримали високу оцінку І. Франка, О. Колесси та інших.

Усе своє життя академік віддав одній меті — служінню Україні. Його ім'я гідне уваги й поваги, повернення із небуття.

У 1885 р. він разом із професором Т. Гартнером розпочинає боротьбу за впровадження фонетичного правопису в українських навчальних закладах Галичини та Буковини. Цій проблемі вони присвятили статті “Нова руська школа”, “Про план науки руської мови в гімназії” та брошури “Голос меншості в комісію по впорядкуванню українського правопису”, “Про руську правопись”.

На початку ХХ ст. учений став одним із організаторів й активним членом історичного товариства у Чернівцях, де неодноразово виступав на теми минувшини України.

У передвоєнний час видрукував “Українсько-німецький розмовник” та “Українську граматику”. Але найбільше значення мала “ГраMATика української мови”, написана разом із Т. Гартнером і видана у 1913 р.

Розповідь про життя мовознавця була б неповною без згадки про його широку педагогічну діяльність. Маючи 78 років, він продовжував викладати в Українському вільному університеті.

Помер 18 серпня 1938 р. у Празі.

2. Цей відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, академік НАН України (1931—2007) народився 25 червня 1931 року в Харкові. Закінчив у 1954 році Київський університет. З 1957 року працює в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (з 1964 р. — заступник директора, 1981—96 рр. — директор). У 1978—93 рр. — академік-секретар Відділення літератури, мови і мистецтвознавства НАН України, в 1989—90 рр. — голова МАУ.

Розробляв проблеми сучасної української літературної мови, її історії, історичної граматики, взаємозв'язків української та інших слов'янських мов. Автор праць “Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI—XVII ст.” (1959), “Структура українського дієслова” (1971), “Дієслово — рух, дія, образ” (1977), “Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI — початку XVIII ст.” (1978), “Українська мова” (1978, у співавт.), “Життя слова” (1978, у співавт.), “Походження і розвиток східнослов'янських мов” (1980), “Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов” (1985), “Українська граMATика” (1986, у співавт., рос. мовою), “Структура лексичної і граматичної семантики” (1988). Науковий керівник авторських колективів і один з авторів праць “Сучасна українська літературна мова. Морфологія” (1969), “Філософські питання мовознавства” (1972), “Науково-технічний прогрес і мова” (1978), “Історія української мови” (т. 1—4, 1978—83), “ГраMATика чеської мови” (1992) та ін.

Як член редколегії “Словника української мови” в 11 томах (Державна премія СРСР, 1983) розробляв проблематику

лексикографування термінології різних наук, зокрема суспільно-політичної. Значне місце у працях цього мовознавця займають питання методології лінгвістичних досліджень. Співголова редколегії та один з авторів енциклопедії “Українська мова” (2000).

3. Цей український письменник, перекладач та мовознавець народився 5 серпня 1899 р. в м. Ромни на Полтавщині. Навчався в Охтирській гімназії, де з другого класу почав свою літературну діяльність з фейлетонів про учнів та вчителів. У 1916 р. в гімназійному друкованому журналі “Школьный луч” помістив перший серйозний нарис “Моя поїздка на Кавказ”.

У 1917 р. вступив до Харківського університету на природничий відділ фізико-математичного факультету. Через рік потому перевівся до Київського українського університету на історико-філологічний факультет. Після радянської реформи вищої освіти опинився в Кримському інституті народної освіти.

Друкувався з 1923 р. Автор численних збірок оповідань, повістей і нарисів, роману “За ширмою” (1957). Невтомний поборник розвою української мови, культури. Присвятив цьому питанню такі публікації: розділи про мову в книзі “Про що і як” (1962), збірку “В літературі й коло літератури” (1964), книжку “Як ми говоримо” (1970, 1991, 1994). Національні та мовні проблеми порушив у повістях “Тук-тук” (1925), “Смерть” (1928), “Здалека і зблизька” (1969). Перекладав з російської, німецької та інших мов.

Незаконно репресований 2 січня 1935 р. Перебував у в'язниці за обвинуваченням у тероризмі. Реабілітований у 1956 р. Твори про заслання: новели “Сізо” (1975), “Зустрілися” (1971), “Іван Євранович” (1980).

Лауреат Державної премії України імені Т.Г. Шевченка (1992 р., посмертно). Помер 9 травня 1984 р. у Києві.

4. Цей український філолог, поет, перекладач, архівіст, бібліограф народився 9 вересня 1892 р. в селі Велика Мечетня Балтського повіту Подільської губернії (нині Миколаїв-

ська область) у сім'ї священика. У 1916 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету ім. Святого Володимира з дипломом першого ступеня. Знав 16 мов.

З 1918 р. учителював у Вінниці, викладав українську мову та літературу, німецьку мову. Перекладав з німецької мови. З 1921 р., працюючи у Подільській губернській архівній комісії (Вінниця), учений плідно застосовував свої знання для впорядкування зруйнованої війною архівної документації. З 1926 р. працює на посаді керівника Кабінету виучування Поділля, займається укладанням регіональної картотеки творів при Вінницькій філії Всенародної Бібліотеки України і персональних картотек, зокрема, творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. Під час сталінських репресій заарештований за те, що Кабінет виучування Поділля був нібито “огнищем петлюрівщини та шовінізму”.

Досліджував синтаксис української мови. У 1928 і 1929 рр. з'являються його статті “Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та “предикат[ивний]” інструменталь в українській мові) та “Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові”.

У 1932 р. виходить праця “Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)”. Зміст “Нарисів” — розвідки на теми переважно синтаксичні. Об'єкт — народна мова. Ця наукова праця отримала несхвальні відгуки мовознавців. Справедливу оцінку їй одним із перших дав С.П. Бевзенко.

Перекладав французьких поетів.

Помер учений у травні 1954 р. в с. Зимовне Шебекинського району Белгородської області (Росія).

5. Український мовознавець, педагог. Народилася 6 жовтня 1890 р. у місті Самборі Львівської області. Навчалася у Львівському університеті, закінчила у 1913 р. жіночі курси при Варшавському університеті. З 1921 р. викладала в Київському ІНО, працювала старшим науковим співробітником Українського наукового товариства.

З 1923 р. перебувала під арештом за безпідставними звинуваченнями як учасниця контрреволюційної націоналіс-

тичної організації. У 1938 р. була заарештована вдруге, засуджена до 8 років таборів й у квітні 1939 р. вислана в Казахстан, звільнена у 1946 р. Подальша її доля не відома. Реабілітована у 1989 р.

Автор “Початкової граматики української мови” (ч. 1—2, 1918), яка із змінами та доповненнями витримала 10 видань. Уклала “Російсько-український словничок медичної термінології” (1918), “Словник української фізичної термінології (Проект)” (1918), “Словник хімічної термінології (Проект)” (1923), була редактором “Словника української ботанічної номенклатури” (1927). Розробила “Програму для збирання етнографічних матеріалів” (1923).

Автор численних наукових статей з української діалектології та фольклористики. Вивчала проблеми підвищення культури мови, її нормалізації.

6. Цей видатний український учений-енциклопедист, письменник, журналіст, перекладач, педагог (1804—1873) народився в селі Богуславець на Черкащині у дворянській сім'ї. 1823 року закінчив природничий факультет Московського університету, де й працював на різних посадах до 1834 року, згодом очолив Київський університет, викладав там, а 1845 року вийшов у відставку й оселився на Канівщині. Головний напрям його наукової діяльності — ботаніка (унікальні праці з цієї науки неодноразово перевидавалися й перекладалися багатьма мовами), однак його внесок в українську філологію також був помітним.

Він обґрунтував тричленну класифікацію слов'янських мов і створив наукову концепцію розвитку та взаємовідносин східнослов'янських мов порівняно з іншими слов'янськими і європейськими (“Звідки походить руськая земля”, 1837; “Критико-історичне дослідження про російську мову”, 1838; “Історія давньоруської словесності”, кн. 1, 1839).

Обстоював самобутність та самостійність української мови, давність (з X ст.) її походження; подав характеристику специфічних рис української фонетики, граматики, лексики; розпочав вивчення української етимології, ономастики;

запропонував український правопис на історико-етимологічних засадах (“Думка про малоросійську мову і правопис її”, 1830). Заклав основи української діалектології, розробив власну двочленну класифікацію українських говорів. Підтримував думку, що основою української літературної мови є київсько-полтавський діалект.

Представник порівняльно-історичного методу в мовознавстві.

7. Український мовознавець (1872—1951), доктор філологічних наук з 1912 р.

У 1896 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Працював доцентом, професором Юр'євського (тепер Тартуський) університету. З 1915 р. і до кінця життя — професор Київського університету (в 1919—20 рр. був його ректором). У 40-х роках одночасно працював старшим науковим співробітником Інституту мовознавства АН УРСР.

Досліджував проблеми старослов'янського письма, поліграфічні особливості й мову найдавніших пам'яток старослов'янської писемності (Київських глаголичних листків, Зографського та Охридського євангелій тощо), граматику й історію слов'янських мов та ін.

Основні праці: “Пам'ятки й питання давньослов'янської писемності” (т. 1—2, 1904—06, рос. мовою), “Нариси з історії розробки синтаксису слов'янських мов” (т. 1—2, 1910—11, рос. мовою), “Білоруська мова в її минулому та сучасному вивченні” (1930) та ін.

Займався також питаннями педагогіки й методики викладання мови. Автор підручників “Грамматика давньоцерковнослов'янської мови”, “Лекції з церковнослов'янської мови” (обидва — 1906, рос. мовою), “Українська грамматика”, (1918), “Історія форм української мови” (1931), “Українська мова”, (1933, болгар. мовою, у співавт.), “Вступ до слов'янського мовознавства” (1941).

Брав активну участь у підготовці сучасного українського правопису.

8. Цей український мовознавець народився 23 вересня 1887 року в селі Андріївка, тепер Бердянського району Запорізької області. У 1911 році закінчив Харківський університет. Працював професором української мови в Харківському інституті народної освіти, очолював Діалектичну комісію ВУАН, був завідувачем відділу діалектології Інституту мовознавства ВУАН, професором Київського університету та Київського педагогічного інституту.

Йому належать праці із сучасної та історичної фонетики й граматики української мови (“Фонетична контрверса”, 1926; “Спроба звукової характеристики літературної мови”, 1929; “На синтаксичні теми”, 1931), з історії української літературної мови (“Мова творів Григорія Сковороди”, 1924; “Елементи Шевченкової мови, їх походження і значення”, 1931), з діалектології (“Діалектологічний поради́к”, 1924; “З української діалектології (про фонематичний принцип у діалектології)”, 1929, де вперше було обґрунтовано фонематичний принцип у діалектологічних дослідженнях), з історії українського мовознавства (“Потебня як дослідник української мови”, 1928). У 1931 році він написав “Коротку історію “Українського правопису”. Був ініціатором укладання словника мови творів Тараса Шевченка, автором посібників з української мови для учнів і вчителів школи та самоосвіти: “Вчимося писати (початкова наука письма у школі і вдома)” і “Короткий нарис української мови”. Обидва посібники видані 1918 року.

У 1937 році його було незаконно репресовано і розстріляно. У 1957 році реабілітований.

9. Український мовознавець. Народився 30 липня 1911 року в Харкові. Доктор філологічних наук, професор, почесний член Грецької АН, Кіпрської АН, а також Кіпрського і Грецького археологічних товариств. У 1933 році закінчив Харківський педінститут професійної освіти. Працював у Видавництві дитячої літератури у Харкові, в Харківському юридичному інституті та Харківському педінституті іноземних мов, викладачем Томського університету (Росія). Після закінчення докторантури в Інституті мов та писемності народів СРСР

(Москва) працював упродовж 1946—1987 років у Київському університеті (завідував у різний час кафедрами латинської мови, загального мовознавства і класичної філології, романської філології) та Інституті мовознавства АН УРСР (старший науковий співробітник відділу словників). З 1988 року — науковий консультант Інституту археології НАН України.

Автор праць із загального мовознавства, семантики, топоніміки, ономастики, класичної філології, епіграфіки, археології: “Принципи етимологічних досліджень” (1950, рос. мовою), “Про власні імена ольвійських написів” (1957), “Грецькі написи на мозаїках Софії Київської” (1960), “Лексикологія і теорія мовознавства (ономастика)” (1972), “Природна мова й знакові системи” (1976).

Досліджував давньогрецький епос і міфологію, давньорусько-грецькі, давньорусько-візантійські, українсько-грецькі літературні зв'язки. Уклав антологію античної поезії “Золоте руно” (1985), автор вступної статті й відповідальний редактор “Словника античної міфології” (1985). Йому належать літературно-критичні розвідки, переклади з античної та сучасної західноєвропейської літератури.

10 квітня 1995 року скінчилось життя відомого мовознавця.

10. Український мовознавець, етнограф, фольклорист, поет, педагог та громадський діяч (1814—1888). Член Російського географічного товариства, почесний член Товариства історії і старовини російської.

Народився у селі Чепелі, тепер Бродівського району Львівської області. У 1834—35 рр. навчався у духовній академії в Кошице та університеті в Пешті, закінчив у 1841 р. Львівський університет. У 1842—48 рр. був священником. Працював професором, ректором Львівського університету. Був головою Віленської археографічної комісії, одночасно — головою Тимчасової комісії з організації Віленської публічної бібліотеки й музею. Належав до “Руської трійці”, організував випуск альманаху “Русалка Дністровая” (1837). Досліджував фольклор і етнографію українців зони Карпат (“Нарис старослов'янського байкарства або міфології”, 1860; “Народ-

ні пісні Галицької та Угорської Русі”, кн. 1—4, 1878; “Про костюми або народне вбрання русинів чи руських у Галичині й північно-східній Угорщині”, 1867).

Підготував праці про писемні пам'ятки (“Хрестоматія церковнословенська і давньоруська”, 1854, “Пам'ятки дипломатичної і судово-ділової мови руської в давньому Галицько-Волинському князівстві й суміжних руських областях в XIV та XV століттях”, 1867).

Велике значення у справі відродження українського шкільництва і культури мала його “Грамматика русского языка” (1849), яка спиралася на мовну практику Галичини, була основним посібником у школах до 1862 року.

На підставі нових діалектних даних здійснив одну з перших у вітчизняному мовознавстві спробу опису діалектної диференціації української мови — “Розправа о язиці южно-руським і его нарічіях” (1848), виділив волинсько-подільське (або українське), галицьке (або наддністрянське) і карпаторуське наріччя. Обстоював самотність української мови, підкреслював її глибокі історичні корені. У питаннях реформування правопису, витворення норм української літературної мови виявляв непослідовність. Створив “Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран” (1877, вид. 1884), опублікував “Читанку” М. Шашкевича (1850) тощо. Уклав досконалий для свого часу регіональний словник говорів Галичини, Буковини і Закарпаття та “Словник української мови”.

11. Цей український мовознавець, літературознавець і перекладач, академік АН УРСР народився 13 жовтня 1888 року в селі Жахнівка Тиврівського району Вінницької області. На жаль, не вдалося знайти ніяких свідчень про його батьків, місцеве оточення, впливи. Згодом родина переїхала до Києва. 1907 року майбутній учений закінчив гімназію та вступив на романське відділення історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Через рік повернувся до Києва, де 1912 року закінчив університет і був залишений на викладацькій роботі.

Уже в студентській науковій праці, відзначеній золотою медаллю, він виявив неабиякий лінгвістичний хист. З 1916 року викладає в університеті та інших ВНЗ Києва, читаючи курси вступу до мовознавства, порівняльної граматики індоевропейських мов, санскриту тощо. З 1930 по 1949 роки працював завідувачем відділу загального мовознавства, директором Інституту мовознавства АН УРСР.

Найбільш відомі праці — “Вступ до мовознавства” (1940), “Походження мови” (1946). Багато займався проблематикою індіаністики: “Природа й побут в давньоіндійській драмі” (1916), “Концентри індійського світогляду” (1928), пізніші дослідження староіндійської поезії.

Найбільше творчих зусиль і наукового досвіду віддав словниковій справі — був, за висловом Л. Булаховського, “з природи лексикограф і перекладач”. Став редактором-упорядником 2-го тому академічного “Російсько-українського словника”, що виходив окремими випусками (1929—33), відповідальним редактором й одним з укладачів “Російсько-українського словника” (1948), який упродовж багатьох повоєнних років заступав собою відсутні на той час усі інші типи словників, зокрема орфографічний, синонімічний, фразеологічний і навіть тлумачний.

У 1940 році подав до видавництва укладений разом з Н. Калачевською великий “Англо-український словник”. Під час війни рукопис безслідно зник. Цю втрату учений важко пережив, вона призвела до погіршення стану його здоров’я та пришвидшила смерть 16 січня 1949 року.

12. Український мовознавець, доктор філологічних наук, визначний університетський професор. Народився 7 серпня 1920 року в селі Станіславівка, тепер Новоархангельського району Кіровоградської області. У 1945 році закінчив філологічний факультет Одеського університету. Завідував кафедрами української мови Ужгородського, Одеського університетів, кафедрою мовознавства і методики викладання мови Київського педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Автор понад 320 наукових праць з історії української мови — “Нариси з історичної граматики української мови.

Морфологія” (1953), “Спостереження над синтаксисом українських літописів XVII ст.” (1954), “Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору” (1960), “Історія української мови. Морфологія” (1978, у співавт.); діалектології — “Вступ до української діалектології” (1965), “Українська діалектологія” (1980), “Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань” (1987); історіографії мовознавства — “Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови” (1990); словотвору, ономастики. Уклав “Інверсійний словник української мови” (1985, у співавт.).

Організатор і активний учасник систематичного вивчення закарпатського діалекту в синхронічному й діахронічному аспектах (“Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу українських говорів Закарпатської області УРСР” (1960, у співавт.)).

Помер 15 січня 2005 року.

13. Український мовознавець (1892—1979). Закінчив 1916 р. Петербурзький університет. Учень О.О. Шахматова. У 1919—1929 рр. — науковий співробітник Всеукраїнської академії наук.

Досліджував питання діалектології, історії української мови, українського правопису, лексикографії. У праці “Діалектологічна класифікація українських говорів” (1923) розробив наукові засади діалектологічного членування української мови. Вивчав поліські дифтонги (“Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку”, 1923; “Діалектологічні межі на Чернігівщині”, 1925).

Праця “Особливості мови Радзивилівського (Кенігсберзького) списку літопису” (1927, рос. мовою) — зразок аналізу мови писемних пам’яток.

Член правописної комісії та автор розділу “Фонетика” у проекті українського правопису (1926), редактор академічного “Російсько-українського словника” (1925—1929). Дослідник автографів Т. Шевченка.

Незаконно репресований за т. зв. справою СВУ 1929—1946 рр., 1949—1956 рр. Реабілітований 1989 р.

14. Цей відомий український мовознавець, історик церкви, державний, церковний і культурно-освітнянський діяч народився 1882 року в місті Брусилів, тепер смт Коростишівського району Житомирської області. У 1909 році закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Був приват-доцентом, професором і екстраординарним професором цього університету, а згодом ординарним професором і ректором Українського інституту в Кам'янці-Подільському.

Після падіння УНР жив у Польщі. Виконував обов'язки міністра освіти та міністра віросповідань в уряді УНР. Працював професором Варшавського університету; видавав журнали "Рідна мова", "Наша культура". 1940 року рукоположений у сан архієпископа Холмського і Підляського УАПЦ під іменем Іларіон, з 1943 року — найвищий ієрарх цієї церкви — митрополит (1963 року отримав титул блаженнішого). З 1947 року жив у Канаді, де продовжив церковну, а також наукову та видавничу діяльність як редактор і видавець журналів "Слово істини", "Наша культура", "Віра й культура".

У колі наукових інтересів мовознавця були проблеми кириличної палеографії, історії старослов'янської та української мов, українського правопису, культури української мови. Основні праці: "Пам'ятки старослов'янської мови Х—ХІ віків" (1929), "Історія українського друкарства" (1925, 1994), "Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність" (1926), "Історія української літературної мови" (1950), "Наша літературна мова. Як говорити й писати по-літературному" (1954).

Науковим подвигом цього мовознавця є другий в історії українського народу переклад Святого Письма. Він вивчав старогрецьку, староеврейську, церковнослов'янську мови. Переклад Біблії закінчив у 1958 році. Саме це принесло українському вченому визнання Британського і Закордонного Біблійного товариства, яке обрало його почесним членом.

Помер 29 березня 1972 року у Вінніпезі (Канада).

15. Цей український мовознавець народився 17 грудня 1908 року в місті Ломжа у Польщі. Його називають патріархом української філології та патріархом української науки у

США. Літературознавець, славіст, доктор філософії, професор, дійсний член Української Вільної академії наук, дійсний член Наукового товариства імені Т. Шевченка, академік Національної академії наук України, почесний доктор Альбертського (Едмонтон, Канада), Лундського (Швеція) і Харківського університетів.

У 1910 р. переїхав з батьками до Харкова, де 1931 р. закінчив Інститут професійної освіти. 1939 р. захистив кандидатську дисертацію. Працював викладачем, згодом доцентом Українського інституту журналістики та Харківського університету, з 1941 р. — завідувач кафедри української філології. 1943 р. виїхав до Львова, 1944 р. — до Німеччини. Був доцентом Українського вільного університету (Мюнхен), викладачем української і російської мов у Лундському, а після переїзду 1952 р. до США — в Гарвардському (Кембридж) університетах. Згодом — доцент і професор кафедри слов'янської філології Колумбійського університету (Нью-Йорк). Був заступником голови об'єднання "Мистецький український рух", президентом Української Вільної академії наук. Засновник об'єднання українських письменників "Слово".

Це мовознавець багатопрофільний. Його перша ґрунтовна праця "Грамматика української мови" (ч. 1—2, 1934 р., у співавт.) двічі перевидавалася. Він розвинув поняттєві та історіографічні основи українського мовознавства. У своїх працях синтезував діахронічний і синхронічний підходи до вивчення української мови, глибоко досліджував синтаксис простого речення (монографія "Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення", 1951). Заперечуючи концепцію східнослов'янської прамови та трьох східнослов'янських мов у доісторичні часи, розвинув концепцію конфігурації і перегруповання діалектних груп, що з них розвинулися українська, російська та білоруська мови. Деякі праці ученого присвячені проблемам української літературної мови, її взаємодії з діалектами, передусім Чернігівщини і Галичини, розмежування української та польської, української і білоруської мов, соціолінгвістики. Досліджував окремі мовні пам'ятки ("Ізборник Святослава", 1076). Автор статей з історії морфології, лексикології, лінгвостилістики, антропонімії

української мови, питань українського правопису. Чимало праць присвятив іншим слов'янським мовам.

Був редактором багатьох лінгвістичних та літературознавчих журналів. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2000).

Помер У США 12 квітня 2002 р., проживши 94 роки.

16. Це відомий український мовознавець, що народився 9 (21) серпня 1898 р. у селі Браїлів Жмеринського району Вінницької області. 1922 р. закінчив філологічний факультет Київського інституту народної освіти. У 1927—1930 рр. працював у Семінарі вищого типу професорів Є. Тимченка та М. Грунського при цьому інституті. До 1941 р. викладав у Київському університеті та Київському педагогічному інституті курси сучасних української та російської мов, історії цих мов, порівняльного мовознавства. 1944 р. виїхав до Німеччини, жив у Мюнхені, а з 1949 р. — у США (Вашингтон). У 1946—1951 рр. був доцентом Богословської академії УАПЦ. З 1949 р. — доктор філософії, член НТШ у США, голова Комісії мови філологічної секції цієї установи з 1953 р. З 1949 р. був також головою Української секції Американської асоціації викладачів слов'янських і східноєвропейських мов, з 1956 р. — член Американської асоціації сучасних мов, член “Товариства плекання рідної мови” з 1964 р. Помер 15 листопада 1973 р. у Нью-Йорку.

Учений досліджував історичну фонетику та граматику української мови (монографії “Історія форм української мови”, 1931; “Нариси з історії української мови”, 1941, обидві спільно з М. Грунським; “Історія української мови”, 1949; “Основи формування української мови”, 1959), історію давньої літературної мови (монографії “Молитовник-служебник, пам'ятка XIV ст.”, 1960; “Лексичний фонд літературної мови київського періоду”, т. 1—2, 1962—1964), словотвір (розвідка “Певні характеристики словоскладу в українській мові”, 1969).

Автор праць із зіставного слов'янського мовознавства (“Українська мова та її становище серед інших слов'янських мов”, 1954; “Слов'янські фонемні, походження і історичний

розвиток”, 1965; “Проблема слов'янського консонантизму”, 1971), численних статей з культури української мови, українського наголосу, правопису, проблем співвідношення понять “літературна мова” і “національна мова”, взаємодії літературної мови і діалектів. Писав підручники з української мови.

17. Український мовознавець, економіст, лікар, правник, краєзнавець (1740—1811). Народився в сім'ї козацького сотника. Навчався у 1756—63 роках за кордоном в університетах Галле, Лейдена, Страсбурга. Одержав дипломи доктора права, філософії та медицини. Після 1763 року був військовим лікарем, з 1776-го — головний лікар та керівник Московської медичної контори. У 1770—72 роках відзначився у боротьбі з епідемією в Москві, досвід боротьби з якою описав у книзі “Опис морової пощесті, що була в Москві з 1770 по 1772...” (ч. 1—2, 1773).

З 1782 року жив у Чернігові. Був радником, головою кримської палати, генеральним суддею.

На основі матеріалів, зібраних українським істориком Д. Пащенком, написав у 1784—86 роках “Чернігівського намісництва топографічний опис з коротким географічним та історичним описом Малої Росії, з частини якої це намісництво складено” (ч. 1—2, надруковано 1851), де подав окремі відомості про українську мову (українські говори), зробив перші спроби характеристики українських діалектів Чернігівщини, започаткував ономастику (зокрема, з'ясував походження географічних назв краю).

18. Цей український етнограф, фольклорист і діалектолог (1839—1884) народився на хуторі поблизу міста Борисполя Київської області. Закінчив 1861 року Петербурзький університет. У Києві був секретарем і заступником голови Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. У 1876—1879 роках працював у Петербурзі.

В історію української діалектології увійшов як збирач народних говорів. У 1869—1870 роках очолював експедиції з вивчення України, Білорусі, Польщі та інших країн. Матері-

али цих експедицій (“Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край”, т. 1—7, 1872—1879) було видано за його редакцією.

Автор слів національного гімну “Ще не вмерла Україна”. Нагороджений золотою і двома срібними медалями Російського географічного товариства, золотою медаллю Міжнародного конгресу в Парижі (1875) і російською Уваровською премією (1879).

19. Небагато можна розповісти про особу автора двох рукописів української граматики, позначених 1643 і 1645 роками, що століттями зберігаються: перший у Паризькій національній, а другий — у міській Арраській бібліотеках. Їх автор називає себе слов’янином, а в паризькому варіанті — ще й студентом теологічного факультету Паризької академії. Основний текст обох варіантів — латинський, а слов’янський ілюстративний написаний кирилицею.

Щоправда, відомості про автора рукописів збагачуються матеріалами з польських джерел про студента Краківського університету, який у 1641 році видрукував у Кракові на честь молодят Пршленцьких віршованій панегірик польською мовою. До цього архівні матеріали Краківського університету додають, що “в 1637-му році, 18 жовтня, цей видатний учений з Віленської дієцези записаний студентом університету”. Цінний матеріал дає також ознайомлення з текстами краківської літературної та французької наукової спадщини автора граматики.

Будучи студентом Сорбонни, молодий учений у 1643 році створив латинською мовою працю “Грамматыка словенская”. У 1645 році написав інший варіант твору. Збереглися обидва автографи пам’ятки. У граматиці описана головним чином система української мови середини XVII ст. Розкриваються також деякі особливості церковнослов’янської мови, яку автор називає “священною” (“святою”). Факти української мови порівнюються з відповідними явищами польської, чеської, хорватської, латинської, грецької, староеврейської (гебрайської). У праці відчувається деякий вплив Мелетія Смотрицького.

Отже, цей видатний мовознавець в історію філології увійшов як учений, який першим лінгвістично опрацював українську мову.

20. Цей видатний український мовознавець, письменник, перекладач, гравер, друкар, педагог народився на Самбірщині, ймовірно у селі Чайковичі між 1555—1560 роками. Помер у 1632 році, похований у Києво-Печерській Лаврі.

Був високоосвіченою людиною: знав церковнослов’янську, грецьку, латинську і польську мови. Належав до гуртка Балабанів, що об’єднував українських культурно-освітніх діячів першої половини XVII ст. Працював у Стрятинській та Крилоській (тепер Івано-Франківська обл.) друкарнях. Активний діяч Львівського братства, братських друкарні та шкіл. У Львові постригся в ченці. Близько 1616 року його запрошено до Києва для участі у підготовці видання книги “Анфологіон” (став автором передмови). Як архітипограф, редактор і перекладач був залучений до видання низки капітальних лаврських друків 20-х років XVII ст.

Праця цього вченого “Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе”, що вийшла у світ 1627 р. з Києво-Печерської друкарні, — найвидатніше досягнення староукраїнського словникарства. Вона складається з двох частин: “Лексіконъ” — церковнослов’янсько-український словник; “Имена свойственная...” — зібрання тлумачень топонімів й антропонімів, а також загальних назв неслов’янського походження. У праці застосовано всі основні засоби наукового опрацювання матеріалу. Укладено майже 7000 статей. Більшість елементів неслов’янського походження супроводяться ремарками, які вказують на їх запозичення, й українськими відповідниками, що сприяло нормалізації лексики староукраїнської літературної мови на народній основі. Перекладна частина зі старанно підібраними еквівалентами вокабул (реєстрових слів), з широким набором синонімів — одне з найбільших зібрань української лексики кінця XVI — початку XVII ст. Автор нерідко вказував на метафоричне й образне вживання слова, уперше в українській лексикографії застосувавши ремарки “преноснѣ”, “инорѣчнѣ”, “метафор”.

“Лексіконъ...” — багатоплановий науково-лінгвістичний оригінальний твір. Він став джерелом нових словників. У ньому вперше в українському друкарстві впроваджено сюжетні ілюстрації.

21. Ця людина — один з найбільших українських учених XVII ст., видатний освітянський та церковний діяч, філолог, перекладач навчальної літератури з медицини, географії, мистецтва, автор багатьох підручників. Народився в кінці XVI — на початку XVII ст. на Волині або Поділлі. Навчався у Київській братській школі та за кордоном.

Приблизно у 1639—1649 рр. викладав латинську, грецьку і, можливо, церковнослов'янську мови у Києво-Братській колегії. Створив для неї “Лексіконъ латинській” (кінець 30-х — початок 40-х років XVII ст.). Це латинсько-церковнослов'янський (східнослов'янської редакції, української під редакції) словник. “Лексіконъ латинській” — найбільша лексикографічна праця, створена в Україні за минулі століття — налічує 27 тисяч статей. Обравши для перекладу церковнослов'янську мову, автор наочно довів, що її можливості не менші, ніж латинської мови. У тих випадках, коли вокабули не мали еквівалентів у звичайній (конфесійній) церковнослов'янській мові, науковець наводив відповідники з рідної української, створював нові слова за українськими й церковнослов'янськими зразками, залучав запозичення, тлумачив такі лексеми.

У кінці 40-х років XVII ст. учений разом з Арсенієм Корецьким-Сатановським у Києві уклали “Лексіконъ словено-латинській” (первісний список датується 1650 р.) — церковнослов'янсько-латинський словник (близько 7500 статей). Це одне з найбільших зібрань церковнослов'янської лексики XVII ст.

У 1649 р. приїхав до Москви, де викладав у школі при Чудовому монастирі.

Був запрошений для здійснення нового перекладу Біблії, займався виправленням конфесійних книг, перекладами з грецької мови церковнослов'янською. Встиг перекласти тільки Новий Завіт і П'ятикнижжя. Залишив по собі майже

150 перекладних та оригінальних праць (у тому числі близько 60 слів-проповідей). Своїми перекладами сприяв розвитку освіти й формуванню наукової термінології. У Москві створив дві філологічні праці, що залишилися в рукописах, — “Філологічний словник” (зведення пояснень термінів Святого Письма та богослужбової літератури) і “Лексікон греко-слов'яно-латинський”.

Автор педагогічного трактату “Громадянство звичаїв дитячих”, перекладеного із праці Еразмуса Роттердамського “Про пристойність дитячої поведінки”. Це збірник правил, що визначають поведінку у школі, вдома, у церкві, на вулиці, під час обіду, в грі, а також вимог до мови, до зовнішності й одягу дитини тощо (всього 164 правила). Твір написаний у катехізисній формі (у формі запитань і відповідей).

У кінці свого життя був учителем у патріаршій школі. Помер 19 листопада 1675 р., похований у Чудовому монастирі.

22. Автор славнозвісного чотиритомного тлумачного “Словаря української мови” (1907—1909) — титанічної праці, виконати яку зміг би хіба що колектив академії наук, а він упорядкував його з дружиною-письменницею за кілька років. Це справжній подвиг, і вже тільки за цю працю він міг би залишитися навечно у вдячній пам'яті нащадків. Але це була людина всебічного обдарування, наділена феноменом фантастичної працьовитості.

Поет, прозаїк, драматург, лексикограф, етнограф-фольклорист, мовознавець, педагог, автор підручників “Українська граматики до науки читання й писання” (1907) та “Рідне слово. Українська читанка” (1912) для молодших школярів, за якими навчалися діти в Україні на початку XX ст., перекладач, журналіст, редактор газети “Громадська думка” і журналу “Нова громада”, голова київської “Просвіти”, засновник першої публічної бібліотеки в Києві — всюди він залишив глибокий слід.

Він мав кілька псевдонімів — Чайченков, Перекотиполе, Вільхівський, Чернігівець, Яворенко, Гримач, серед них найбільш вдалий — Вартовий. Саме вартовим він стояв на сторожі українського народу і його культури. Митець прожив життя, повністю принесене на вівтар України.

Він усіх вражав своєю енциклопедичністю, сучасники називали його “справдешнім універсалом”, східним Іваном Франком. У 20-х роках ХХ ст. було видано десятитомник його творів. Однак те, що створено ним, склало б 50 томів, адже самих листів назбиралося б на восьмитомник.

Самотужки підготувавши і склавши екстерном іспити на звання народного вчителя, він домігся, щоб його “якимось чудом було пущено вчителем на село”. Більше десяти років свого життя письменник віддав учительській праці, бо був твердо переконаний, що саме тут принесе велику користь своєму народові.

Йому належать такі праці: “Кілька слів про нашу літературну мову” (1891—1892), “З уст народу” (1900, рос. мовою). Розробив найдосконаліший для свого часу правопис, який лежить в основі сучасного українського правопису.

23. Цей український філолог, педагог і громадський діяч, доктор російської словесності (1836—1911) був одним з основоположників українського мовознавства.

Йому належать глибокі дослідження з історії української мови, літератури і фольклору. Це передусім перша в українському мовознавстві велика праця з історичної фонетики української мови “Нарис звукової історії малоруського наріччя” (1876), в якій поставлено і частково розв’язано низку питань, зокрема про занепад редукованих *ъ* та *ь*, про звукову природу *ѣ* та перехід його в *і* тощо.

У розвідці “Опис Пересопницького рукопису XVI ст.” (1876) учений розкрив мовні та палеографічні особливості пам’ятки і виявив у її тексті багато рис живого народного мовлення. Особливо цінними є його праці з історії української літературної мови: “Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII ст.” (1889) та “Енеїда” Котляревського і найдавніший список її у зв’язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.” (1900). Він перший показав значення “Енеїди” І. Котляревського для формування нової української літературної мови.

Досліджував також шляхи розвитку російської літературної мови, її взаємозв’язки з українською (“До історії літературної російської мови в XVIII ст.” (1903)).

Виявляв інтерес до історії мовознавства (статті “Діалог Платона “Кратіл”, 1890, “Гумбольдт в історії філософського мовознавства”, 1900). У кількох літературознавчих статтях і рецензіях порушував проблеми взаємозв’язків літературно-книжної та уснонародної традицій у старій українській писемності. Помітне місце в історії української фольклористики зайняла його праця “Думки про народні малоруські думи” (1893).

Автор шкільних підручників “Теорія твору з хрестоматією” (1895), “Теорія поезії” (1898), “Нариси з історії поезії” (1898).

Брав активну участь в опрацюванні норм українського правопису. Розроблена ним правописна система частково була використана в україномовній частині “Записок Юго-Западного отдела Русского географического общества” (1873—1876), а також мала вплив на правопис “Словаря української мови” за редакцією Б. Грінченка (1907—1909). Допомігав у впорядкуванні й підготовці цього словника до друку.

24. Український письменник, перекладач, мовознавець, етнограф (1774—1856) народився в місті Прилуки, тепер Чернігівська область. Закінчив у 1793 р. Шляхетний сухопутний кадетський корпус у Петербурзі. Перебував на військовій службі. З 1798 р. у чині капітана вийшов у відставку і мешкав переважно у своєму маєтку в селі Лапинцях. Був членом Товариства наук при Харківському університеті (з 1817 р.), Вільного економічного товариства у Петербурзі (з 1824 р.), Товариства любителів російської словесності при Московському університеті. Писав українською і російською мовами. Серед його художньої спадщини — байки, казки, балади, поеми і романи, переклади з німецької та французької мов.

З мовознавчих праць за життя автор надрукував такі: “Про мову малоруську” (1838), “Про перші громадянські літери в Росії” (обидві російською мовою) та інші. Йому належить кілька етимологічних розвідок, а також дослідження “Лінгвістичні пам’ятки повір’їв у малоросіян...”, “Грамматика південноруської мови” (1843, рос. мовою, не опублікована).

на, доля рукопису не відома). Укладав “Словарь герменевтический, лингвистико-исторический, географический, с изъяснением истинного смысла устарелых, вышедших из употребления находящихся в летописях российских, старых законах и проч.” (незакінчена).

До нашого часу дійшли тільки автограф і одна копія “Словаря малороссийского или юго-восточнорусского языка, составленного по произношению, каким говорят в Малой и Южной России...”, над яким автор працював протягом 1838—1843 рр. (опублікований 1966 р. у серії “Пам’ятки української мови”). Це диференційний українсько-російський словник, у реєстрі якого подано тільки ті елементи, що лексично, фонетично, дериваційно й семантично відрізняються в обох мовах. Перед текстом словника вміщено розвідку “О языке малороссийском”, що є однією з перших спроб висвітлення історії української літературної мови. У кінці книжки додано розвідку “О придаточных окончательных корнях слов и слитных предлогах как новых источниках изображения идей” — чи не першу з дериватологічних праць в українському мовознавстві. Ця праця, реєстр якої налічує 20 тисяч вокабул, — перший великий словник новоукраїнської мови.

25. Цей видатний теоретик мовознавства народився 12 липня 1921 р. в селі Писарівка тепер Кодимського району Одеської області.

Є автором праць із загального та індоевропейського мовознавства, славістики, української і російської мов. Найважливіші з них: “Розвиток структури слов’янського речення” (1966), “Про роль мислення у формуванні структури мови” (1967), “Поняття системи і структури мови...” (1970), “Про мову Київського літопису XII століття” (1983). Учений був співавтором і редактором праць “Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов” (1966), “Сучасна українська літературна мова. Синтаксис” (1972), “Сучасне зарубіжне мовознавство” (1983), “Історична типологія слов’янських мов” (1986) та ін. Керував підготовкою фундаментального семитомного “Етимологічного словника української мови”, створив школу українських етимологів.

Новим було його бачення філософських проблем мовознавства, зокрема таких, як мова і мислення, система і структура мови, мова як знакова система. Багато уваги вчений приділив питанню розвитку мови. У статті “Розвиток мови як реальної системи” (1981) він розглядає розвиток мови через призму її системності.

Видатний теоретик порівняльно-історичного мовознавства, він був переконаний у реальності реконструйованих мовних праформ. Це дало ученому змогу вийти за межі окремих мовних родин, поглибити доісторичну перспективу мовознавства і висунути ідею спорідненості усіх мов світу, їх походження від єдиної прамови людства.

З 1965 р. — доктор філологічних наук, з 1966 р. — професор, з 1981 р. — член-кореспондент АН СРСР, з 1985 р. — академік НАН України. Був головою Комітету наукової термінології при Президії НАН України, редактором журналу “Мовознавство”.

Працював і жив у Києві. Помер 19 березня 1997 р.

26. Цей видатний мовознавець (1888—1961) закінчив Харківський університет у 1910 р. Працював викладачем гімназії. Був професором Пермського, Харківського, Московського, Київського університетів.

Автор понад 400 наукових праць з питань загального мовознавства, славістики, україністики, русистики. Із загальнотеоретичної проблематики найбільше зробив для дослідження становлення і закономірностей функціонування літературних мов, утвердження та розвитку порівняльно-історичного методу, вивчення питань семасіології і лексикології.

Як славіст відомий насамперед фундаментальними акцентологічними студіями (“Акцентологічний коментарій до чеської мови”, 1953, 1956 та ін.), дослідженнями зі слов’янської лексикології (“Слов’янські найменування птахів”, 1948), працями про роль граматичної аналогії у слов’янському відмінюванні і дієвідмінюванні. З праць з русистики найбільше важать “Курс русского литературного языка” (1935), “Исторический комментарий к русскому литератур-

ному языку” (1936), “Русский литературный язык первой половины XIX в.” (1941, 1954).

У галузі україністики активно розробляв проблеми порівняльно-історичної акцентології (“Наголос українських прикметників” (1927), “Порівняльно-історичні уваги до українського наголосу. Кніжка: книжки тощо” (1928). Досліджував також питання нормативного та історичного наголосу (“Український літературний наголос” (1943), “З історичних коментаріїв до українського наголосу” (1946)), синтаксису сучасної мови (“Питання синтаксису простого речення в українській мові” (1958)). Ґрунтовною є праця з історії фонетики, морфології і синтаксису “Історичний коментарій до української літературної мови”, що друкувалася окремими статтями в 40-х роках.

Оглядові праці вченого “Українська мова серед інших слов’янських” (1942) і “Виникнення української мови та її положення серед інших слов’янських” (1948) стали основою, на якій пізніше було створено монографію “Питання походження української мови” (1956), де подавалися відомості про мову стародавнього Києва та Київщини, про риси української мови в пам’ятках різних століть, про час остаточного формування української мови та її зв’язки з іншими слов’янськими, а також охарактеризовано початкові етапи виникнення української літературної мови.

27. У XVII ст. з’являється постать у мовознавстві, яка пізніше розпочне нову епоху у вивченні фонетико-граматичної будови мов усіх слов’янських народів.

Це український мовознавець, письменник, церковний діяч та освітянин, один з основоположників вітчизняної славістики (70-ті роки XVI ст. (імовірно, 1577) — 17 (27) грудня 1633 р.). Син письменника-полеміста. Народився, за останніми даними, на Поділлі у містечку Смотричі 1577 р. Освіту здобув в Острозькій школі та Віленській академії. Був викладачем грецької, латинської і церковнослов’янської мов у братських школах, одним з перших ректорів Київської братської школи.

У 1619 р. виходить його славнозвісна праця “Грамматіки славенскія правилное сінтаґма” — один з найвидатніших творів старожитнього слов’янського мовознавства. Учений перший в історії вітчизняної лінгвістики дав повний курс церковнослов’янської мови.

Він першим виділив як частину мови вигук (“междометіє”), як категорію — дієприслівник (“дієпричастіє”). Відкрив у слов’янській відміні місцевий відмінок (“сказательный падеж”). Іменники поділив на п’ять “склоненій” — відмін, які в основних рисах у шкільних граматиках збереглися донині. Уперше описав відмінювання прикметників і числівників. Запропонований ним принцип поділу дієслів на дієвідміни зберігся у східнослов’янських граматиках і в наш час. Першим дав детальний опис розрядів незмінних частин мови й вигуків, виклав синтаксис церковнослов’янської мови. Збагатив слов’янську лінгвістичну термінологію. Виступив оригінальним граматистом-теоретиком слов’янської системи. У цьому не мав собі рівних у слов’янській філології аж до другої половини XVIII ст. Здійснив кодифікацію церковнослов’янської мови східнослов’янської редакції.

28. Цей видатний український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч (1835—1891) залишив по собі вельми помітний слід у філологічній науці. Основоположник психологічного напрямку в слов’янському мовознавстві. Народився в селі Маневі на Полтавщині у дворянській родині, 1856 року закінчив Харківський університет, за успіхи в навчанні був відраджений на стажування за кордон, після повернення став до праці у своєму закладі.

Уже в 26-річному віці він видає фундаментальну працю з філософії мови “Думка і мова”, у якій, виявляючи надзвичайну ерудицію та знання мовного матеріалу, започатковує вчення про органічну єдність матерії і форми слова, розмежовує зовнішню (звукову) та внутрішню (змістову) його форми, виділяє поетичний і прозовий типи мислення, наголошує на зв’язку розвитку мислення й еволюції мови.

У центрі досліджень ученого — походження мови, становлення частин мови, зв'язок між різними рівнями мовної системи. Його капітальна праця — “З нотаток із руської граматики” (у 4 томах) — мала універсальний характер: у ній комплексно досліджуються мови східних слов'ян, передусім українців, — їхні звукові системи, граматичний устрій, історія, діалектні відміни, подібність і відмінність у цих та інших слов'янських мовах.

Автор праць із загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії, досліджень про походження мови тощо. Найважливіші праці: “Мова і народність” (1895), “Замітки про малоруське нарiччя” (1871), “Про деякі символи в слов'янській народній поезії” (1860) та ін. Чимало праць мовознавець присвятив джерелам становлення української національної мови — фольклору, літературі, демонології, етнографії, мистецькій культурі, оскільки мову він вважав одним із компонентів цілісної духовної культури народу.

Діяльність цього вченого викликала переворот у лінгвістиці. Його мовознавчі праці (як і фольклорні, літературознавчі, етнографічні) привертають увагу сучасних учених своєю оригінальністю, актуальністю, глибиною, новаторськими ідеями. Ім'я науковця надано Інституту мовознавства НАН України.

29. Цей видатний український філолог, природознавець, педагог, письменник (1846—1919) народився у селі Більче на Тернопільщині, 1868 року закінчив філософський факультет Львівського університету, 1874 року — природничі курси у Кракові, упродовж усього життя вчителював у гімназіях Дрогобича, Станіслава, Львова. Серед його учнів було багато майбутніх видатних українців, зокрема Іван Франко. Був дійсним членом НТШ у Львові, першим головою його математично-природничо-медичної секції.

Найголовніший його здобуток у мовознавстві — вивчення говорів української мови (лемківського, гуцульського, бойківського, батюківського та ін.). Автор праць з діалектології

(“Говір замішанців”, 1894; “Про говір галицьких лемків”, 1902; “Про говір батюків”, 1912 та ін.). Вивчав питання нормування літературної мови, правопису (“В справі народного язика”, 1873 тощо). Заклав основи української наукової термінології з природознавства, при цьому широко використовував лексику народних говорів, готував матеріали до словника української мови.

Займався також літературною творчістю. Виступав з ліричними і сатиричними творами, перекладав твори польських письменників.

30. Це видатний український мовознавець, письменник, перекладач, педагог і церковний діяч. Народився у 60-ті роки XVI ст. у селі Тустань, тепер Галицького району Івано-Франківської області або в селі Потелич, тепер Жовківського району Львівської області. Помер у 1634 р. у місті Корець, тепер Рівненської області. Можливо, навчався в єзуїтській колегії місті Ярослава (тепер Жешувського воєводства Польщі) або Острозькій школі на Волині. Викладав церковнослов'янську і грецьку мови у Львівській, Берестейській (Брестській), Віленській братських школах. Був священиком у місті Корці. В 20-х роках XVII ст. на запрошення архімандрита Києво-Печерської Лаври Єлисея Плетенецького приїхав до Києва, брав участь у редагуванні лаврських видань, перекладав з грецької мови на церковнослов'янську, займався проповідницькою діяльністю. Уклав староукраїнською мовою “Катехизис” (1627).

Найголовніші праці: буквар “Наука ку читаню й розум'їню писма словенскаго...” (1596), “Лексис...” (1596), “Грамматика словенска” (1596). “Лексис...” — перший український друкований словник для шкільного навчання. Учений першим в історії українського і східнослов'янського мовознавства розробив та застосував більшість основних лексико-граматичних методів упорядкування словника.

“Грамматика словенска” — перший систематичний підручник церковнослов'янської мови, призначений для шкіл. “Грамматика словенска” стала значним кроком у слов'янській філології як перша спроба опрацювання фонетичної й морфо-

нологічної систем церковнослов'янської мови, виявлення її специфічних властивостей. Мовознавець удосконалив і збагатив слов'янську лінгвістичну термінологію.

31. Цей відомий сучасний мовознавець народився 10 червня 1926 р. в селі Косинь, тепер Владавського повіту Люблінського воєводства Польщі. Доктор філологічних наук і професор з 1974 р., заслужений працівник вищої школи України з 1985 р. Закінчив у 1951 р. Дніпропетровський університет. Упродовж 1954—1972 рр. працював у Полтавському педагогічному інституті (старший викладач кафедри української мови, з 1958 р. — завідувач кафедри української мови, з 1962 р. — проректор з навчальної і наукової роботи, з 1968 р. — проректор з наукової роботи. З 1972 р. (з невеликою перервою) у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. Михайла Коцюбинського (у 1972—1996 рр. — завідувач кафедри української мови).

Автор праць із синтаксису сучасної української мови (“Неповні речення в сучасній українській мові”, 1958; “Сучасна українська літературна мова: Синтаксис”, 1972, у співавт.; “Синтаксис сучасного українського літературного мовлення”, 1973); посібників для вищих навчальних закладів (“Вступ до мовознавства”, 1974, у співавт.; “Словосполучення в українській літературній мові”, 1998; “Із синтаксису простого речення”, 1999; “Просте ускладнене речення”, 2002; “Стилістика української мови”, 2005; “Сучасна українська мова: Завдання і вправи”, 2007); підручників і посібників для середньої школи (“Українська мова” для 7—8 класів, 1993, у співавт.; “Українська мова” для педучилищ, 1993, у співавт.; “Вивчення української мови в 7 класі”, 1979; “Вивчення української мови в 8 класі”, 1981).

32. Відомий український мовознавець, педагог, перекладач (1866—1948) народився у Полтаві. Професор, академік УАН, член-кореспондент АН СРСР. У 1889—1890 рр. навчався в Петербурзькому університеті, 1910 р. закінчив Київський університет. Упродовж 1891—1893 рр. працював у державних установах Києва та Чернігова, згодом — у редак-

ції журналу “Киевская старина” (опрацьовував матеріали для українсько-російського словника). З 1910 р. викладав у навчальних закладах Варшави. З 1915 р. — професор Варшавського університету, у 1918—1932 рр. — професор Київського університету. Один з організаторів УАН (1918). З 1944 р. — старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР.

Різнобічний мовознавець. Значні його заслуги як лексикографа: уклав “Русско-малоросский словарь” (т. 1—2, 1897—1899), співавтор і редактор “Історичного словника українського язика” (1930 — 1-ше видання). Брав активну участь у підготовці “Словаря української мови” за редакцією Б. Грінченка (1907—1909).

Відомі праці ученого: “Українська граматики для шкіл середніх” (1918), посібник для ВНЗ “Курс історії українського язика. Вступ і фонетика” (1927), “Функції генітива в південноруській мовній області” (1913), “Льокатив в українській мові” (1924), “Номінатив і датив в українській мові” (1925), “Вокатив і інструменталь в українській мові” (1926).

Переклав українською мовою карело-фінський народний епос “Калевала” (1901), шосту пісню естонського народного епосу “Калевіпоег” (1945) та ін.

33. Цей видатний український учений-універсаліст, сходознавець, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, історик, письменник, перекладач (1871—1941) народився в місті Новограді-Волинському в сім'ї вчителя. Середню освіту здобув в Острозі й Києві, вищу — у Лазаревському інституті східних мов та Московському університеті, у яких згодом почав викладати.

Уславився передусім як сходознавець — досліджував історію літератур, мови, етнографію, релігію, культуру народів Сходу (арабів, персів, євреїв, турків, тюрків та ін.); багато перекладав зі східних мов (загалом був визначним поліглотом, знав понад 60 мов); активно працював і в україністиці — досліджував історію мови, її правопис, лексику, граматику, підготував низку підручників та словників з української мови, дослідив і видав багато старописемних пам'яток; ви-

вчав життя і творчість українських літераторів, українську етнографію і фольклор, антропологію й історію.

У 1918 р. обраний академіком УАН. З 1921 по 1929 р. був директором Інституту української наукової мови. Також відомий як письменник (поетичні твори, оповідання, повісті).

Внесок цього вченого в українську та світову науку — колосальний. Опублікував близько 1000 наукових праць, найголовнішими з яких є “Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася” (1922), “Нарис історії українського правопису до 1927 р.”, “Хрестоматія з пам’ятників письменської староукраїнщини XI—XVIII вв.” (1922) та ін.

У середині 1941 р. як можливий президент звільненої від радянської влади України був репресований. Реабілітований 1960 р.

Відповіді

1. Степан Йосипович Смаль-Стоцький.
2. Віталій Макарович Русанівський.
3. Борис Дмитрович Антоненко-Давидович.
4. Сергій Степанович Смеречинський.
5. Олена Борисівна Курило.
6. Михайло Олександрович Максимович.
7. Микола Кузьмич Грунський.
8. Олекса Наумович Синявський.
9. Андрій Олександрович Білецький.
10. Яків Федорович Головацький.
11. Михайло Якович Калинович.
12. Степан Пилипович Бевзенко.
13. Всеволод Михайлович Ганцов.
14. Іван Іванович Огієнко.
15. Юрій Володимирович Шевельов.
16. Пантелеймон Кіндратович Ковалів.
17. Опанас Филімонович Шафонський.
18. Павло Платонович Чубинський.
19. Іван Ужевич.

20. Памво Беринда.
21. Єпіфаній Славинецький.
22. Борис Дмитрович Грінченко.
23. Павло Гнатович Житецький.
24. Павло Павлович Білецький-Носенко.
25. Олександр Савич Мельничук.
26. Леонід Арсенійович Булаховський.
27. Мелетій Смотрицький.
28. Олександр Опанасович Потебня.
29. Іван Григорович Верхратський.
30. Лаврентій Іванович Зизаній (Тустановський).
31. Петро Семенович Дудик.
32. Євген Костянтинівич Тимченко.
33. Агатагел Юхимович Кримський.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4

ЗАГАЛЬНОМОВОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ
СЛАВІСТИКИ

Основні питання теми

1. *Короткий огляд історії класичного російського мовознавства.*
2. *Мовознавча діяльність І.І. Срезневського.*
3. *О.О. Шахматов як лінгвіст.*
4. *“Мовне будівництво” в СРСР 20—40-х років ХХ ст.*
5. *М.Я. Марр — творець так званого “нового вчення про мову” (“марксизму у мовознавстві”).*
6. *Л.В. Щерба — теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, граматист і методист.*
7. *Лінгвістичні погляди С.Д. Поливанова.*
8. *Мовознавство в СРСР 50—80-х років ХХ ст.*
9. *Лінгвістична концепція В.В. Виноградова.*
10. *Місце славістики у світовій лінгвістичній науці.*

Література

Основна

- Кочерган М.П.* Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 123—136.
- Ковалик І.І.* Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К., 1985. — С. 166—214.
- Кобилянський Б.В.* Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. — К., 1964. — С. 76—95, 134—150.
- Зеленько А.С.* З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 138—143.
- Березин Ф.М.* История лингвистических учений : учеб. пособие / Ф.М. Березин. — М., 1975. — С. 267—298.
- Березин Ф.М.* Общее языкознание : учеб. пособие / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. — М., 1979. — С. 384—399.
- Березин Ф.М.* Языкознание в России / Ф.М. Березин // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 622—623.
- Кодухов В.И.* Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974. — С. 99—116.
- Филин Ф.П.* Русистика в СССР / Ф.П. Филин // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 425—427.

Додаткова

- Абаев В.И.* Н.Я. Марр (1864—1934) / В.И. Абаев // Вопросы языкознания. — 1960. — № 1.
- Акад. Віктор Володимирович Виноградов // Мовознавство. — 1970. — № 1.
- Алпатов В.М.* История одного мифа. Марр и марризм / В.М. Алпатов. — М., 1991.
- Алпатов В.М.* Советское языкознание 20—50-х годов / В.М. Алпатов // История лингвистических учений : учеб. пособие. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 2001.

- Базелевич Л.И.* Федор Иванович Буслаев / Л.И. Базелевич // Русская речь. — 1968. — № 6.
- Барина Е.А.* Срезневский и его вклад в методику развития связной речи / Е.А. Барина // Русский язык в школе. — 1980. — № 2.
- Бархударов С.Г.* Русская лексикография / С.Г. Бархударов // Советское языкознание за 50 лет. — М., 1967.
- Белов А.И.* А.М. Пешковский как лингвист и методист / А.И. Белов. — М., 1958.
- Белодед И.К.* Украинский язык в исследованиях акад. В.В. Виноградова / И.К. Белодед // Вопросы языкознания. — 1973. — № 4.
- Бельчиков Ю.А.* “Постепенное развитие личности учащегося составляет важнейшую часть отечественной грамматики”: [К 185-летию со дня рождения Ф.И. Буслаева] / Ю.А. Бельчиков // Рус. словесность. — 2003. — № 2.
- Березин Ф.М.* История русского языкознания / Ф.М. Березин. — М., 1979.
- Березин Ф.М.* История советского языкознания. Некоторые аспекты общей теории языка : хрестоматия / Ф.М. Березин. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1988.
- Березин Ф.М.* Очерки по истории языкознания в России (конец XIX — начало XX в.) / Ф.М. Березин. — М., 1968.
- Березин Ф.М.* Русское языкознание конца XIX — начала XX в. / Ф.М. Березин. — М., 1976.
- Березин Ф.М.* Советскому языкознанию — 60 лет / Ф.М. Березин // Вопросы языкознания. — 1977. — № 5.
- Березин Ф.М.* Хрестоматия по истории русского языкознания / Ф.М. Березин ; под ред. Ф.П. Филина. — М., 1973.
- Бернштейн С.Б.* Срезневский Измаил Иванович / С.Б. Бернштейн, М.Ю. Досталь // Славяноведение в дореволюционной России : библиограф. словарь. — М., 1979.
- Библиографический указатель литературы по русскому языкознанию с 1825 по 1880 г.* — Вып. 1—8. — М., 1954—1959.
- Білецький А.* “Яфетичні зорі” академіка Марра / А. Білецький // Наука і суспільство. — 1989. — № 11.
- Білодід І.К.* Антинаукова суть тверджень М.Я. Марра про українську мову / Білодід І.К. // Мовознавство. — 1953. — Т. 11.
- Богатова Г.А.* И.И. Срезневский / Г.А. Богатова. — М., 1985.
- Будагов Р.А.* Борьба идей и направлений в языкознании нашего времени / Р.А. Будагов. — М., 1978. — Гл. 4, 5.
- Будагов Р.А.* Общее языкознание в СССР за 50 лет / Р.А. Будагов // Филологические науки. — 1967. — № 5.
- Будагов Р.А.* Портреты языковедов XIX—XX вв.: Из истории лингвистических учений / Р.А. Будагов. — М., 1988.
- Булахов М.Г.* Восточнославянские языковеды : библиограф. словарь : в 3 т. / М.Г. Булахов. — Минск, 1976. — Т. 1; 1977. — Т. 2 (А—К); 1978. — Т. 3 (Л—Я).

- Булахов М.Г.* Марр Николай Яковлевич / М.Г. Булахов // Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды : библиограф. словарь. — Минск, — Т. 3. 1978.
- Булахов М.Г.* Срезневский Измаил Иванович / М.Г. Булахов // Булахов М.Г. Восточно-славянские языковеды : библиограф. словарь. — Минск, — Т. 1. 1976.
- Булич С.* Очерк истории языкознания в России / С. Булич. — Т. 1. (XIII в. — 1825). — СПб., 1904.
- Булич С.* Историческая грамматика русского языка / С. Булич. — М., 1959.
- Буслаев Ф.И.* Преподавание отечественного языка / Ф.И. Буслаев. — М., 1992.
- Ващенко В.С.* І. Срезневський як дослідник української мови / В.С. Ващенко // УМШ. — 1948. — № 3.
- Великий славист [А.Х. Востоков] // Российский календарь знаменательных дат.* — 1991. — Март. — № 1.
- Виноградов В.В.* Из истории изучения русского синтаксиса (От Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В.В. Виноградов. — М., 1958.
- Виноградов В.В.* Исследования по русской грамматике. Избранные труды / В.В. Виноградов. — М., 1975.
- Виноградов В.В.* История русских лингвистических учений / В.В. Виноградов. — М., 1978.
- Виноградов В.В.* Общелингвистические и грамматические взгляды академика Л.В. Щербы / В.В. Виноградов // Памяти академика Л.В. Щербы. — Л., 1951.
- Виноградов В.В.* Основные вопросы синтаксиса предложения: Избр. труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. — М., 1975.
- Виноградов В.В.* Основные типы лексических значений: Избр. труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. — М., 1977.
- Виноградов В.В.* Проблемы культуры речи и некоторые задачи русского языкознания / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. — 1964. — № 3.
- Виноградов В.В.* Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития / В.В. Виноградов. — 3-е изд., испр. — М., 1967.
- Виноградов В.В.* Роль русской науки в развитии мировой науки и культуры / В.В. Виноградов. — Т. 2. — Кн. 1, 2. — МГУ, 1946.
- Виноградов В.В.* Русская наука о русском литературном языке / В.В. Виноградов // Ученые записки МГУ. — 1946. — Вып. 106. — Т. 3. — Кн. 1.
- Виноградов В.В.* Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. — 3-е изд., испр. — М., 1986.
- Виноградов В.В.* Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. — М., 1963.
- Винокур Г.О.* Культура языка / Г.О. Винокур. — М., 1925.

- Вомперский В.П.* В.К. Третьяковский / В.П. Вомперский // Русская речь. — 1969. — № 4.
- Вомперский В.П.* Неизвестная грамматика русского языка И.С. Горлицкого 1730 г. / В.П. Вомперский // Вопросы языкознания. — 1969. — № 3.
- Вомперский В.П.* Стилистическое учение М.В. Ломоносова и теория трех стилей / В.П. Вомперский. — М., 1970.
- Горбаневский М.В.* В начале было слово...: Малоизвестные страницы истории советской лингвистики / М.В. Горбаневский. — М., 1991.
- Даниленко В.П.* История русского языкознания: курс лекций / В.П. Даниленко. — Иркутск, 1998.
- Дешериев Ю.Д.* Основные достижения СССР в развитии и исследовании языков советских народов за 50 лет / Ю.Д. Дешериев // Филологические науки. — 1967. — № 5.
- Дмитриев Н.К.* Федор Евгеньевич Корш / Н.К. Дмитриев. — М., 1962.
- Досталь М.Ю.* И.И. Срезневский как славист (1812—1880) / М.Ю. Досталь // Советское славяноведение. — 1980. — № 3.
- Досталь М.Ю.* Общественно-политические взгляды И.И. Срезневского / М.Ю. Досталь // Исследования по историографии славяноведения и балканистики. — М., 1981.
- Европейские лингвисты XX века: сб. обзоров / Ф.М. Березин (отв. ред.). — М., 2001.
- Железняк М.Г.* Шахматов Олексій Олександрович / М.Г. Железняк // Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Земская Е.А.* “Казанская лингвистическая школа” профессора И.А. Бодуэна де Куртенэ / Е.А. Земская // Русский язык в школе. — 1951. — № 6.
- Зборовский И.К.* Н.Я. Марр и украинский язык / И.К. Зборовский // Язык и мышление. — М.; Л., 1937. — Т. 8.
- Звегинцев В.А.* История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. — М., 1965. — Ч. 2.
- Зеленько А.С.* Нове прочитання лінгвістичної спадщини М.Я. Марра (З приводу книги В.М. Аллатова “История одного мифа. Марр и марризм”. — М.: Наука, 1991. — 240 с.) / А.С. Зеленько // Бахмутський шлях. — 1998. — № 5.
- Зиндер Л.Р.* Л.В. Щерба — лингвист-теоретик и педагог / Л.Р. Зиндер, Ю.С. Маслов. — Л., 1982.
- Зубкова Л.Г.* Лингвистические учения конца XVIII — начала XX вв.: Развитие общей теории языка в системных концепциях / Л.Г. Зубкова. — М., 1989.
- Иванов В.В.* И.И. Срезневский (к 160-летию со дня рождения) / В.В. Иванов // Русский язык в школе. — 1972. — № 3.
- Иванов В.В.* Рубен Иванович Аванесов (к 100-летию со дня рождения) / В.В. Иванов // Русский язык в школе. — 2002. — № 1.

- Иванчикова Е.А.* Акад. Виктор Володимирович Виноградов (до 80-річчя з дня народження) / Е.А. Иванчикова // Мовознавство. — 1975. — № 1.
- Илизаров Б.* К истории дискуссии по вопросам языкознания в 1950 году / Б. Илизаров // Новая и новейшая история. — 2004. — № 5.
- Илизаров Б.* Почетный академик И.В. Сталин против академика Н.Я. Марра: К истории по вопросам языкознания в 1950 г. / Б. Илизаров // Новая и новейшая история. — 2003. — № 3.
- Карский Е.Ф.* Очерк научной разработки русского языка в пределах СССР / Е.Ф. Карский. — Л., 1926.
- Касевич В.Б.* Фонологические проблемы общего и восточного языкознания / В.Б. Касевич. — М., 1983.
- Кацнельсон С.Д.* Теория сонантов Ф.Ф. Фортунатова и ее значение в свете современных данных / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. — 1954. — № 6.
- Колесов В.* Судьба Александра Христофоровича Востокова: [Русское языковедение], 1781—1864 / В. Колесов // Русская речь. — 1991. — № 2.
- Кондрашов Н.А.* Лингвистическое и методическое наследие И.И. Срезневского / Н.А. Кондрашов. — М., 1979.
- Кононов А.Н.* История изучения тюркских языков в России. Октябрьский период / А.Н. Кононов. — Л., 1972.
- Конрад Н.И.* Октябрь и филологические науки / Н.И. Конрад // Октябрь и научный прогресс. — М., 1967.
- Кравчук Р.В.* З історії слов'янського мовознавства (видатні славістичні мовознавці) / Р.В. Кравчук. — К., 1961.
- Крачковский И.Ю.* Очерки по истории русского востоковедения / И.Ю. Крачковский. — Сб. 1—6. — М., 1953—1963.
- Крачковский И.Ю.* Очерки по истории русской арабистики / И.Ю. Крачковский. — М., 1950.
- Кривоносов А.Т.* Мышление, язык и крушение мифов о “лингвистической относительности”, “языковой картине мира” и “марксистско-ленинском языкознании” / А.Т. Кривоносов. — М.; Нью-Йорк, 2006.
- Кузнецов П.С.* Букварь Ивана Федорова / П.С. Кузнецов // Вопросы языкознания. — 1956. — № 2.
- Кузнецов П.С.* У истоков русской грамматической мысли / П.С. Кузнецов. — М., 1958.
- Лазоришин И.И.* Олексій Шахматов (1864—1920) / И.И. Лазоришин // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: зб. наук. пр. — Ужгород, 1996. — Вип. 1.
- Ларин Б.А.* История русского языка и общее языкознание / Б.А. Ларин. — М., 1977.
- Ларцев В.Г.* Евгений Дмитриевич Поливанов. Страницы жизни и деятельности / В.Г. Ларцев. — М., 1988.
- Лекции Л.В. Щербы по русскому синтаксису // Вопросы языкознания. — 1970. — № 6.

- Леонтьев А.А. Бодуэн де Куртенэ и его учение о языке / А.А. Леонтьев // Русский язык в школе. — 1965. — № 2.
- Леонтьев А.А. Новое учение о языке / А.А. Леонтьев // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Леонтьев А.А. Общелингвистические взгляды И.А. Бодуэна де Куртенэ (к 30-летию со дня смерти) / А.А. Леонтьев // Вопросы языкознания. — 1959. — № 6.
- Лобода В.В. Марр Микола Якович / В.В. Лобода // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание / Т.П. Ломтев. — М., 1976.
- Луценко Н.А. К вопросу о взаимодействии научных парадигм в лингвистике (о монографии В.М. Алпатова о М.Я. Марре и марризме) / Н.А. Луценко // Язык, стиль, культура : сб. науч. трудов. — Донецк, 1992.
- Макаров В.И. А.А. Шахматов / В.И. Макаров. — М., 1981.
- Макеева В.Н. История создания “Российской грамматики” М.В. Ломоносова / В.Н. Макеева. — М. ; Л., 1961.
- Марр Н.Я. Избранные работы / Н.Я. Марр. — Л., 1933. — Т. 1; 1936. — Т. 2.
- Мартинюк О.Г. З історії граматичної думки в Росії XVIII ст. / О.Г. Мартинюк // Мовознавство. — 1992. — № 6.
- Машинный фонд русского языка: идеи и суждения. — М., 1986.
- Мещанинов И.И. К истории отечественного языкознания / И.И. Мещанинов. — М., 1949.
- Мещанинов И.И. Новое учение о языке. Стадиальная типология / И.И. Мещанинов. — Л., 1936.
- Мещанинов И.И. Общее языкознание / И.И. Мещанинов. — М., 1940.
- Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи / И.И. Мещанинов. — М. ; Л., 1945.
- Миханкова В.А. Биография Н.Я. Марра / В.А. Миханкова // Проблемы истории материальной культуры. — 1933. — № 5—6.
- Миханкова В.А. Николай Яковлевич Марр. Очерк его жизни и научной деятельности / В.А. Миханкова. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 1949.
- Моисеев А.И. Богородицкий В.А. 1857—1941 (к 25-летию со дня смерти) / А.И. Моисеев // Русский язык в школе. — 1966. — № 6.
- Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В.В. Німчук. — К., 1980.
- Обнорский С.П. Итоги научного изучения русского языка / С.П. Обнорский // Уч. зап. МГУ. — 1946. — Вып. 106. — Т. 3. — Кн. 1.
- Общее и прикладное языкознание. Указатель литературы, изданной в СССР в 1968—1977 г.г. — Том II: Взаимодействие уровней. Фонетика и фонология. Морфонология. — М., 1981.
- Одинцов В.В. В.В. Виноградов / В.В. Одинцов. — М., 1983.

- Пешковский А.М. Избранные труды / А.М. Пешковский. — М., 1959.
- Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. — 6-е изд. — М., 1938.
- Поливанов Е.Д. Избранные труды по восточному и общему языкознанию / Е.Д. Поливанов. — М., 1991.
- Поспелов Н.С. Виктор Владимирович Виноградов (к 60-летию со дня рождения) / Н.С. Поспелов // Изв. АН СССР. Серия лит. и языка. — 1955. — Т. 14. — Вып. 1.
- Почепцов Г.Г. Русская семиотика: Идеи и методы, персоналии, история / Г.Г. Почепцов. — М. ; К., 2001.
- Протченко И.Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. Социолингвистический аспект / И.Ф. Протченко. — М., 1985.
- Развитие языкознания в Советском Союзе за 50 лет // Вопросы языкознания. — 1967. — № 5.
- Родніна Л.О. Виноградов Віктор Володимирович / Л.О. Родніна // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Русский язык : энциклопедия. — М., 1979.
- Русское языкознание в Петербургском-Ленинградском университете / под ред. Н.А. Мещерского. — Л., 1971.
- Семячко Л.Н. Из методического наследия И.И. Срезневского / Л.Н. Семячко // Русский язык в школе. — 1983. — № 6.
- Смирницкий А.И. Объективность существования языка / А.И. Смирницкий. — М., 1954.
- Смирнов С.В. Измаил Иванович Срезневский / С.В. Смирнов // Русская речь. — 1972. — № 6.
- Смирнов С.В. Федор Иванович Буслаев (1818—1897) / С.В. Смирнов. — М., 1978.
- Смирнов С.В. Русское и славянское языкознание в России середины XIX — начала XX вв. : учеб. пособие / С.В. Смирнов, П.А. Дмитриев, Г.И. Сафронов ; отв. ред. П.А. Дмитриев. — Л., 1991.
- Соболевский А.И. Заслуги И.И. Срезневского / А.И. Соболевский // Русский язык в школе. — 2002. — № 3.
- Советское языкознание за 50 лет. — М., 1967.
- Стариков Д.В. Синтаксические воззрения Ф.Ф. Фортунатова и его школы / Д.В. Стариков // Филологические науки. — 1960. — № 3.
- Сумерки лингвистики. Из истории отечественного языкознания: Антология. — М., 2001.
- Сумцов Н.Ф. Харьковский период научной деятельности И.И. Срезневского / Н.Ф. Сумцов. — Кн. 1. — Петербург, 1916.
- Теоретические проблемы советского языкознания : сб. статей. — М., 1968.
- Тимошенко П.Д. О.О. Шахматов і українська мова / П.Д. Тимошенко // Українська мова в школі. — 1956. — № 4.

Тоболова М.П. А.А. Барсов и его рукописная “Российская грамматика” / М.П. Тоболова // Русская речь. — 1968. — № 1.

Успенский Б.А. Первая русская грамматика на родном языке. Доломоновский период отечественной русистики / Б.А. Успенский. — М., 1975.

Филин Ф.П. Заметки о состоянии и перспективах советского языкознания / Ф.П. Филин // Вопросы языкознания. — 1965. — № 2.

Филин Ф.П. Пятьдесят лет советского языкознания / Ф.П. Филин // Изв. АН СССР. — Серия лит. и яз. — 1967. — Т. 26. — Вып. 5.

Филин Ф.П. Советское языкознание: теория и практика / Ф.П. Филин // Вопросы языкознания. — 1977. — № 5.

Филин Ф.П. Советской русистике 50 лет / Ф.П. Филин // Советское языкознание за 50 лет. — М., 1967.

Чемоданов Н.С. 50 лет советского языкознания / Н.С. Чемоданов // Русский язык в школе. — 1967. — № 5.

Чемоданов Н.С. Сравнительное языкознание в России / Н.С. Чемоданов. — М., 1956.

Черепанов М.В. Н.В. Крушевский как представитель Казанской лингвистической школы / М.В. Черепанов. — Казань, 1958.

Чуковский К. Переписка с московскими лингвистами [1934—1969] / вступ. заметка, публ. и коммент. Л.П. Крысина // Русская речь. — 1991. — № 5.

Чурмаева Н.В. Ф.И. Буслаев / Н.В. Чурмаева. — М., 1984.

Шведова Н.Ю. Изучение грамматического строя русского языка / Н.Ю. Шведова, В.В. Лопатин, И.С. Улукханов, В.А. Плотникова // Теоретические проблемы советского языкознания. — М., 1968.

Широкоград С.Х. Срезневский Измаил Иванович / С.Х. Широкоград // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Щерба Л.В. Восточнолужицкое наречие / Л.В. Щерба. — Л., 1915.

Щерба Л.В. И.А. Бодуэн де Куртенэ и его значение в науке о языке / Л.В. Щерба // Избр. работы по русскому языку. — М., 1957.

Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л.В. Щерба. — Л., 1958.

Щерба Л.В. Русские гласные в качественном и количественном отношении / Л.В. Щерба. — М., 1912.

Щерба Л.В. Фонетика французского языка / Л.В. Щерба. — 7-е изд. — М., 1963.

Щерба Л.В. Фортунатов в истории науки о языке / Л.В. Щерба // Вопросы языкознания. — 1963. — № 5.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. — М., 1974.

Щербакова М.Ф. Из воспоминаний о Д.Н. Овсяннико-Куликовском / М.Ф. Щербакова // Русская речь. — 1973. — № 4.

Ягич И.В. История славянской филологии / И.В. Ягич. — СПб., 1910. Языки народов СССР. — Т. 1—5. — 1966—1968.

Орієнтири для самопідготовки

Короткий огляд історії класичного російського мовознавства. Місце славістики у світовій лінгвістичній науці

Витоки російської граматичної думки. Філологічні праці Максима Грека (1480—1556).

Кінець XVI — початок XVII ст.: створення перших власне слов'янських граматик Л. Зизанія (1596) і М. Смотрицького (1619) — єдиного керівництва з використання російської мови до середини XVIII ст.

1731 р. — перша граматика російської мови Василя Євдокимовича Адодурова.

Василь Кирилович Тредіаковський і його роль у звільненні російської літературної мови від церковнослов'янських елементів та зближення її з живою розмовною мовою.

Проблеми орфографії у працях Олександра Петровича Сумарокова.

Михайло Васильович Ломоносов — основоположник російського наукового мовознавства. Створення ним російської наукової граматики і термінології, теорії трьох стилів у російській літературній мові. Ідея порівняльно-історичного вивчення мов. Праці М.В. Ломоносова: “Риторика” (1748), “Предисловие о пользе книг церковных в российском языке” (1758), “Российская грамматика” (1755).

2-га половина XVIII ст.: російська мова як предмет активного дослідження. Граматики російської мови Миколи Гавриловича Курганова (“Российская универсальная грамматика”, 1769), Антона Олексійовича Барсова (“Российская грамматика”, 1773), Василя Прокоповича Светова (1773), “Российская грамматика, сочиненная Российской Академией” (1802).

Початок XIX ст.: інтерес до ідей універсальної граматики, особливо у працях Івана Степановича Рижського, Івана Орнатовського, Іллі Федоровича Тимковського.

Олександр Христофорович Востоков — основоположник порівняльно-історичного методу на слов'янському мовному матеріалі. Книга “Рассуждение о славянском языке, служащее введением к грамматике сего языка, составленной по древнейшим онаго письменным памятникам” (1820).

Ізмаїл Іванович Срезневський — основоположник лінгвістичної географії в російському мовознавстві, його праця “Мысли об истории русского языка” (1849).

Федір Іванович Буслаєв — основоположник логічного напрямку в мовознавстві середини ХІХ ст. Його праці: “О преподавании отечественного языка” (1844), “Опыт исторической грамматики русского языка” (1858).

Проблеми філософії мови і загального мовознавства у працях Пилипа Федоровича Фортунатова, засновника Московської лінгвістичної школи (праці “О залогах русского глагола” (1899), “Сравнительное языковедение” (1901) та ін. Учні П.Ф. Фортунатова: Віктор Карлович Поржезинський, Олексій Олександрович Шахматов, Михайло Михайлович Покровський, Григорій Костянтинович Ульянов, Борис Михайлович Ляпунов, Віктор Данилович Ушаков, Олександр Іванович Томсон, Михайло Миколайович Петерсен, Микола Миколайович Дурново, Олександр Матвійович Пешковський та ін.

Іван Олександрович Бодуен де Куртене — основоположник Казанської лінгвістичної школи. Загальнолінгвістичні проблеми у його працях “О задачах языкознания” (1889), “Фонема” (1899), “Языкознание, или лингвистика, XIX века” (1904) та ін. Казанські учні Бодуена де Куртене — Микола В'ячеславович Крушевський і Василь Олексійович Богородицький. Інші учні: Лев Володимирович Щерба, Євген Дмитрович Поливанов, Лев Петрович Якубинський, Борис Олександрович Ларін, Всеволод Броніславович Томашевський, Петро Олександрович Баранников, Віктор Володимирович Виноградов та ін.

Внесок класичного російського мовознавства у світову лінгвістику.

Мовознавча діяльність Ізмаїла Івановича Срезневського

Російський філолог, славіст, фольклорист, етнограф, палеограф, педагог.

Основні праці: “Мысли об истории русского языка” (1849); “Замечание о материалах для географии русского языка” (1851); “Отчет о присуждении Ломоносовской премии профессору А.А. Потебне и Записка о его трудах” (1878); “Славяно-русская палеография XI—XIV вв. (1885); “Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам” (т. 1—3, 1893—1911); “Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте” (1860).

Один з найвизначніших представників порівняльно-історичного мовознавства в Росії.

Великий внесок у розвиток історичної лексикографії.

Головні заслуги — в галузі давньоруської та російської мов.

Вклад І.І. Срезневського у створення українського наукового мовознавства: конкретне вивчення української мови у найширшому плані, організація власне мовознавчої науки, опрацювання її методології, методів та засобів дослідження мовного матеріалу.

Неоціненний вклад у методику викладання російської мови й розвитку зв'язного мовлення.

Значення наукової спадщини І. Срезневського для української та світової культури і науки.

Видання багатьох пам'яток давньої писемності.

Ініціатор “Опыта областного великорусского словаря” (1852, 1858) — першого опису діалектної лексики всіх територій її поширення.

Олексій Олександрович Шахматов як лінгвіст

Російський мовознавець, автор понад 150 книг і статей.

Дослідження в галузях мовознавства, літературознавства, джерелознавства, палеографії, фольклору, етнографії, історії і використання даних цих наук для складання повні-

шої картини історії російської мови, а також української і білоруської мов.

Основні мовознавчі праці О.О. Шахматова: “Исследование о языке новгородских грамот XIII и XIV века” (1886); “Исследования о двинских грамотах XV века” (1903); “Русская историческая диалектология” (1911); “Очерк современного русского литературного языка” (1913); “Очерк древнейшего периода истории русского языка” (1915); “Введение в курс истории русского языка” (1916); “Синтаксис русского языка” (1925—1927).

Використання порівняльно-історичного методу з метою відтворення системи давньоруської мови.

Дослідження і видання писемних пам'яток.

Значна увага до питань історичної фонетики російської мови, граматичної будови сучасної російської мови. Відкриття внутрішніх закономірностей розвитку граматичних форм російської мови. Важливі спостереження над розвитком граматичних категорій у системі іменників і числівників.

Нове вчення про речення як словесне вираження одиниці комунікації. Створення теорії речення як центральної одиниці синтаксису. Чітке розмежування односкладних і двоскладних речень, з'ясування їх істотних відмінностей. В основі теорії речення Шахматова — концепція психологічної комунікації як основи всіх різновидів речення.

Дослідження російської діалектології.

О.О. Шахматов як автор першого нарису історичної граматики української мови в порівняльно-історичному плані (“Краткий очерк истории малорусского (украинского) языка” (1916). Олексій Шахматов і Федір Корш за право української літературної мови на гідне місце серед слов'янських мов.

“Мовне будівництво” в СРСР 20—40-х років ХХ ст.

Розвиток традицій, які були закладені в Росії Харківською, Московською і Петербурзькою лінгвістичними школами.

Розвиток мовознавства у руслі молодогограматизму.

Деяке пожвавлення у мовознавстві в перші роки радянської влади.

Реформа російського правопису (1917—1918 рр.), створення навчальних посібників і словників.

Фундаментальні дослідження різних аспектів російської мови: діалектів (Є.Ф. Карський “Російська діалектологія”, 1924); О.М. Селищев “Диалектологический очерк Сибири”, 1921), граматичної структури (С.П. Обнорський “Именное склонение в современном русском языке”, 1927—1931; праці О.М. Пешковського, М.М. Дурново, М.М. Петерсона та ін.); російської літературної мови та її історії (В.В. Виноградов “Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX веков”, 1934); фонетики й літературної вимови (В.О. Богородицький “Курс экспериментальной фонетики применительно к литературному русскому произношению”, 1917—1922; праці В.Д. Ушакова, Л.В. Щерби та ін.); історії мови (М.М. Дурново “Очерк истории русского языка”, 1924; Б.О. Ларін “Русская грамматика Лудольфа 1696 года...”, 1937). Теоретичні праці в галузі лексикографії (Л.В. Щерба “Опыт общей теории лексикографии”, 1940).

Відмирання багатьох мов унаслідок русифікаторської політики.

Еміграція учених (І.О. Бодуен де Куртене, В.К. Поржезинський, М.К. Трубецької, Р.О. Якобсон та ін.). Загибель учених у тюрмах і концтаборах (Є.Д. Поливанов, М.М. Дурново, Г.А. Ільїнський), перебування їх на засланні (О.М. Селищев, В.В. Виноградов та ін.).

Яфетидологія. “Нове вчення про мову” М.Я. Марра.

Мовознавча діяльність Олександра Матвійовича Пешковського, Льва Володимировича Щерби, Євгена Дмитровича Поливанова, Івана Івановича Мещанинова.

Микола Якович Марр — творець так званого “нового вчення про мову” (“марксизму у мовознавстві”)

Вагомий внесок М.Я. Марра у вірмено-грузинську філологію. Дослідження і публікування низки давніх пам'яток вірменської та грузинської літератури.

Основні праці: “Яфетический Кавказ и третий этнический элемент в создании средиземноморской культуры” (1920); “Новый поворот в яфетической теории” (1931).

“Нове вчення про мову”: ідея спорідненості всіх мов світу. Яфетична мовна сім'я — картвельські, семітські, берберські, баскські, готтентотські та інші мови. Яфетичні елементи, тобто кавказький субстрат у мовах усього світу, в тому числі й українській (праця “Яфетичні зорі на українському хуторі”, 1930).

Монополія “нового вчення про мову”. Створення у Петрограді Яфетичного інституту АН. Смерть Є.Д. Поливанова.

Основні положення “нового вчення про мову”.

Критика “нового вчення про мову” як еклектичної суміші ідей Гумбольдта про стадіальність у розвитку мов, Шухардта про схрещування мов, філософів XVII—XVIII ст. про походження мови та майбутню світову мову і марксистської філософії (положення про революційні стрибки в розвитку мови й відображення у ній економічного базису).

Іван Іванович Мещанінов як марист.

Лев Володимирович Щерба — теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, граматист і методист

Засновник Санкт-Петербурзької фонологічної школи. Один із основоположників теорії фонем (на семантичній основі). Праця “Фонетика французского языка” (1937).

Основне завдання лінгвістики — у вивченні системи мови (стаття “О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании” (1931)).

Власне розуміння частин мови, виділення їх за трьома критеріями: семантичним, морфологічним і синтаксичним у праці “О частях речи в русском языке” (1928).

Лексикографічна діяльність. Стаття “Опыт общей теории лексикографии” (1940).

Важливі теоретичні проблеми у праці “Чергові проблеми мовознавства” (1945): питання мовних розладів, мови жестів, двомовності, взаємозв'язків між різними мовними рівнями, розрізнення активної і пасивної граматики тощо.

Лінгвістичні погляди Євгена Дмитровича Поливанова

Один з найвидатніших мовознавців 20—30-х років ХХ ст. Оригінальний теоретик, соціолінгвіст, творець теорії мовної еволюції, основоположник історичної фонології.

Найважливіші праці: “Где лежат причины языковой эволюции?” (1931), “Круг очередных проблем современной лингвистики” (1929); “Лекции по введению в языкознание и общей фонетике” (1923) та ін.

Спеціаліст у галузі східних мов. Автор першого проекту латинізованої узбецької писемності.

Системний підхід до вивчення мовних явищ, що поєднувався з їх психологічною й антропоцентричною інтерпретацією, прагненням розкрити причинно-наслідкові відношення в мовних процесах, намаганням пов'язати лінгвістику з проблемами суспільства.

Визначення мовознавства як соціологічної науки.

Закладення лінгвістичних й методичних основ навчання російської мови як іноземної.

Розгляд питань мовного будівництва.

Наголошення на важливості прогностичної лінгвістики.

Мовознавство в СРСР 50—80-х років ХХ ст.

Критика “нового вчення про мову” М.Я. Марра та його послідовників. Зміна напрямів досліджень радянського мовознавства. Реабілітація порівняльно-історичного мовознавства, його інтенсивний розвиток.

Ігнорування інших мовознавчих напрямів, не пов'язаних з порівняльно-історичним мовознавством. Нехтування зарубіжним мовознавством.

Друга половина 50-х років, період “хрущовської відлиги”: мовознавство в СРСР стало розвиватися в єдиному світовому руслі. Виникнення психолінгвістики, структурної лінгвістики, математичної лінгвістики, прикладної лінгвістики.

Дослідження в галузі історичної граматики, лексикології, діалектології, історії російської літературної мови: праці В.І. Борковського (“Синтаксис древнерусских грамот. Про-

стое предложение”, 1949, “Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение”, 1958); П.С. Кузнецова (“Очерки исторической морфологии русского языка”, 1959); Т.П. Ломтева (“Очерки по историческому синтаксису русского языка”, 1956); С.П. Обнорського (“Очерки по истории русского литературного языка старшего периода”, 1946); Ф.П. Філіна (“Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи”, 1949, “Истоки и судьбы русского литературного языка”, 1981) та ін.

Дослідження російських діалектів у їх історії та сучасному стані (Р.І. Аванесов, “Очерки русской диалектологии”, 1949; К.Ф. Захарова і В.Г. Орлова “Диалектное членение русского языка”, 1970; праці К.В. Горшкової, С.В. Бромлей, Л.М. Булатової, І.Б. Кузьміної та ін.).

Створення оригінальних праць у галузі фонетики і фонології (представників Московської фонологічної школи — Р.І. Аванесова, О.О. Реформатського, П.С. Кузнецова, М.В. Панова та ін. — і Ленінградської фонологічної школи — Л.Р. Зіндера, М.І. Матусевич та ін.), орфоєпії (Р.І. Аванесов “Русское литературное произношение”, 1950), інтонації (Т.М. Ніколаєва), граматики (В.М. Сидоров, П.С. Кузнецов, М.С. Поспелов, Т.П. Ломтев, Б.М. Головін, Н.Ю. Шведова, Д.М. Шмельов, О.В. Бондарко, А.А. Залізник, Ю.Д. Апрусян, Г.О. Золотова, В.А. Белошапкова, Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигіна та ін.), словотвору (Г.О. Винокур, О.А. Земська, М.М. Шанський, В.В. Лопатін, І.С. Улукханов, О.М. Тихонов, І.Г. Милославський), лексикології (С.І. Ожегов, О.С. Ахманова, Ю.С. Сорокін, Ю.М. Караулов та ін.), стилістики й мови художньої літератури (Г.О. Винокур, Б.В. Томашевський, Б.О. Ларін, І.С. Ільїнська, Т.Г. Винокур, Є.А. Іванчикова), історії російської літературної мови (Г.О. Винокур, Б.О. Ларін, Ю.С. Сорокін, Б.А. Успенський).

Поглиблене вивчення теорії російської граматики (академічна “Грамматика русского языка”, гол. ред. В.В. Виноградов, 1952—1954; двотомна академічна “Русская грамматика”, гол. ред. Н.Ю. Шведова, 1980).

Розвиток російської лексикографії: “Словарь русского языка” С.І. Ожегова, 1949; академічний “Словарь современного русского литературного языка” в 17 томах; “Словарь рус-

ских народных говоров”, гол. ред. Ф.П. Філін, 1965—1985, “Орфоэпический словарь русского языка” за ред. Р.І. Аванесова, 1983 та ін.

Лінгвістична концепція Віктора Володимировича Виноградова

Видатний російський мовознавець.

Найважливіші праці: “Язык Пушкина” (1935), “Язык Голя” (1936), “Стиль Пушкина” (1941), “Стиль прозы Лермонтова” (1941); “Русский язык. Грамматическое учение о слове” (1947) та ін.

Автор майже 300 праць із загального мовознавства, історії й сучасного стану російської мови, мови та стилю письменників, стилістики, синтаксису і фразеології.

Заклав основи двох лінгвістичних наук — історії російської літературної мови і стилістики.

Опрацював теорію словосполучення (розмежував словосполучення та речення), вчення про предикативність, про словотвір і його відношення до граматики й лексикології, про взаємодію лексичних та граматичних значень.

У граматиці виокремив граматичне вчення про слово, вчення про словосполучення, речення і складне синтаксичне ціле.

Обґрунтував тісний зв'язок словотвору з граматикою і лексикологією, виділив словотвір як окрему лінгвістичну дисципліну, створив учення про чотири способи словотворення (морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний і лексико-семантичний).

Автор теорії типів значень слова і типів фразеологічних одиниць, нетривіальної класифікації частин мови. Сприяв виокремленню фразеології в окрему дисципліну.

Талановитий педагог.

Практичні завдання

Уважно ознайомтеся з поданою нижче інформацією. Назвіть мовознавців, про яких ідеться в цих текстах.

1. Це один із найяскравіших російських філологів середини XIX ст. (1818—1897). Займався широким колом питань мовознавства, літературознавства, фольклористики й мистецтвознавства, був блискучим педагогом і лектором, академіком, професором Московського університету.

Представник логіко-граматичного напрямку в мовознавстві. Провів чітку межу між морфологією і синтаксисом. У вченні про частини мови розрізняв морфологічні ознаки (словотвір та словозміну) й синтаксичні (значення і вживання частин мови).

До сьогодні у практиці шкільного викладання російської мови зберігається запропонована цим ученим класифікація другорядних членів речення, типів складнопідрядних речень. Він виділив три види сурядного зв'язку (єднальний, протиставний і розділовий), звернув увагу на перехідні відношення між сурядністю та підрядністю.

Найвідоміші праці: “О преподавании отечественного языка” (1844); “Опыт исторической грамматики русского языка” (1858); “Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков” (1861).

Відомий також як мистецтвознавець, спеціаліст у галузі давньоруського образотворчого мистецтва.

2. Під впливом ідей цього видатного російського ученого, природознавця, мовознавця і літературознавця (1711—1765) перебували всі відомі діячі російської культури XVIII ст. Визначальними стали його філологічні праці для розвитку російської мови.

Він народився у селі Денисівка, на Курострові. Днем народження прийнято вважати 8 (19) листопада 1711 р. Закінчив школу в рідному селі 1721 року. У кінці 1730 року, отримавши паспорт, юнак відправляється у Москву і вступає до

єдиної вищої школи — Слов'яно-греко-латинської академії. Там опановує латину, риторику та правила ораторського мистецтва. Вчився також у Німеччині (1736—1741).

Був надзвичайним знавцем російської мови. У 1746 році уперше в академії став читати лекції з російської мови. Створив першу наукову граматику російської мови (“Российская грамматика” (1755)).

Особливо велике значення для створення нової літературної мови мала його теорія трьох стилів. Автор праць “Риторика” (1748), “Письмо о правилах российского стихотворства” (1739). Збагатив російську поезію надзвичайними за своєю виразністю образами та епітетами.

Помер 4 (15) квітня 1765 року в місті Санкт-Петербург.

3. Цей видатний російський учений (1878—1933) народився в м. Томську. Закінчив Феодосійську гімназію, після чого вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Московського університету. Продовжив навчання в Берлінському університеті. Викладав у різних середніх навчальних закладах Москви. Був професором вищих навчальних закладів міста Катеринослава (зараз Дніпропетровськ). Професор 1-го і 2-го МДУ.

Представник російської формально-граматичної школи. Автор праць із синтаксису, стилістики російської мови, методики викладання російської мови.

Основні праці: “Русский синтаксис в научном освещении” (1914); “Методика родного языка, лингвистика, стилистика, поэтика” (1925).

Був постійним активним учасником конференцій та з'їздів з питань викладання російської мови в школі, брав участь у роботі Московського і Центрального інститутів підвищення кваліфікації вчителів. Редактор журналу “Родной язык и литература в трудовой школе”. Зарекомендував себе як талановитий педагог-лінгвіст та методист.

4. Це видатний мовознавець й історик кінця XIX — початку XX ст. (1864—1920). Наукові здібності його виявилися дуже рано: у 1881 р., сімнадцятилітнім юнаком, він публікує

свою першу наукову статтю “К критике древнерусских текстов”. Наступного року виступає неофіційним опонентом на захисті дисертації майбутнього академіка О.І. Соболевського, здивувавши московську професуру глибиною критичного аналізу. Навчаючись у Московському університеті, він пише “Исследования о языке новгородских грамот XIII и XIV вв.” (видано у 1886 р.), які до цього часу залишаються зразком наукового опису давніх текстів. У 1899 р. стає наймолодшим в історії російської філології академіком.

Йому належать праці з фонетики, діалектології, лексикографії, синтаксису, історії російської мови, сучасної російської літературної мови, історії східних слов'ян, історії давньоруської літератури, української та білоруської мов, слов'янської акцентології. Список його наукових праць становить понад 150 назв, серед яких основні: “Исследования в области русской фонетики” (1894), “К истории звуков русского языка” (1903), “Курс истории русского языка” (1909), “Очерк древнейшего периода истории русского языка” (1915), “Синтаксис русского языка” (1925—1927) та ін.

Мав тісні наукові контакти з О. Потебнею, П. Житецьким, А. Кримським, К. Михальчуком, Б. Грінченком та іншими українськими мовознавцями. Однозначно висловлювався на підтримку української мови.

5. Російський мовознавець (1883—1967). Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету й Археологічний інститут.

У 1928 році вперше виступив як лінгвіст-теоретик, займався порівняльно-типологічним описом граматичних форм різносистемних мов. Був марристом, однак неординарний талант дослідника допоміг йому вийти за межі “нового вчення про мову” і побудувати власну лінгвістичну теорію. У сучасному мовознавстві відомий як творець синтаксичної типології мов, заснованої на глибокому вивченні індоєвропейських, кавказьких, тюркських, монгольських та палеоазіатських мов. Беручи за основу структуру синтаксичних конструкцій, а саме способи вираження суб'єкта і предиката, дослідник виділив три основні типи мов: пасивний, ергативний та номінативний.

Лінгвістична концепція ученого знайшла відображення в таких його працях, як “Вступ до яфетидології” (1929), “Нове вчення про мову. Стадіальна типологія” (1936), “Загальне мовознавство” (1940), “Члени речення і частини мови” (1945) тощо. Займався також науково-організаційною роботою: був директором Інституту мови і мислення імені М.Я. Марра АН СРСР.

6. В особі цього видатного російського філолога (1895—1969) поєдналися лінгвіст і літературознавець, що є рідкісним явищем у філології ХХ ст. Він закінчив Петербурзький університет і Петроградський археологічний інститут. Його вчителями були академіки О.О. Шахматов і Л.В. Щерба.

У 20-ті роки ХХ ст. увійшов у коло російських учених, які вивчали будову художніх творів (“Етюди о стиле Гоголя” (1923), “О поэзии Анны Ахматовой” (1925) та ін.

Йому належить заслуга створення двох лінгвістичних наук — історії російської літературної мови й науки про мову художньої літератури. (“Язык Пушкина” (1935), “Стиль прозы Лермонтова” (1941)).

Багато зробив для власне лінгвістичного вивчення російської мови. Його праця “Русский язык. Грамматическое учение о слове” (1947) — настільна книга русистів. Створив учення про фразеологію як особливий розділ мовознавства.

Автор праць з морфології, словотвору, синтаксису, лексикології, фразеології, лексикографії сучасної російської мови, історії російської літературної мови, історичної лексикології, загального мовознавства, історії російського мовознавства, мови і стилю письменників, стилістики, текстології, літературознавства.

Виховав ціле покоління російських лінгвістів. Довгий час був професором Ленінградського університету, Московського педінституту і Московського університету. Став організатором та головним редактором лінгвістичного журналу “Вопросы языкознания”. Був обраний членом багатьох зарубіжних академій наук: Болгарської, Польської, Румунської, Французької, Данської та ін.

7. Цей лінгвіст (1845—1929) — поляк за походженням, але більшу частину свого життя провів у Росії і здійснив дослідження, що мають велике наукове значення. Він народився в невеличкому містечку Радзимін поблизу Варшави. Закінчив у 1866 році Головну школу у Варшаві. У 1886 році приїздить до Петербурга і протягом двох років навчається під керівництвом академіка І.І. Срезневського.

Професор Казанського, Дерптського (Тартуського), Краківського, Петербурзького, Варшавського університетів. Основоположник Казанської лінгвістичної школи. Видатний теоретик загального, порівняльно-історичного слов'янського мовознавства, польської і російської мов. Здійснив переворот у науці про мову: до нього в лінгвістиці панував історичний напрям, а мови досліджувались винятково за писемними пам'ятками. Учений довів, що сутність мови — в мовленнєвій діяльності, і закликав до вивчення живих мов та діалектів.

Розумів мову як явище психосоціальне. Одним із перших у російському і світовому мовознавстві теоретично обґрунтував уявлення про мову як систему, елементи якої пов'язані між собою різними відношеннями.

Головна заслуга вченого — побудова теорії фонем і фонетичних чергувань. Див. праці: “Некоторые отделы “сравнительной грамматики” славянских языков” (1881), “Опыт теории фонетических альтернатив” (1895).

Заклав основи морфології, типології. Автор низки праць, присвячених науковій теорії письма, соціальній і професійній диференціації мовлення, діалектології.

8. Цей російський мовознавець (1891—1938) належить до блискучої плеяди лінгвістів старшого покоління. Він поєднав у собі яскравий таланти дослідника, незвичайні здібності поліглота і глибокі знання в галузі теорії мови. Народився в м. Смоленську. Закінчив Петербурзький університет (1912), де був студентом І.О. Бодуена де Куртене і Л.В. Щерби.

Збагатив мовознавство великою кількістю робіт, цінних і в наші дні. Особливо безсумнівні його заслуги в галузі теорії мови та її еволюції, порівняльної граматики і фонетики індоєвропейських мов, фонології, акцентології, теорії складу,

графіки й орфографії, етимології, російської лексикології і фонетики, граматики й фонетики японської, китайської, дунганської, грузинської, узбецької, турецької та інших мов, соціальної діалектології.

Основоположник російської соціолінгвістики, творець оригінальної теорії мовної еволюції.

Він не був кабінетним ученим: багато їздив, спілкувався з різними людьми, прагнув вивчати кожен нову мову чи діалект у середовищі його носіїв. Знання мов, культури і побуту різних народів дозволяло йому з успіхом вести і практичну діяльність: він був співробітником Народного комісаріату іноземних справ, проводив велику роботу зі створення алфавітів і перших підручників для безписемних народів, читав лекції, співпрацював у лінгвістичних та суспільно-наукових журналах.

В історії мовознавства займає особливо почесне місце не тільки як надзвичайно глибокий дослідник мови, але і як мужня людина, яка була безкомпромісно віддана науковій істині та послідовно боролась за неї.

9. Цей російський мовознавець народився 7 квітня 1857 року в м. Царевококшайську (зараз Татарстан). Учень І.О. Бодуена де Куртене. Закінчив у 1880 році Казанський університет. Професор Казанського університету, пізніше професор Східного (Казанського) педінституту. Член-кореспондент Петербурзької АН, згодом АН СРСР.

Автор праць з фонетики, діалектології, граматики російської мови, порівняльної граматики індоєвропейських мов, загального мовознавства, мови художньої літератури, романської і германської філології, тюркського мовознавства. Заснував першу в Росії лабораторію експериментальної фонетики при Казанському університеті.

У дослідженнях з порівняльної граматики індоєвропейських мов приділяв головну увагу не реконструкції прамов, а визначенню хронологічної послідовності явищ мови.

У працях “Курс граматики російської мови” (1883—1887), “Нариси з мовознавства і російської мови” (1901) та інших залучив український мовний матеріал, особливо з історичної фонетики. З метою вивчення української мови деякий час

жив у с. Сушки (тепер Черкаська обл.), описав фонетичну систему говірки цього села.

Помер у 1941 році.

10. Це видатний російський філолог, славіст, фольклорист, етнограф, палеограф, педагог, доктор філології, академік Петербурзької АН, почесний член Харківського університету (1812—1880).

Народився у Ярославлі. Закінчив філософський факультет Харківського університету у 17 років. Служив у різних установах Харкова, працював учителем. Після наукової подорожі по слов'янських землях зайняв кафедру слов'янської філології у Харківському університеті. Згодом у Петербурзькому університеті завідував кафедрою слов'янської філології, був деканом філологічного факультету, а потім ректором цього університету.

Автор праць з історії і діалектології російської мови, палеографії, давньоруської літератури, етнографії та фольклору слов'янських народів. Основні праці: “Мысли об истории русского языка” (1849), що містить програму вивчення історії російської мови; “Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам” (т. 1—3, 1893—1911) — результат багаторічних лексикологічних досліджень давньоруських пам'яток писемності. Методичні праці: “Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте” (1889) та ін.

Упродовж усього життя виявляв інтерес до України, її мови. Одним із перших подав опис фонетичних ознак української мови в її місцевих різновидах, зокрема схарактеризував говірки Закарпаття і Галичини (“Мысли об истории русского языка и других славянских наречий” (1887)).

11. Цей російський мовознавець (1880—1944) продовжував і поглиблював роботу Бодуена де Куртене в галузі загальної та експериментальної фонетики і фонології, зокрема в розробці теорії фонем. Здійснив оригінальне дослідження вокалізму російської мови і дав нове висвітлення питання про фонему та її варіанти в магістерській дисертації “Русские гласные в качественном и количественном отношении” (1912). Закін-

чив Петербурзький університет. Професор Петроградського університету, Бестужевських жіночих курсів.

Коло лінгвістичних інтересів: теорія мови, загальна й експериментальна фонетика, лексикологія і лексикографія, орфоепія, синтаксис, лінгвістичні основи навчання мовам, літературна мова та її взаємовідношення з діалектами, лінгвістичне тлумачення поезії.

Найбільш важливі праці: “О частях речи в русском языке” (1928), “Фонетика французского языка” (1937), “Опыт общей теории лексикографии” (1940), “Преподавание иностранных языков в средней школе” (1947) та ін.

У докторській дисертації “Восточнолужицкое наречие” (1915) застосував нові принципи характеристики морфологічної і синтаксичної системи народних говорів, відкинувши схематизм в описі мовних фактів. У синтаксисі розробляв поняття синтагми як основної синтаксичної одиниці.

Здійснив помітний вплив на розвиток лексикографії (“Русско-французский словарь” (1936), “Опыт общей теории лексикографии” (1940)).

Відповіді

1. Федір Іванович Буслаєв.
2. Михайло Васильович Ломоносов.
3. Олександр Матвійович Пешковський.
4. Олексій Олександрович Шахматов.
5. Іван Іванович Мещанінов.
6. Віктор Володимирович Виноградов.
7. Іван Олександрович Бодуен де Куртене.
8. Євген Дмитрович Поливанов.
9. Василь Олексійович Богородицький.
10. Ізмаїл Іванович Срезневський.
11. Лев Володимирович Щерба.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5

ПРОВІДНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ШКОЛИ
І НАПРЯМИ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Основні питання теми

1. Загальна характеристика сучасної парадигми лінгвістичних знань.
2. Ареальна лінгвістика. Лінгвогеографія.
3. Етнолінгвістика.
4. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Неогумбольдтіанство.
5. Когнітивна лінгвістика.
6. Комп'ютерна лінгвістика.
7. Комунікативна лінгвістика.
8. Контрастивна лінгвістика. Типологія.
9. Лінгвістика тексту.
10. Математична лінгвістика.
11. Менталінгвістика.
12. Ономастика.
13. Психолінгвістика.
14. Соціолінгвістика.
15. Сучасна семасіологія.
16. Функціональна лінгвістика.

Література

Основна

- Кочерган М.П.* Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 111—122, 146—147.
- Зеленько А.С.* З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 174—219.
- Березин Ф.М.* Общее языкознание : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. — М., 1979. — С. 345—356, 366—383.
- Селіванова О.О.* Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. — К., 1999.
- Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О.О. Селіванова. — Полтава, 2008.
- Актуальные проблемы современной лингвистики : учеб. пособие / сост. Л.Н. Чурилина. — М., 2007.
- Алефиренко Н.Ф.* Современные проблемы науки о языке / Н.Ф. Алефиренко. — М., 2005.
- Левицкий Ю.А.* История лингвистических учений : учеб. пособие / Ю.А. Левицкий. — М., 2005. — С. 247—277.
- Лингвистические исследования в конце XX в. — М., 2000.
- Фундаментальные направления современной лингвистики : сб. обзоров. — М., 1997.

Додаткова

- Аврорин В.А.* О предмете социальной лингвистики / В.А. Аврорин // Вопросы языкознания. — 1975. — № 4.
- Аврорин В.А.* Проблемы изучения функциональной стороны языка / В.А. Аврорин. — Л., 1975.
- Актуальні проблеми металінгвістики : зб. статей за матеріалами III міжнарод. наук. конф. : у 2 ч. — Черкаси, 2003.
- Алефиренко Н.Ф.* Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко. — М., 2005.

- Алпатов В.М. Предварительные итоги лингвистики XX века / В.М. Алпатов // Вестник Моск. ун-та. — 1995. — № 5.
- Апресян В.Ю. Языковая картина мира и системная лексикография / В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева и др. ; Ю.Д. Апресян (отв. ред.) ; РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. — М., 2006.
- Арапов М.В. Математические методы в исторической лингвистике / М.В. Арапов, М.М. Херц. — М., 1974.
- Ареальные исследования в языкознании и этнографии (Язык и этнос). — Л., 1983.
- Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык (к проблеме языковой “картины мира”) / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. — 1987. — № 3.
- Атертон П. Довідковий посібник з інформаційних систем і служб. Париж, ЮНЕСКО / П. Атертон. — М., 1980.
- Байрамова Л.К. Введение в контрастивную лингвистику / Л.К. Байрамова. — Казань, 1994.
- Баранник Д. Українська мова на межі століть / Д. Баранник // Мовознавство. — 2001. — № 3.
- Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. — М., 2003.
- Баранов А.Н. Функционально-прагматическая концепция текста / А.Н. Баранов. — Ростов н/Д., 1993.
- Баронин А.С. Этнопсихология : учеб. пособие / А.С. Баронин. — К., 2000.
- Бацевич Ф.С. Атмосфера спілкування: спроба психолінгвістичного дослідження / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. — 2002. — № 4—5.
- Бацевич Ф.С. Категорії комунікативної лінгвістики: спроба визначення / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. — 2003. — № 6.
- Бацевич Ф. Лінгвістична генеологія: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. — Л., 2005.
- Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. — К., 2004.
- Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. — К., 2007.
- Бацевич Ф.С. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень / Ф.С. Бацевич. — К., 2008.
- Белл Р.Т. Социолінгвістика: цели, методы и проблемы / Р.Т. Белл. — М., 1980.
- Беляевская Е.Г. Когнитивные основания изучения семантики слова / Е.Г. Беляевская // Структуры представления знаний в языке. — М., 1994.
- Березин Ф.М. О парадигмах в истории языкознания XX в. / Ф.М. Березин // Лингвистические исследования в конце XX века : сб. обзоров. — М., 2000.
- Біланюк Д. Картина мовного світогляду в Україні / Д. Біланюк // Мовознавство. — 2000. — № 4—5.

- Бисималиева М.К. О понятиях “текст” и “дискурс” / М.К. Бисималиева // Филологические науки. — 1999. — № 2.
- Блэк М. Лингвистическая относительность (Теоретические воззрения Бенджамена Л. Уорфа) / М. Блэк // Новое в лингвистике. — М., 1960. — Вып. 1.
- Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. — Тамбов, 2001.
- Бондалетов В.Д. Ономастика и социолінгвістика / В.Д. Бондалетов // Антропонимика. — М., 1970.
- Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика : учеб. пособие / В.Д. Бондалетов. — М., 1987.
- Бондар О. З історії становлення лінгвістичної екології / О. Бондар // Рідний край : наук.-публіцист., худ.-літ. альманах. — Полтава, 2003. — № 1.
- Бондаренко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондаренко. — Л., 1983.
- Бондарко А.В. Введение: основание функциональной грамматики / А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. — Л., 1987.
- Бондарко А.В. Принцип функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. — М., 1983.
- Бондарко А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. — Л., 1976.
- Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. — М., 1984.
- Борботько В.Г. Элементы теории дискурса / В.Г. Борботько. — Грозный, 1981.
- Борисова Л.В. Основні питання лінгвістики тексту / Л.В. Борисова, Я.І. Керетеза // Наука і сучасність : зб. наук. праць. — К., 1999. — Ч. 2.
- Бородин М.А. Проблемы лингвистической географии (на материале диалектов французского языка) / М.А. Бородин. — М. ; Л., 1966.
- Брагина А.А. Лексика языка и культура страны. Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте / А.А. Брагина. — М., 1986.
- Брицин В.М. Соціолінгвістика / В.М. Брицин // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Брудный А.А. Проблема языка и мышления — это прежде всего проблема понимания / А.А. Брудный // Вопросы философии. — 1977. — № 6.
- Брутян Г.А. Гипотеза Сепира-Уорфа: Лекция, прочитанная в Лондонском университете в 1967 г. / Г.А. Брутян. — Ереван, 1968.
- Будагов Р.А. Борьба идей и направлений в языкознании нашего времени / Р.А. Будагов. — М., 1978.

- Будагов Р.А.* Человек и его язык / Р.А. Будагов. — М., 1970.
- Булыгина Т.В.* Функциональная лингвистика / Т.В. Булыгина, С.А. Крылов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Булыгина Т.В.* Проблемы теории морфологических моделей / Т.В. Булыгина. — М., 1977.
- Бурлак С.А.* Введение в лингвистическую компаративистику / С.А. Бурлак, С.А. Старостин. — М., 2001.
- Валгина Н.С.* Теория текста : учеб. пособие / Н.С. Валгина. — М., 2004.
- Васильев С.А.* Философский анализ гипотезы лингвистической теории относительности / С.А. Васильев. — К., 1974.
- Вацлавик П.* Прагматика человеческих коммуникаций / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон. — М., 2000.
- Ващенко В.С.* Лінгвістична географія Наддніпрянщини / В.С. Ващенко. — Дніпропетровськ, 1968.
- Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. — М., 1999.
- Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. — М., 1996.
- Верещагин Е.М.* Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. — М., 1973.
- Виноградов В.А.* Типология / В.А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1999.
- Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К., 1992.
- Волошин В.Г.* Комп'ютерна лінгвістика : навч. посіб. / В.Г. Волошин. — Суми, 2004.
- Вопросы теории лингвистической географии / под ред. Р.И. Аванесова. — М., 1962.
- Воробьев В.В.* Лингвокультурология (теория и методы) / В.В. Воробьев. — М., 1997.
- Ворожбитова А.А.* Теория текста. Антропоцентрическое направление : учеб. пособие / А.А. Ворожбитова. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2005.
- Гак В.Г.* К типологии функциональных подходов к изучению языка / В.Г. Гак // Проблемы функциональной грамматики. — М., 1985.
- Гак В.Г.* Сравнительная типология французского и русского языков / В.Г. Гак. — М., 1989.
- Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М., 1981.
- Гамкрелидзе Т.В.* Лингвистическая типология и индоевропейская реконструкция / Т.В. Гамкрелидзе // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — 1977. — № 3. — Т. 36.

- Гвишиани Н.Б.* Контрастивные исследования современных языков и корпусная лингвистика / Н.Б. Гвишиани // Филологические науки. — 2004. — № 1.
- Герасимов В.И.* На пути к когнитивной модели языка / В.И. Герасимов, В.В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1988. — Вып. XXIII.
- Герд А.С.* Введение в этнолингвистику : курс лекций и хрестоматия / А.С. Герд ; Санкт-Петербург. ун-т. — 2-е изд., испр. — СПб., 2005.
- Герман И.А.* Введение в лингвосинергетику / И.А. Герман, В.А. Пичальникова. — Барнаул, 1999.
- Гируцкий А.А.* Основы нейролингвистики : учеб. пособие / А.А. Гируцкий, И.А. Гируцкий. — Минск, 1998.
- Гладкий А.В.* Математическая лингвистика / А.В. Гладкий // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Гладкий А.В.* Формальные грамматики и языки / А.В. Гладкий. — М., 1973.
- Гойхман О.Я.* Речевая коммуникация / О.Я. Гойхман, Т.М. Наденина. — М., 2003.
- Горелов И.Н.* Вопросы теории речевой деятельности / И.Н. Горелов. — Таллин, 1987.
- Грайс Г.П.* Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1985.
- Гриценко П.Ю.* Етнолінгвістика / П.Ю. Гриценко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Гриценко П.Ю.* Лексична система говорів і картографування / П.Ю. Гриценко // Українська діалектна лексика : зб. наук. пр. — К., 1987.
- Гриценко П.Ю.* Початковий етап вітчизняної лінгвогеографії / П.Ю. Гриценко // Славянские языки, письменность и культура. — К., 1993.
- Гронская Н.Э.* Культурологический аспект выявления особенностей семантики русского слова / Н.Э. Гронская // Русская культура и мир. — Н. Новгород, 1993.
- Гудков Д.Б.* Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.Б. Гудков. — М., 2002.
- Гухман М.М.* Лингвистическая теория Л. Вайсгербера / М.М. Гухман // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике. — М., 1961.
- Гухман М.М.* У истоков советской социальной лингвистики / М.М. Гухман // Иностранные языки в школе. — 1972. — № 4.
- Дейк Т., ван.* Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. — М., 1989.
- Демьянков В.З.* Доминирующие лингвистические теории (когнитивная лингвистика) / В.З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века / под ред. Ю.С. Степанова. — М., 1995.

Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории (Функционализм) / В.З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века / под. ред. Ю.С. Степанова. — М., 1995.

Демьянков В.З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория / В.З. Демьянков // Язык и структуры представления знаний : сб. науч.-аналит. обзоров. — М., 1992.

Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. — 1994. — № 4.

Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика (к основам общей теории) / Ю.Д. Дешериев. — М., 1977.

Дешериев Ю.Д. Теоретические проблемы социальной лингвистики / Ю.Д. Дешериев, Ю.В. Рождественский, О.С. Ахманова и др. — М., 1981.

Дешериева Т.И. О роли математических методов в языкознании / Т.И. Дешериева // Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. — М., 1970.

Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения / Ф. Джонсон-Лэрд // Новое в зарубежной лингвистике: Когнитивные аспекты языка / пер. с англ. И.М. Кобозевой ; отв. ред. В.В. Петров, В.И. Герасимов. — М., 1988. — Вып. 13.

Дзєндзелівський Й.О. Засади укладання регіональних атласів слов'янських мов / Й.О. Дзєндзелівський. — К., 1963.

Донских О.А. Происхождение языка как философская проблема / О.А. Донских. — Новосибирск, 1984.

Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П.С. Дудик. — К., 1973.

Дудик П.С. Словополучення в українській літературній мові / П.С. Дудик. — К., 1998.

Эдельман Д.И. Основные вопросы лингвистической географии / Д.И. Эдельман. — М., 1968.

Ермолаева Л.С. Неогумбольдтианство / Л.С. Ермолаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.

Ермоленко С.Я. Лінгвістика тексту / С.Я. Ермоленко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

Ермоленко С.Я. Мова в культурі народу (план-проспект) / С.Я. Ермоленко, Т.А. Харитоновна, О.Б. Ткаченко, Г.М. Яворська та ін. // Мовознавство. — 1998. — № 4—5.

Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка) / С.А. Жаботинская // Язык и структуры представления знаний : сб. науч.-аналит. обзоров. — М., 1992.

Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського ун-ту. — Черкаси, 1999. — Вип. 11.

Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси : навч. посіб. / В. Жайворонок. — К., 2007.

Жилко Ф.Т. Деякі питання лінгвогеографічного аспекту в українській діалектології / Ф.Т. Жилко // Праці X Респ. діалектолог. наради. — К., 1961.

Жирмунский В.М. О некоторых проблемах лингвистической географии / В.М. Жирмунский // Вопросы языкознания. — 1954. — № 4.

Жлуктенко Ю.О. Аспекти контрастивної лексикології / Ю.О. Жлуктенко // Мовознавство. — 1989. — № 6.

Жлуктенко Ю.О. Сучасні проблеми теорії та практики мовного планування / Ю.О. Жлуктенко // Мовознавство. — 1990. — № 4.

Жлуктенко Ю.О. Контрастивна лінгвістика: проблеми і перспективи / Ю.О. Жлуктенко, В.Н. Бублик // Мовознавство. — 1976. — № 4.

Журавлев А.П. Язык и компьютер / А.П. Журавлев, Н.А. Павлюк. — М., 1989.

Загнітко А.В. Основи функціональної морфології української мови : навч. посіб. для ВНЗ / А.В. Загнітко. — К., 1991.

Загнітко А. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. Загнітко. — Донецьк, 2001.

Залевская А.А. Введение в психолингвистику / А.А. Залевская. — М., 1999.

Залевская А.А. Некоторые проблемы теории понимания текста / А.А. Залевская // Вопросы языкознания. — 2002. — № 3.

Залевская А.А. Психолингвистический подход к анализу языковых явлений / А.А. Залевская // Вопросы языкознания. — 1999. — № 6.

Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: психолингвистическое исследование / А.А. Залевская. — Воронеж, 1990.

Зарецький О.В. Альтернативний дискурс в УРСР 60—80-х років (до постановки проблеми) / О.В. Зарецький // Мовознавство. — 2000. — № 2—3.

Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях : в 2 кн. / В.А. Звегинцев. — 3-е изд. — М., 1964—1965. — Ч. 1—2.

Звегинцев В.А. О предмете и методах социолінгвістики / В.А. Звегинцев // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — Т. 35. — 1976. — № 4.

Звегинцев В.А. Теоретико-лінгвістическіє предпосылки гипотезы Сепира-Уорфа / В.А. Звегинцев // Новое в лингвистике. — М., 1960. — Вып. 1.

Зеленько А.С. До питання про становлення лінгвістичного детермінізму (від структурної до когнітивної лінгвістики) / А.С. Зеленько. — Луганськ, 1999.

Зеленько А.С. Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до лінгвістичного детермінізму) / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2001.

- Зубов А.В.* Основы лингвистической информатики / А.В. Зубов, И.И. Зубова. — Минск, 1992.
- Иванов В.В.* Лингвистика третьего тысячелетия: вопросы к будущему / В.В. Иванов ; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. — М., 2004.
- Иванов В.В.* Лингвистическая география / В.В. Иванов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Ильенков Э.В.* Соображения по вопросу об отношении мышления и языка (речи) / Э.В. Ильенков // Вопросы языкознания. — 1977. — № 6.
- Исаев М.И.* Проблемы интерлингвистики. Типология и эволюция международных искусственных языков / М.И. Исаев, Е.А. Бокарев. — М., 1961.
- Кабакова Г.И.* Французская этнолингвистика: проблематика и методология / Г.И. Кабакова // Вопросы языкознания. — 1993. — № 6.
- Каменская О.Л.* Текст и коммуникация / О.Л. Каменская. — М., 1990.
- Караулов Ю.Н.* От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю.Н. Караулов, В.В. Петров // Дейк Т.А., ван. Язык. Познание. Коммуникация. — М., 1989.
- Карпенко Ю.О.* До проблеми футурологічної лінгвістики / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. — 2004. — № 4.
- Карпіловська Є.А.* Вступ до комп'ютерної лінгвістики / Є.А. Карпіловська. — Донецьк, 2003.
- Касевич В.Б.* О когнитивной лингвистике / В.Б. Касевич // Общее языкознание и теория грамматики. — СПб., 1998.
- Кацнельсон С.Д.* Речемыслительные процессы / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. — 1984. — № 4.
- Кацнельсон С.Д.* Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. — Л., 1972.
- Кейтер Дж.* Компьютеры — синтезаторы речи / Дж. Кейтер. — М., 1985.
- Кибрик А.Е.* Куда идет современная лингвистика? / А.Е. Кибрик // Вестник МГУ. — Сер. 9 : Филология. — 1995. — № 5.
- Кибрик А.Е.* Сепир и современное языкознание / А.Е. Кибрик // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М., 1993.
- Кибрик А.Е.* Современная лингвистика: откуда и куда? / А.Е. Кибрик // Вестник МГУ. — Сер. 9 : Филология. — 1995. — № 5.
- Климов Г.А.* Принципы контенсивной типологии / Г.А. Климов. — М., 1983.
- Климов Г.А.* Типологические исследования в СССР / Г.А. Климов. — М., 1981.
- Климов Г.А.* Типология языков активного строя / Г.А. Климов. — М., 1977.
- Кобозева И.М.* Моделирование общения в человеко-машинных системах / И.М. Кобозева, Н.И. Лауфер, И.Г. Сабурова // Лингвистическое обеспечение информационных систем. — М., 1987.

- Кобринна Н.А.* Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития / Н.А. Кобринна // Когнитивная семантика. — Тамбов, 2000. — Ч. 2.
- Ковалик Г.И.* Методика лінгвістичного аналізу тексту / Г.И. Ковалик, Л.И. Мацько, М.Я. Плющ. — К., 1984.
- Когнитивные стратегии языковой коммуникации : доклады междунар. конф. / ред. С.С. Дикарева, В.М. Ронгинский, Л.Е. Бессонова. — Симферополь, 1998.
- Кожина М.Н.* О функциональных семантико-стилистических категориях текста / М.Н. Кожина // Науч. докл. высш. шк. — Сер. : Филол. науки. — 1987. — № 2.
- Козлова М.С.* Философия и язык (критический анализ некоторых тенденций эволюции позитивизма XX в.) / М.С. Козлова. — М., 1972.
- Колшанский Г.В.* О вербальности мышления / Г.В. Колшанский // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — Т. 36. — 1977. — № 1.
- Колшанский Г.В.* Проблемы коммуникативной лингвистики / Г.В. Колшанский // Вопросы языкознания. — 1979. — № 6.
- Комаров А.П.* Лекции по курсу “Актуальные проблемы общего языкознания” / А.П. Комаров. — Алматы, 1995.
- Корпусна лінгвістика / відп. ред. В.А. Широков. — К., 2005.
- Космеда Т.А.* Аспекти й методика вивчення слова у контексті зміни лінгвістичної парадигми / Т.А. Космеда, І.Д. Гажева // Мовознавство. — 1999. — № 1.
- Котов Р.Г.* Лингвистические аспекты автоматизированных систем управления / Р.Г. Котов. — М., 1977.
- Кочан Г.М.* Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Г.М. Кочан. — 2-ге вид., перероб. і доповн. — К., 2008.
- Кочерган М.* Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. — 2003. — № 5.
- Кочерган М.П.* Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу / М.П. Кочерган // Мовознавство. — 2004. — № 5—6.
- Кочерган М.П.* Мова як символ соціальної солідарності / М.П. Кочерган // Мовознавство. — 2003. — № 1.
- Кочерган М.П.* Основы зіставного мовознавства : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2006.
- Кронгауз М.А.* Семантика : учеб. для студентов специальности “Теоретическая и прикладная лингвистика” / М.А. Кронгауз. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2005.
- Крупа М.* Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. — Тернопіль, 2005.
- Кубрякова Е.С.* Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика — психология — когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. — 1994. — № 4.
- Кубрякова Е.С.* Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е.С. Кубрякова // Изв. АН СССР. — Сер. лит. и яз. — 2004. — Т. 63. — № 3.

- Кубрякова Е.С.* Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. — М., 1996.
- Кузнецов А.М.* Этнолингвистика / А.М. Кузнецов // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Куликова И.С.* Введение в металингвистику: системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии / И.С. Куликова. — СПб., 2002.
- Купина Н.А.* Смыслы художественного текста и аспекты лингво-смыслового анализа / Н.А. Купина. — Красноярск, 1983.
- Кухаренко В.А.* Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. — Вінниця, 2004.
- Лазебник Ю.С.* Поэзия XX века: слово, текст, мир / Ю.С. Лазебник, В.И. Ярмак. — К., 1992.
- Лангаккер Р.У.* Когнитивная грамматика / Р. Лангаккер ; пер. с англ. С.Н. Петровой. — М., 1992.
- Левицкий Ю.А.* Проблемы типологии текстов / Ю.А. Левицкий. — Пермь, 1998.
- Левицкий Ю.А.* Структура связного текста / Ю.А. Левицкий. — Пермь, 1978.
- Леонтьев А.А.* Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. — М., 1997.
- Леонтьев А.А.* Психолингвистика / А.А. Леонтьев. — Л., 1967.
- Леонтьев А.А.* Психолингвистика / А.А. Леонтьев // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Леонтьев А.А.* Язык как социальное явление (к определению объекта языкознания) / А.А. Леонтьев // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — Т. 35. — 1976. — № 4.
- Леонтьев А.А.* Языкознание и психология / А.А. Леонтьев. — М., 1966.
- Лесохин М.М.* Введение в математическую лингвистику / М.М. Лесохин, К.Ф. Лукьяненок, Р.Г. Пиотровский. — Минск, 1982.
- Лизанець П.* Українсько-угорські міжмовні контакти (на матеріалі українських говорів Закарпаття) : конспект лекцій / П. Лизанець. — Ужгород, 1970.
- Лингвистика на рубеже эпох. Идеи и топосы (историко-типологические и семантические исследования : сб. ст. / отв. ред. О.А. Сулейманов. — М., 2001.
- Лук'янова Т.В.* Про розмежування підходів до вивчення тексту з позицій лінгвістики тексту та інтерпретації тексту / Т.В. Лук'янова // Мовознавство. — 1990. — № 3.
- Лурия А.Р.* Основные проблемы нейролингвистики / А.Р. Лурия. — М., 1975.
- Макаев Э.А.* Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев. — М., 1977.
- Макаев Э.А.* Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики / Э.А. Макаев. — М. ; Л., 1964.

- Макаров М.Л.* Коммуникативная структура текста / М.Л. Макаров. — Тверь, 1990.
- Макаров М.Л.* Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. — М., 2003.
- Мальковский М.Г.* Диалог с системой искусственного интеллекта / М.Г. Мальковский. — М., 1985.
- Мамчур І.* Функціональні стилі мовлення в аспекті сучасного мовознавства / І. Мамчур // Дивослово. — 2001. — № 12.
- Манакин В.М.* Деякі питання контрастивної лексикології слов'янських мов / В.М. Манакин // Мовознавство. — 2003. — № 4.
- Манакин В.Н.* Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. — К., 2004.
- Марчук Ю.Н.* Модель "текст — текст" і перекладні відповідності в теорії машинного перекладу / Ю.Н. Марчук // Проблеми комп'ютерної лінгвістики. — К., 1997.
- Марчук Ю.Н.* Основы компьютерной лингвистики / Ю.Н. Марчук. — М., 2000.
- Масенко Л.* Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Масенко. — К., 2004.
- Маслова В.А.* Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В.А. Маслова. — 3-е изд., испр. — М., 2007.
- Маслова В.А.* Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова. — М., 1997.
- Маслова В.А.* Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В.А. Маслова. — 2-е изд. — Минск, 2005.
- Маслова В.А.* Лингвокультурология : учеб. пособие / В.А. Маслова. — М., 2001.
- Матвіяс І.Г.* Атлас української мови і його значення для шкільної практики / І.Г. Матвіяс // Українська мова і література в школі. — 1974. — № 7.
- Математическая лингвистика. — М., 1964.
- Мельничайко В.Я.* Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови / В.Я. Мельничайко. — К., 1986.
- Мельничук А.С.* Проблематика реконструкции в сравнительно-историческом языкознании / А.С. Мельничук // Актуальные вопросы сравнительного языкознания. — Л., 1989.
- Мельничук А.С.* Язык и мышление / А.С. Мельничук // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Мечковская Н.Б.* Социальная лингвистика : пособие для студентов гуманитар. вузов и уч-ся лицеев / Н.Б. Мечковская. — 2-е изд., испр. — М., 1996.
- Мечковская Н.Б.* Язык и религия : пособие для студентов гуманитар. вузов / Н.Б. Мечковская. — М., 1998.
- Мойсієнко А.К.* Текст як аперцепційна система / А.К. Мойсієнко // Мовознавство. — 1996. — № 1.
- Муравицька М.П.* Психолінгвістика / М.П. Муравицька // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.

- Мусиенко В.П. Введение в психолингвистику / В.П. Мусиенко. — К., 1996.
- Национальный язык и национальная культура. — М., 1978.
- Нелюбин Л.Л. Комп'ютерна лінгвістика і машинний переклад / Л.Л. Нелюбин. — М., 1991.
- Немзер У. Проблемы и перспективы контрастной лингвистики / У. Немзер // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1989. — Вып. XXV: Контрастная лингвистика.
- Нерознак В.Г. Ареальная лингвистика / В.Г. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1978. — Вып. VIII.
- Николаева Т.М. Лингвистика текста / Т.М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Николаева Т.М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы / Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. — М., 1978.
- Николаева Т.М. Теория функциональной грамматики как представление языковой данности (на материале книги “Теория функциональной грамматики”) / Т.М. Николаева // Вопросы языкознания. — 1995. — № 1.
- Нишанов В.К. Феномен понимания: когнитивный анализ / В.К. Нишанов. — Фрунзе, 1990.
- Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. — М., 1988. — Вып. 23.
- Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. — М., 1985. — Вып. 16.
- Новое в лингвистике. — М., 1963. — Вып. III. — Раздел I: Типологическое изучение языков.
- Новое в лингвистике. — М., 1970. — Вып. V: Языковые универсалии.
- Новое в лингвистике. — М., 1975. — Вып. VII: Социолингвистика.
- Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. — М., 1973. — Гл. 5: Методы типологии.
- Озерова Н.Г. Теоретичні основи з'ясування вивчення граматики близькоспоріднених мов / Н.Г. Озерова // Мовознавство. — 1992. — № 6.
- Олікова М.О. Соціолінгвістика : навч. посіб. / М.О. Олікова. — К., 1997.
- Остин Дж.Л. Слово как действие / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1986. — Вып. 17.
- Панфилов В.З. Категории мышления и языка. Становление и развитие категории качества / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. — 1976. — № 6.
- Панфилов В.З. О задачах типологических исследований и критериях типологической классификации языков / В.З. Панфилов // Вопросы языкознания. — 1969. — № 4.

- Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века / П.Б. Паршин // Вопросы языкознания. — 1996. — № 2.
- Перебийніс В.С. Математична лінгвістика / В.С. Перебийніс // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Перебийніс В.С. Теоретичні та прикладні проблеми структурно-математичної лінгвістики / В.С. Перебийніс // Мовознавство. — 1981. — № 4.
- Петрова Н.В. Текст и дискурс / Н.В. Петрова // Вопросы языкознания. — 2003. — № 6.
- Пещак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / М.М. Пещак. — К., 1979.
- Пінчук О.Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О.Ф. Пінчук, П.І. Червяк. — К., 2005.
- Пиотровский Р.Г. Инженерная лингвистика и теория языка / Р.Г. Пиотровский. — Л., 1979.
- Пиотровский Р.Г. Теоретические и прикладные проблемы языкознания на рубеже XX в. / Р.Г. Пиотровский // Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы. — М., 1995. — Ч. 2.
- Пиотровский Р.Г. Математическая лингвистика : учеб. пособие / Р.Г. Пиотровский, К.Б. Бектаев, А.А. Пиотровская. — М., 1977.
- Подольнян І.Е. Ідея лінгвальної відносності в сучасному науковому контексті / І.Е. Подольнян // Вісник Київ. лінгвіст. ун-ту. — Сер.: Філологія. — 2001. — Т. 4. — № 2.
- Полюжин М.М. Сучасні парадигми лінгвістичних знань / М.М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. — Ужгород, 1998.
- Пономаренко Е.В. Лінгвосинергетика — нова парадигма в науці о мові і речі / Е.В. Пономаренко // Мова і культура. — К., 2002.
- Попов Э.В. Общение с ЭВМ на естественном языке / Э.В. Попов. — М., 1982.
- Попов Ю.В. Текст: структура и семантика / Ю.В. Попов, Г.П. Трегубович. — Минск, 1984.
- Попова З.О. Очерки по когнитивной лингвистике / З.О. Попова, И.А. Стернин. — Воронеж, 2001.
- Почепцов І.І. Теорія комунікації / І.І. Почепцов. — К., 1999.
- Прилипка Н.П. Лінгвістична географія / Н.П. Прилипка // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. — К., 2000.
- Прикладная лингвистика и машинный перевод. — М., 1962.
- Проблеми з'ясування семантики : матеріали Всеукр. наук. конф. з проблем з'ясування семантики (28—30 вересня 1995 р.). — К., 1995.
- Проблемы интерлингвистики. — М., 1967.
- Проблеми контрастивної лінгвістики : тези доп. міжвуз. наук. конф. (18—20 травня 1993 р.). — Кіровоград, 1993.

- Психолінгвістика : сб. статей. — М., 1984.
- Психолінгвістика : учебник / под ред. Т.Н. Ушаковой. — М., 2006.
- П'яста Л.В. Діакартна світу Сергія Єфремова / Л.В. П'яста. — К., 1997.
- Радзієвська Т.В. Про один із напрямів сучасної лінгвістики тексту // Мовознавство. — 1991. — № 3.
- Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації / Т.В. Радзієвська. — К., 1993.
- Радзієвська Т. Соціолінгвістика / Т. Радзієвська. // Мовознавство. — 1996. — № 2—3.
- Радченко О.А. Язык как мирозидание: Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства / О.А. Радченко. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2005.
- Радченко О. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство / О. Радченко // Вопросы языкознания. — 2001. — № 3.
- Разина Р.И. Когнитивные отношения в таксономии. Категоризация мира в языке и тексте / Р.И. Разина // Вопросы языкознания. — 1994. — № 4.
- Ревзин И.И. Метод моделирования и типология славянских языков / И.И. Ревзин. — М., 1967.
- Різун В.В. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В.В. Різун, А.І. Мамалига, М.Д. Феллер. — К., 1998.
- Рождественский Ю.В. Об исследовании текста в языкознании / Ю.В. Рождественский // Проблемы теории текста : реферат. сб. — М., 1978.
- Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А.Н. Рудяков. — К., 2004.
- Русанівський В.М. Прогностичні функції соціолінгвістики / В.М. Русанівський // Мовознавство. — 1989. — № 1.
- Русанівський В.М. Соціолінгвістика і діалектологія / В.М. Русанівський // Мовознавство. — 2006. — № 1.
- Русанівський В.М. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії / В.М. Русанівський, В.А. Широков // Мовознавство. — 2002. — № 6.
- Рябцева Н.К. Інформаційні процеси і машинний переклад / Н.К. Рябцева. — М., 1986.
- Самигуллина А.С. Когнитивная лингвистика и семиотика / А.С. Самигуллина // Вопросы языкознания. — 2007. — № 3.
- Сахарный Л.В. Введение в психолінгвістику : курс лекцій / Л.В. Сахарный. — Л., 1989.
- Свитич-Иллич В.М. Лексический комментарий к карпатской миграции славян (географический ландшафт) / В.М. Свитич-Иллич // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. — 1960. — Вып. 3.
- Селиванова Е.А. Когнитивная ономастология / Е.А. Селиванова. — К., 2000.
- Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. — К., 2002.

- Селиванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селиванова. — Полтава, 2006.
- Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалі сучасної газетної публіцистики) / К.С. Серажим. — К., 2002.
- Серебренников Б.А. Вероятностные обоснования в компаративистике / Б.А. Серебренников. — М., 1974.
- Серебренников Б.А. К проблеме “язык и мышление” (всегда ли мышление вербально?) / Б.А. Серебренников // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — Т. 36. — 1977. — № 1.
- Серебренников Б.А. О лингвистических универсалиях / Б.А. Серебренников // Вопросы языкознания. — 1972. — № 2.
- Синхронно-сопоставительный анализ языков разных систем / отв. ред. Э.А. Макаев. — М., 1971.
- Сироткин С.А. Чем лучше мышлению вооружаться — жестом или словом? / С.А. Сироткин // Вопросы философии. — 1977. — № 6.
- Слобин Д. Психолінгвістика / Д. Слобин, Дж. Грин ; пер. с англ. Е.И. Негневицкой. — М., 1976.
- Слюсарева А.Н. Методологический аспект понятия функций языка / А.Н. Слюсарева // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — Т. 38. — 1979. — № 2.
- Слюсарева А.Н. Социологическое направление / А.Н. Слюсарева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.
- Соколова С.О. Семантика и стилистика русского глагола / С.О. Соколова, Н.П. Шумарова ; АН УССР ; Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. — К., 1988.
- Солнцев В.М. Типология и тип языка / В.М. Солнцев // Вопросы языкознания. — 1978. — № 2.
- Солодухо Э.М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии / Э.М. Солодухо. — Казань, 1977.
- Сонин А.Г. Когнитивная лингвистика: становление парадигмы / А.Г. Сонин. — Барнаул, 2002.
- Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / отв. ред. Н.Г. Озерова. — К., 2003.
- Социально-лингвистические исследования : сб. статей / под ред. Л.П. Крысина, Д.Н. Шмелева. — М., 1976.
- Степанов Г.В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Г.В. Степанов. — М., 1976.
- Стрижак О.С. Українська радянська ономастика / О.С. Стрижак // Мовознавство на Україні за п'ятдесят років. — К., 1967.
- Стриженко А.А. Об особенностях организации текстов, относящихся к разным функциональным стилям / А.А. Стриженко, Л.И. Кручинина. — Иркутск, 1985.
- Супрун Л.В. Взаємодія антропоцентричних категорій у науково-публіцистичному дискурсі Сергія Єфремова / Л.В. Супрун. — Вінниця, 2007.

Супрун Л.В. Дискурсивні категорії публіцистики Сергія Єфремова / Л.В. Супрун. — Вінниця, 2007.

Супрун Л.В. Індивідуально-авторська двомовність як лінгвокогнітивна проблема / Л.В. Супрун // Мовознавство. — 2007. — № 6.

Супрун Л. Національна специфіка категоризації мовної системи / Л. Супрун // Дивослово. — 2008. — № 4.

Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні / О.О. Тараненко // Мовознавство. — 2003. — № 2—3.

Тарасов Е.Ф. Тенденції розвитку психолінгвістики / Е.Ф. Тарасов. — М., 1987.

Теория и методика ономастических исследований. — М., 1986.

Теория и методология языкознания: методы исследования языка : сборник / отв. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1989.

Типология грамматических категорий: Мещаниновские чтения. — М., 1975.

Типология как раздел языкознания : тезисы дискуссии. — М., 1976.

Ткаченко О.Б. До соціолінгвістичної оцінки мов / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. — 1988. — № 2.

Ткаченко О.Б. Соціолінгвістична класифікація мов у її слов'янській специфіці й динаміці / О.Б. Ткаченко // Мовознавство. — 2003. — № 2—3.

Толстой Н.И. О предмете этнолингвистики и ее роли в изучении языка и этноса / Н.И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии (язык и этнос). — М., 1983.

Тураева З.Я. Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия / З.Я. Тураева // Вестник Киев. лингв. ун-та. — Сер.: Филология. — 1999. — Т. 2. — № 2.

Українська лінгвістична географія. — К., 1966.

Успенский Б.А. Структурная типология языков / Б.А. Успенский. — М., 1965.

Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р.М. Фрумкина // Язык и наука конца 20 века. — М., 1995.

Фрумкина Р.М. Психолінгвістика : учебник / Р.М. Фрумкина. — М., 2001.

Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. — М., 1997.

Функціональна граматики : тези доп. Міжнар. теорет. конф. — Донецьк, 1994.

Хойер Г. Антропологическая лингвистика / Г. Хойер // Новое в лингвистике. — М., 1965. — Вып. IV.

Чемоданов Н.С. Проблемы социальной лингвистики в современном языкознании / Н.С. Чемоданов // Новое в языкознании. — М., 1975. — Вып. VII: Социолінгвістика.

Черторизька Т.К. Основні проблеми сучасної соціолінгвістики / Т.К. Черторизька // Українська мова і література в школі. — 1984. — № 9.

Чесноков П.В. Неогумбольдтианство / П.В. Чесноков // Философские основы зарубежных направлений в языкознании. — М., 1977.

Чесноков П.В. Основные единицы языка и мышления / П.В. Чесноков. — Ростов, 1966.

Чесноков П.В. Слово и соответствующая ему единица мышления / П.В. Чесноков. — М., 1967.

Чубукова Е.И. Современные концепции философии языка : учеб. пособие / Е.И. Чубукова. — СПб., 2001.

Шамота А.М. Этнолингвистика. Проблемы и методы исследования / А.М. Шамота // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. — К., 1992.

Шахнарович А.М. Общая психолінгвістика : учеб. пособие / А.М. Шахнарович. — М., 1995.

Швейцер А.Д. Междисциплинарный статус и предмет социолінгвістики / А.Д. Швейцер // Известия АН СССР. — Серия лит. и яз. — Т. 35. — 1976. — № 4.

Швейцер А.Д. Современная социолінгвістика: теория, проблемы, методы / А.Д. Швейцер. — М., 1976.

Швейцер А.Д. Социолінгвістика / А.Д. Швейцер // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.

Швейцер А.Д. Введение в социолінгвістику / А.Д. Швейцер, Л.В. Никольский. — М., 1978.

Широков В.А. Технологічні основи сучасної тлумачної лексикографії / В.А. Широков, О.Г. Рабулець, І.В. Шевченко, О.М. Костишин, К.М. Якименко // Мовознавство. — 2002. — № 6.

Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопед. словник / І.Б. Штерн. — К., 1998.

Шумарова Н.П. Мовна компетенція киян: соціолінгвістичний аспект // Мовознавство. — 1992. — № 4.

Шумарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н.П. Шумарова. — К., 2000.

Шумарова Н.П. Формы будущего времени в функциональных стилях русского языка в сопоставлении с украинским (несовершенный вид) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. / Н.П. Шумарова. — К., 1980.

Юсселер М. Социолінгвістика / М. Юсселер ; пер. с нем. А.В. Двухжилова ; под ред. Ю.А. Жлуктенко. — К., 1987.

Яворская Г.М. Лексико-семантическая типология в синхронии и диахронии / Г.М. Яворская. — К., 1992.

Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: мова, культура, влада / Г.М. Яворская. — К., 2000.

Язык и мышление. — М., 1967.

Язык и общество : сб. статей. — М., 1968.

Ярцева В.Н. Контрастивная грамматика / В.Н. Ярцева. — М., 1981.

Ярцева В.Н. Контрастивная лингвистика / В.Н. Ярцева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.

Ярцева В.Н. Принципы типологического исследования родственных и неродственных языков / В.Н. Ярцева // Проблемы языкознания. X Международный конгресс лингвистов. — М., 1967.

Орієнтири для самопідготовки

Ареальна лінгвістика

Ареальна лінгвістика (лат. *area* — площа, простір) — розділ мовознавства, який за допомогою методів лінгвістичної географії досліджує просторове поширення мовних явищ у процесі міжмовної (міждіалектної) взаємодії.

М.Дж. Бартолі та Дж. Відоссі — автори терміна “просторова / ареальна лінгвістика” (1943). 1925 р. — час формування Дж. Бартолі основних принципів ареальної лінгвістики.

Фронтальне охоплення фактів взаємодіючих мов (діалектів) — визначальний принцип у процесі їх ареального опису.

Основне завдання ареальної лінгвістики — характеристика територіального розподілу мовних особливостей та інтерпретація ізоглос з метою виявлення ділянок (ареалів) взаємодії діалектів, мов й ареальних спільностей — мовних союзів, які характеризуються спільними структурними ознаками.

Центральні поняття ареальної лінгвістики: а) мовний або діалектний ареал, тобто межі поширення певних мовних явищ та їх сукупностей; б) ізоглоса (фонетичні ізоглоси — ізофони, лексичні ізоглоси — ізолекси, подібний семантичний розвиток — ізодеми; зв’язані та конвергентні ізоглоси).

Лінгвістична географія

Кінець XIX ст. — час виокремлення лінгвістичної географії з діалектології.

Лінгвістична географія як розділ мовознавства, який на основі методу картографування мовних явищ вивчає територію їх поширення.

Започаткуване картографування мовних явищ у Західній Європі у другій половині XIX ст. німецьким ученим Г. Венкером шляхом підготовки атласу Рейнської провінції.

Укладання лінгвістичних атласів як один з основних напрямів досліджень національних мов після опублікування у 1902—1910 рр. 12-томного “Лінгвістичного атласу Франції” Ж. Жильєрона й Е. Едмона.

Школи лінгвістичної географії:

а) романська (“Лінгвістичний атлас Франції” Ж. Жильєрона й Е. Едмона);

б) німецька (“Малий атлас польської мови” (1957—1968);

в) російська (“Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы” (1957), “Диалектологический атлас русского языка, вып. 1. Фонетика” (1986), “Диалектологический атлас русского языка, вып. 2. Морфология” (1989).

Початок української лексикографії. Перша класифікаційна карта української мови у праці “Наріччя, піднаріччя й говори Південної Росії у зв’язку з наріччями Галичини” К. Михальчука (1877). З кінця 20-х років XX ст. — праці, в яких зроблено спроби дослідити українські говори лінгвогеографічним методом (П. Бузука, І. Панькевича, К. Дейни та ін.).

Відбиття діалектної диференціації української мови 50—70 років XX ст. в “Атласі української мови” (1984—1988).

Типи лінгвістичних (діалектологічних) атласів:

1) національні (“Атлас української мови” в 3 томах, “Atlas gwag polskich” в 12 томах);

2) регіональні (обласні) (“Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області” Й.О. Дзендзелівського, атласи В. Ващенко, Т. Назарової, Ю. Тарнацького, З. Штібера, Я. Рігера, С. Глінки й М. Кондратюка, З. Ганудель, В. Латти, Д. Чижевського та ін.);

3) атласи споріднених мов (“Общеславянский лингвистический атлас” (вип. 1, 1988; вип. 2а, 2б, 1990; вип. 3, 1994));

4) атласи мовних союзів (“Общекарпатский диалектологический атлас” (вип. 1, 1989));

5) проблемні атласи (“Атлас лексичних мадаризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області” П.М. Лизанця).

Питання, які розв'язуються за допомогою лінгвістичної географії: закономірності й основні тенденції розвитку національної мови; виявлення діалектної основи літературної мови, її взаємозв'язків з говорами на різних історичних етапах.

Етнолінгвістика

Етнолінгвістика як галузь мовознавства, що вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу — міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією тощо, які відображаються у мові фольклору й міфів.

Зародження етнолінгвістичних ідей у XVIII ст. (І. Гердер) та середині XIX ст. (В. Гумбольдт). (Див.: сформульовані В. Гумбольдтом принципи мовного світобачення, необхідності поєднання лінгвістичних досліджень з історичними, антропологічними й етнопсихологічними.) Зародження і функціонування міфічного та поетичного мислення, відмінності між міфічним і неміфічним мисленням, їх співвідношення та особливості використання засобів мови — одна з центральних проблем етнолінгвістики.

Основи вітчизняної етнолінгвістики у працях О. Потебні. (Див.: вчення про слово як явище культури, його історію з урахуванням сфери побутування, обрядової реальності, дійств і предметів у працях “Про деякі символи в слов'янській народній поезії” (1860), “Про міфічні значення деяких обрядів та повір'їв” (1865) — обидві російською мовою).

Остаточне формування етнолінгвістики як напрямку мовознавства, пов'язаного з дослідженням мови через призму духовної культури етносу, у працях етнографа Ф. Боаса і мовознавця та етнографа Е. Сепіра, що узагальнили досвід вивчення мови й культури американських індіанців (*Сепір Э. Язык. — М. ; Л., 1934; Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в лингвистике. — Вып. 1. — М., 1960*). Уявлення про зв'язок мови та культури як чітко детермінований: тип мови залежить від типу культури і тип культури залежить від типу мови.

Сучасна етнолінгвістика як міждисциплінарна наука: її зв'язок з філософією, культурологією, фольклористикою, етнологією, міфологією, психологією, поетикою, лексикологією, ономастикою, фразеологією, діалектологією, стилістикою.

Психолінгвістика й етнопсихолінгвістика

1953 р. — час зародження психолінгвістики як окремої науки. Семінар в одному з університетів США під керівництвом Дж. Керрола та Ч. Осгуда, результатом якого стала книга Ч. Осгуда та Т. Себеока “Психолінгвістика” (1954).

Психолінгвістика як галузь мовознавства, яка вивчає закономірності процесу мовлення і сприймання його людиною у співвідношенні з мовою як системою знаків.

Витоки психолінгвістики у працях В. Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потебні. Синтез у психолінгвістиці мовознавчих ідей І. Бодуена де Куртене, Л. Щерби і психологічної концепції Л. Виготського та його учнів (зокрема О. Леонтьєва).

Початок психолінгвістичних досліджень у СРСР: теорія фазової структури мовленнєвого акту, егоцентричного мовлення Л.С. Виготського (1932), у середині 60-х років застосована в наукових працях О.Р. Лурії, О.М. Леонтьєва та їхніх послідовників.

Течії американської школи психолінгвістики:

- постблумфілдінський необіхевіоризм Ч. Осгуда;
- генеративно-менталістська психолінгвістична теорія Н. Хомського.

Узагальнювальний характер сучасних наукових праць Н. Хомського: опрацювання генеративної теорії мовної категоризації та діяльності людини у мовленні.

Переважний інтерес в американській психолінгвістиці останнього десятиріччя до текстового матеріалу, мовлення у дії з урахуванням складників комунікативної ситуації, до когнітологічного моделювання психологічних процесів, що передують мовленнєвій діяльності.

Накопичення у вітчизняній психолінгвістиці значного теоретичного досвіду та практично-експериментального потен-

ціалу з проблем породження мовлення (О.М. Леонтьєв, М.І. Жинкін, Т.В. Ахутіна, І.М. Горелов, В.А. Звегінцев); моделей мовленнєвої діяльності, внутрішнього слова, значення (О.М. Леонтьєв, М.І. Жинкін, В.З. Панфілов, О.О. Брудний, О.О. Залевська, Б.Ю. Норман, В.Ф. Петренко, Ю.Д. Аפרесян, Ю.М. Караулов, Л.В. Сахарний); сприймання мовлення (С.Б. Кримський, І.О. Зимняя, М.В. Попович); психоментальної природи комунікації (І.М. Горелов, В.О. Аврорін, Є.Ф. Тарасов, І.П. Сусов, В.І. Голод, О.М. Шахнарович, О.О. Леонтьєв); імовірних структур мовлення (Р.М. Фрумкіна, Н.Д. Андреев); вербальних асоціацій (О.П. Клименко, Ю.М. Караулов); дитячого мовлення (О.М. Шахнарович, О.М. Гвоздев, Т.В. Ахутіна, Т.М. Наумова); психології тексту (Т.М. Дрідзе, Г.В. Колшанський, І.О. Мельчук, Ю.О. Сорокін); ефективності мовлення (В.Ф. Петренко, Л.О. Кисельова); психології лінгводидактики (І.О. Зимняя) та ін.

Зростаючий інтерес у психолінгвістичних дослідженнях до проблематики когнітивної психології (Б.М. Величковський, В.З. Дем'янков, О.С. Кубрякова, В.Б. Касевич, В.В. Петров, Р.М. Фрумкіна та ін.).

Нейропсихолінгвістика як наука, що вивчає функції головного мозку, нейронні зв'язки у проекції на мовну компетенцію та діяльність. 1964 р. — уперше використаний термін “нейропсихолінгвістика” дослідниками паризької “Групи нейропсихології та нейролінгвістики” Д. Коеном та Х. Хекемом.

Породження мовлення і сприймання мовлення — дві найсуттєвіші проблеми психолінгвістики.

Концепція Ч. Осгуда (необіхевіоризм). Концепція генеративізму (початкова стадія теорії Н. Хомського). Концепція О.М. Леонтьєва (на основі теорії Л.С. Виготського). Модель М.І. Жинкіна. Модель І.О. Зимньої.

Психосемантика як порівняно молода галузь психолінгвістики, її виникнення в межах психологічної школи Московського університету й узагальнення в монографії В.Ф. Петренка “Основи психосемантики” (1997).

Етнопсихолінгвістика як наука, що вивчає відображення етнічної свідомості у мові та мовленнєвій діяльності.

Витоки сучасної етнопсихолінгвістики у науковій спадщині В. Гумбольдта, Ф. Буслаєва, О. Потебні, Е. Бенвеніста, Ш. Баллі, в американській дескриптивній лінгвістиці (ан-нарборська школа Мічиганського університету: К. Пайк, Ч. Фріз, Ю. Найда та ін.).

20-ті роки ХХ ст. — активізація в зарубіжному мовознавстві неогумбольдтіанських ідей.

Постулат американського неогумбольдтіанства — гіпотеза Сепіра-Уорфа, її принципи.

Друга чверть ХХ ст. — поширення неогумбольдтіанських ідей у Німеччині. Філософські погляди Е. Кассіра як основа їх. Праці Й. Тріра та Л. Вайсгербера.

Європейська етнопсихолінгвістика (Л. Вейсгербер, Й. Трір, Г. Іпсен, П. Хартман та ін.).

Лінгвокультурологія як філософія мови й культури.

Когнітивна лінгвістика

70-ті роки ХХ ст. — час виникнення когнітивної лінгвістики.

Когнітивна лінгвістика — мовознавчий напрям, що розглядає функціонування мови як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища.

Загальні принципові настанови когнітивної лінгвістики: експансіонізм (вихід в інші науки), антропоцентризм (вивчення мови з метою пізнання її носія), функціоналізм (вивчення усіх функцій мови), експланаторність (пояснення мовних явищ).

Когнітивна семантика — найопрацьованіший розділ когнітивної лінгвістики. З'ясування ролі мови у репрезентації різних структур знань — предмет когнітивної семантики.

Представники когнітивного підходу в семантиці — американські вчені Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Р. Джекендофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, А. Гольдберг, Дж. Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін.

Зв'язок когнітивної семантики з герменевтикою, гештальт-психологією, когнітивною психологією.

Когнітивна теорія категоризації — теорія систематизації значень слів у мовній свідомості людини, що реалізується у межах сформованої в її свідомості наївної картини світу.

Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини — концептуальна система. Концептуальний аналіз як метод когнітивної лінгвістики (дослідження Н. Аругюнової, Т. Булигіної, О. Шмельова, К. Рахіліної, Т. Радзівської, Г. Яворської, С. Жаботинської та ін.).

Концепт як основне поняття у когнітивній лінгвістиці. Концепт-мінімум і концепт-максимум.

Фрейми як компоненти концептосистеми і структура інформаційних даних, що представляє набуті досвідним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію та призначена для з'ясування нової аналогічної ситуації.

Метафора як головний засіб концептуальної системи, за допомогою якого відбувається розуміння і сприйняття одного типу об'єктів у термінах об'єктів іншого типу.

Когнітивно-граматичні теорії: відмінкові граматики, “когнітивна граMATика” Р. Лангакера, “теорія гештальтів” Дж. Лаккоффа, “конструкційна граMATика” Ч. Філлмора.

Теорія картини світу (Г.В. Колшанський, В.О. Аврорін, Т.В. Цив'ян, Б.О. Серебренников, Ю.Д. Апресян, О.С. Кубрякова, Л.О. Лисиченко та ін.), різні аспекти її дослідження.

Комп'ютерна лінгвістика

Комп'ютерна лінгвістика як один з актуальних науково-практичних напрямів інформаційної технології сучасного мовознавства, наука, що вибудовується на стику гуманітарної науки і комп'ютерного знання, за допомогою якого на машину покладається певна частина інтелектуальної праці людини.

Друга половина ХХ ст. — час виникнення комп'ютерної (обчислювальної, інженерної) лінгвістики.

Завдання, що стоять перед комп'ютерною лінгвістикою: аналіз основних результатів наукових досліджень у галузі інтелектуальних лінгвістичних систем; проблеми і стан ма-

шинного перекладу; експертні системи та роботизація; аналіз і синтез мовлення; моделювання вводу й виводу різних типів текстів.

Моделювання мовленнєвої діяльності та основні інформаційні елементи створення тексту.

Автоматичний інформаційний пошук. Інформаційний пошук як сукупність логічних операцій, кінцевою метою яких є виявлення за заданими ознаками всіх документів: анотацій, рефератів, статей, книг, що містять необхідну інформацію або фактичні відомості. Здійснення інформаційного пошуку у великих масивах документів за допомогою спеціальних інформаційно-пошукових систем (ІПС).

Автоматичне індексування, реферування й анотування. Індексування як переклад з природної мови на інформаційно-пошукову мову. Реферування — стислий виклад змісту документів із вказівкою на характер документа, методику дослідження та його результати, а також час і місце проведення дослідження. Анотування — процес упорядкування стислих відомостей, які характеризують документ щодо його змісту, цінності, призначення, оформлення й походження.

Загальні принципи пошуку та одержання інформації в пошукових системах Internet. Гіпертекст і його компоненти.

Найбільші пошукові системи в Internet: Rambler, Апорт, Яндекс, Alta Vista.

Автоматичне введення звуків мови і їх розпізнавання комп'ютером. Звуковий спектрограф та видима мова.

Інформаційна оцінка знакових елементів аркуша.

Штучний інтелект як програмна система, що імітує на комп'ютері мислення людини. Евристика. Експертні системи.

Комп'ютерні навчальні системи. Програмне і методичне забезпечення комп'ютерного навчання іноземній мові.

Мовні технології та синтез мови.

Машинний переклад. 1946 р. — авторство американських фахівців У. Уївера й А. Буга щодо можливостей технічного здійснення машинного (механічного) перекладу. Типові помилки машинного перекладу.

Комп'ютерна лексикографія. Машинні словники: тлумачні, перекладні, частотні, спеціальні, зворотні (інверсійні), словники термінів різних розділів науки і техніки, універсальні словники.

Комунікативна лінгвістика

Друга половина ХХ ст. — час активного формування комунікативної лінгвістики.

Комунікативна лінгвістика як розділ мовознавства, що вивчає процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.).

Базові категорії комунікативної лінгвістики: комунікація, спілкування, комунікативна діяльність, мовлення, інтеракція, трансакція, інформація, значення, комунікативний ефект, комунікативна невдача, комунікативні девіації, мова, мовний код, вербальні й невербальні засоби спілкування, комунікативна інтенція, іллокутивна сила, пресупозиція, комунікативний паспорт мовця тощо.

Максими американського логіка Г. Грайса як запоруки успішної комунікації: інформативність; істинність; релевантність; ясність, чіткість.

Мовленнєвий етикет — важливий чинник у спілкуванні (В.Г. Костомаров, Н.І. Формановська, В.Є. Гольдін, М.П. Фабіан, Я.К. Радевич-Винницький). Його національна специфіка.

Теорія мовленнєвих актів (основоположник — англійський філософ Дж. Остін) як цілеспрямовані мовленнєві дії, здійснювані відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки. Головні ознаки мовленнєвого акту — намір (інтенціональність), цілеспрямованість і конвенціональність (дотримання прийнятих у соціумі норм мовленнєвої поведінки).

Учення Дж. Остіна про три рівні мовленнєвого акту: іллокуція (відношення мовлення до мети, мотивів та умов здійснення комунікації), перлокуція (вплив на свідомість і поведінку адресата), локуція (використання мовних засобів для досягнення мети).

Спілкування як сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів, у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями тощо. Функції спілкування. Відмінності спілкування людей і тварин. Типологія спілкування. Основні закони спілкування. Особливості міжособистісного спілкування.

Моделі комунікації. Канали комунікації. Комунікативний шум. Вербальні й невербальні компоненти спілкування. Кінесика. Міміка. Жести. Постава. Проксеміка.

Класифікація форм мовного спілкування. Діалог. Монолог. Полілог.

Сутність комунікативного акту. Прагматичні аспекти комунікації. Гендерні аспекти спілкування. Комунікативна інтенція. Мовна й комунікативна компетенція мовців.

Дискурс як процес і найзагальніша категорія організації мовного коду у спілкуванні. Типи дискурсів.

Текст як результат та одиниця комунікації. Текст і дискурс. Типологія текстів.

Інформація в дискурсах і текстах. Експліцитна та імпліцитна інформація в комунікації.

Мовленнєвий жанр. Типологія мовленнєвих жанрів.

Перформативи як висловлення, рівнозначні дії, вчинку.

Комунікативний паспорт учасників спілкування.

Комплексний комунікативний аналіз і його складові (див. праці Ф.С. Бацевича, Г.Г. Почепцова).

Контрастивна лінгвістика. Типологія

Контрастивна лінгвістика (конфронтативна лінгвістика, зіставна лінгвістика) як розділ мовознавства, що вивчає дві чи кілька мов незалежно від їх спорідненості з метою виявлення подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури (фонологічному, лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному).

50-ті роки ХХ ст. — початок інтенсивного розвитку контрастивної лінгвістики.

Початки зіставного мовознавства у найдавніших часах. Формування перших граматик виучуваної (другої) мови і ба-

гатьох граматик рідної мови на основі порівняння. Граматика Паніні. Граматика латинської мови М. Варрона. Відображення даних зіставного дослідження мов у давніх глосаріях і словниках. Багатомовні зіставні описи в “Граматиці Пор-Рояля” (XVII ст.). Кінець XVIII — початок XIX ст. — великі багатомовні словники П.С. Палласа, Л. Ервас-і-Пандуро, І.-Х. Аделунга.

Діяльність Ф. фон Шлегеля, А. Шлегеля, В. фон Гумбольдта, Ф. Боппа, А. Шлейхера, Е. Сепіра, Дж. Грінберга, Ф. де Сосюра на шляху до становлення контрастивної лінгвістики.

Зіставні дослідження у вітчизняному мовознавстві: О.О. Потебня, Л.А. Булаховський, Ю.О. Жлуктенко, В.М. Русанівський, О.С. Мельничук, Г.Г. Почепцов, Й.Ф. Андерш, Н.Г. Озерова, Н.П. Шумарова, В.М. Брицин, І.П. Сунцова, М.А. Алексеєнко.

Пріоритет українського мовознавства у зіставному вивченні словотвору (І.І. Ковалик, Т.М. Возний, Н.Г. Озерова, З.С. Сікорська).

Мовна типологія — порівняльне вивчення структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.

Загальна і конкретна (часткова) типологія. Універсальна й спеціальна типологія. Структурна та функціональна типологія. Формальна і контенсивна типологія. Інвентаризаційна, імплікаційна й таксономічна (класифікаційна) типологія. Фрагментарна та цілносистемна типологія. Домінантна типологія. Історична типологія. Квантитативна типологія. Ареальна типологія.

Характерологія як розділ лінгвістичної типології, що вивчає в типологічному аспекті окремі явища в системах обмеженої кількості генетично споріднених і неспоріднених мов (В. Матезіус, 1928 р.).

Універсологія (лінгвістика універсалій) як напрям досліджень, зорієнтований на виявлення найзагальніших структурних характеристик мови, що виокремлюють її з-поміж інших природних і штучних сигнальних систем. Універсалії.

Мовний тип. Типологічні класифікації мов.

Лінгвістика тексту

Лінгвістика тексту — галузь мовознавчих досліджень, що вивчає правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Інтуїтивне вивчення тексту у працях О.М. Пешковського, А.В. Добіаша, О.О. Потебні, Ш. Баллі, Л.В. Щерби, Г.Й. Винокура, В. Матезіуса, В.В. Виноградова, П. Адамца, З. Харріса та ін.

60-ті роки XX ст. — час становлення лінгвістики тексту як самостійної мовознавчої дисципліни, вивчення формальних та семантичних засобів зв'язності, структури і граматики тексту (В. Дреселер, С. Шмідт, Р. Харвег, Р. Богранде, Дж. Лакофф, П. Хартман, Т.М. Ніколаєва, І.В. Беллерт, О.І. Москальська, Ф. Данеш та ін.).

Кінець 70-х років XX ст. — антропоцентричне спрямування лінгвістики тексту (П. Постал, К. Гаузенблас, Т. ван Дейк, В. Кінч, І.Р. Гальперін, С.І. Гиндін, Т.М. Ніколаєва, Н.Д. Арутюнова, В.А. Кухаренко, Г.О. Золотова, О.О. Леонтьєв, Т.М. Дрідзе та ін.).

Структурні категорії тексту: зв'язність (когезія), цілісність, членованість, прогресія і стагнація (З.Я. Тураєва), ретроспекція, проспекція, континуум (І.Р. Гальперін).

Змістові категорії тексту: образ автора, художній простір і час (хронотоп), інформативність, причиново-наслідкові зв'язки (З.Я. Тураєва).

Триада текстової інформації І.Р. Гальперіна: 1) змістово-фактуальна; 2) змістово-концептуальна; 3) змістово-підтекстова інформація.

Концепція модальності З.Я. Тураєвої.

Контекст як явище рівневої стратифікації тексту, що ґрунтується на категоріях зв'язності, інтеграції, континууму тощо і у свою чергу творить їх. Типологія контекстів.

Експліцитний та імпліцитний плани текстової структури.

Пресупозиція як невербальні фонові знання, до яких апелює автор і читач під час породження та сприймання тексту.

Учення про дискурс — текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників.

Математична лінгвістика

50-ті роки ХХ ст. — час виникнення математичної лінгвістики.

Математична лінгвістика (алгебраїчна лінгвістика, обчислювальна лінгвістика) — галузь науки на межі математики й лінгвістики, що вивчає найзагальніші закони будови символічних послідовностей, або знакових систем, до яких належать деякі абстрактні математичні структури, штучні та природні мови. Математична лінгвістика як єдина семіотична дисципліна, що досліджує формальними методами (алгебричними, теоретико-множинними, логіко-математичними) деякі властивості символічних послідовностей.

Основні поняття, які використовуються в математичній лінгвістиці: а) множинність вихідних символів (алфавіт); б) відношення між елементами алфавіту, що сприймаються як аксіоми (постулюються); в) правила виводу, тобто обчислення всіх можливих множин символічних ланцюжків; г) ізоморфізм, тобто одно-однозначні відношення між елементами послідовності, за яких кожному елементу однієї послідовності ставиться у відповідність елемент іншої послідовності; г) гомоморфізм, одно-багатозначні відношення, коли одному елементу першої послідовності відповідає кілька елементів другої і навпаки; д) відмічений (маркований) ланцюжок, тобто такий, що відповідає правилам виводу (граматично правильний, допустимий); е) входження символу в послідовність, тобто поява його на заданому місці у ланцюжку; є) поділ вихідної множини класу ланцюжків за певними правилами на підкласи. Використання операцій, які базуються на цих поняттях, для отримання аналогів граматичних класів і підкласів, категорій, парадигм, синтаксичних одиниць та відношень.

Побудова синтезувальних (породжувальних, дедуктивних) і аналітичних (індуктивних) математичних моделей для виявлення і вивчення властивостей відношення оди-

ниць досліджуваної знакової системи. Інтерпретація математичної моделі та її елементів і операцій у термінах певної мови. Інтерпретація моделі як постановка у відповідність кожному елементу, правилу, відношенню, поняттю, використуваному в моделі класу одиниць, правила, категорії, поняття природної мови. Ізоморфні й гомоморфні відношення, що виникають у процесі інтерпретації моделі між нею та мовою.

Методи і положення математичної лінгвістики як теоретична база для створення алгоритмічних мов, для побудови систем автоматичного опрацювання мовного матеріалу в ЕОМ: машинного перекладу, інформаційного пошуку, автоматизації видавничих процесів, реферування й анотування наукової літератури, створення термінологічних банків, машинних фондів різних мов, автоматичного укладання словників, машинного розпізнавання і синтезу усного мовлення та ін.

Ономастика

Інтерес до питання мовної природи найменування античних філософів (Арістотель, Платон, Сенека, Прісціан, Демокрит, Діонісій Фракійський та ін.), стоїків, реалістів і номіналістів (середні віки, І. Росцелін, П. Абеляр, школа У. Оккама) та ін.

1903 р. — час виокремлення ономастики. А. Цаунер — засновник ономасіологічної науки.

Ономастика як розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження.

Поділ ономастики за напрямами дослідження на теоретичну, описову, історичну, прикладну й поетичну, а за об'єктами дослідження — на антропоніміку, топоніміку, космоніміку, теоніміку, зооніміку, ергоніміку, хрононіміку та хремотоніміку.

Початок розвитку ономастики в Україні з розробки питань топоніміки і, меншою мірою, антропоніміки. Діяльність

М. Максимовича, І. Срезневського, І. Філевича, І. Франка, В. Григоровича, М. Сумцова, а також О. Соболевського, О. Шахматова, Г. Ільїнського, які привернули увагу до ономастики й самі чимало зробили в описі та інтерпретації багатьох власних назв України.

Систематичне вивчення української топоніміки завдяки зусиллям М. Кордуби ("Що кажуть назви осель", 1938). Подальше дослідження різних аспектів української ономастики (К. Цілуйко, Л. Гумецька, Ю. Редько, О. Трубачов, пізніше Д. Бучко, Й. Дзензелівський, І. Железняк, Ю. Карпенко, В. Лобода, Л. Масенко, А. Непокупний, С. Отін, О. Стрижак, І. Сухомлин, М. Худаш, П. Чучка та інші, зарубіжні мовознавці Я. Рудницький, С. Грабець, З. Штібер).

Координація ономастичними дослідженнями в Україні Українською ономастичною комісією та сектором ономастики ІУМ НАН України.

Сучасна семасіологія

XIX ст. — час формування семасіології.

Фундамент сучасної семасіології у наукових працях В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, В. Вундта, Х. Штейнталя, Г. Пауля, М.М. Покровського, І.О. Бодуена де Куртене, П.Ф. Фортунатова, О.О. Шахматова, І.І. Мещанінова, Л.В. Щерби, Г. Шпербера, Г. Стерна, Г. Кронассера, Л. Теньєра, Л. Ельмслева, Й. Тріра, А. Йоллеса, В.В. Виноградова та ін.

Становлення сучасної наукової парадигми семасіології на основі психолого-етимологічного, системно-структурного, культурно-історичного, етнопсихологічного, концептуально-гносеологічного, комунікативно-функціонального підходів до аналізу мовного змісту, опрацювання яких сприяло виникненню комплексного міждисциплінарного принципу дослідження значення з урахуванням його антропоцентричності.

Виокремлення у межах семасіологічної науки нових лінгвістичних напрямів: когнітології, функціональної лінгвістики, теорії тексту, психосемантики, комунікативної лінгвістики тощо.

Особливості сучасного етапу розвитку семасіології:

— дифузність інтерпретації її об'єкта — значення, смислу;

— загострення уваги до зв'язку мовного змісту з ментальним лексиконом людини;

— дослідження семантичної динаміки мовних одиниць у мовленнєвій діяльності конкретної мовної особистості;

— залучення до інтерпретації значень методик інших наук та галузей лінгвістики: психолінгвістики та нейропсихолінгвістики (О.О. Леонтьєв, О.Р. Лурія, Р.М. Фрумкіна, О.О. Залевська, В.Ф. Петренко, Л.Б. Ітельсон, Дж. Діз, Дж. Келлі, Ч. Осгуд, Дж. Міллер), інтерпретаційної граматики й синтаксису (Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Р. Лангакер, І.О. Мельчук, Ю.Д. Аפרесян), логіки і семіотики (Ю.С. Степанов, В.З. Панфілов, Н.Д. Аругюнова, Ю.О. Шрейдер), теорії комунікації (Й.А. Стернін, І.П. Сусов, Н.О. Слюсарєва, Г.В. Колшанський, Т. ван Дейк, В. Кінч, Ч. Філлмор, У. Леннерт, Дж. Серл), когнітології (Дж. Лакофф, У. Чейф, А. Вежбицька, В.В. Петров, В.Б. Касевич, О.С. Кубрякова, Ю.Г. Панкрац), філософії та соціології (В.С. Степін, П. Бурдьє).

Головні теоретичні проблеми семасіології:

- 1) типологія значення;
- 2) значення і смисл;
- 3) диференціація та структура лексико-семантичної підсистеми мови, її динаміка;
- 4) валентність і сполучуваність;
- 5) семантична структура мовних одиниць та її динаміка у процесі комунікації;
- 6) теорія метафори, символу;
- 7) концептуальна організація семантики;
- 8) індивідуальна система значень, її функціонування;
- 9) значення як трансформована форма людської діяльності тощо.

Орієнтація лінгвістичної семантики на комунікативну діяльність індивіда і прагматичні чинники ефективності мовлення.

Функціональна лінгвістика

Червень 1976 р. — час виникнення функціональної лінгвістики (Франція).

Функціональна лінгвістика, або функціоналізм, — сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною

увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування.

Певні стратегії функціонального підходу у наукових працях Ф.І. Буслаєва, К.С. Аксакова, О.О. Потєбні, Г. Габеленца, І.О. Бодуена де Куртене, О. Есперсена, Ф. Брюно, Л.В. Щерби, І.І. Мещанінова, В. Матезіуса, В. Скалічки, Е. Косеріу, Е. Кошмидера, Е. Бенвеніста, В.В. Виноградова та ін. (XIX ст., початок XX ст.).

“Цільове призначення мови” — головний принцип функціональної лінгвістики, заявлений у “Тезах Празького лінгвістичного гуртка” (1929).

Лондонська школа функціоналізму (Х. Батлер, М. Холлідей, Р. Ферс, У. Аллен): перенесення уваги з мови на людину як суб'єкт комунікації та суспільства.

Женевська школа функціоналізму: репрезентація ідей Ф. де Соссюра (Ш. Баллі, А. Сеше, Х. Фрей).

Французька функціональна традиція (А. Мартіне, Л. Пріето, Г. Гійом та ін.): значний науковий потенціал досліджень динаміки мовних одиниць у мовленні.

Функціональна граматики Ленінградської (Санкт-Петербурзької) школи О.В. Бондарка: створення системи функціонально-семантичних полів (ФСП), дослідження функціонування моделей поля в тексті, мовленні, звернення до проблеми концептуальної організації польових моделей, співвідношення універсальних та ідіоетнічних явищ у функціонально-семантичних полях.

Функціонально-семантичне поле як система різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), що виконують спільну функцію, яка ґрунтується на спільності категоріального змісту (модальність, локативність, темпоральність, міра тощо).

Ґрунтовне опрацювання теорії функціональної граматики (Ю.С. Маслов, О.В. Бондарко, В.С. Храковський, О.О. Холодович, М.О. Шелякін, Л.К. Дмитрієва, С.М. Цейтлін, І.С. Андреева, О.І. Беляєва, С.М. Полянський, Т.Г. Акімова, Н.О. Козінцева, В.М. Недялков, Л.Л. Буланін).

Формування функціонального синтаксису (Г.О. Золотова, Н.О. Слюсарєва, Є.М. Ширяєв, Н.Д. Арутюнова, Н.Ю. Шведова).

Функціональний аналіз дискурсу — перспективна галузь лінгвістики.

Функція як головне поняття функціонального мовознавства.

Функціонально-семантична категорія як концептуально інтегрована система різнорівневих мовних та комунікативних засобів, здатних виконувати одну спільну функцію.

Творчі завдання

1. Поясніть думку В.М. Русанівського: “Мова — складний об'єкт пізнання. Щоб вивчити її всебічно, треба використовувати багато методів, створювати багато теорій”.

2. Чи погоджуєтесь ви з таким твердженням (свої міркування аргументуйте): “...Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважно було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи” (М. Драгоманов)?

3. Як ви розумієте думку письменника: “Мова народу — його душа, його гордість, минуле, сучасне і майбутнє” (Ю. Яновський)?

4. Прокоментуйте висловлення О.О. Потєбні: “Мова відноситься до всіх інших засобів прогресу, як перше й основне”.

5. Поясніть і мотивуйте прикладами таку думку: “Подібно до того, як мова кожної людини має індивідуальні риси — з багатою чи бідною лексикою, з уподобаними словами й зворотами, з простою чи складною будовою речення, так і мова цілого народу має свої виразні, тільки їй притаманні властивості...” (Б. Антоненко-Давидович).

6. Поясніть вислів У. Вайнрайха: “Мова займає одне з найвищих місць на шкалі національних вартостей”.

7. Поясніть і аргументуйте таке міркування: “Мова є річище, яким дух може котити свої хвилі з твердою впевненістю”.

тю, що джерела, до яких вони його підводять, ніколи не висохнуть” (В. фон Гумбольдт).

8. Прокоментуйте думку В. Іванишина і Я. Радевича-Винницького: “Мова — настільки складний, багатоаспектний феномен, вона пов’язана з такою кількістю позамовних явищ, потреб суспільства та окремої людини, що її вивчення лише в межах лінгвістики не може бути ні вичерпним, ні достатнім...”.

9. Що, на ваш погляд, мав на увазі І. Франко, ставлячи таке запитання: “А знаєте ви, що за сила в тій мові?..”

10. Чи мав рацію Я. Грім, зауважуючи: “Існує більш живе свідчення про народи, ніж кості, зброя і могили: це — мова”?

11. Поясніть думку І. Огієнка: “...А коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ”.

12. Як ви розумієте вислів: “Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить” (св. Павло)?

13. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою: “Територіальні діалекти — це діти національної мови, рідні діти. Їх існування не йде на шкоду літературній мові. Навпаки, вони є джерелом збагачення, опорою, резервом і запорукою розвитку літературної мови” (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький)?

14. Поясніть і мотивуйте прикладами думку: Мова — це “символічний ключ до культури” (Е. Сепір).

15. Прокоментуйте висловлення Ю. Мушкетика: “Де ще у світі існувало таке диво, як “буржуазний націоналізм”? У США, в Англії, в Італії? Буржуазія була там, а “буржуазний націоналізм” — у нас. Все, що стосувалося української мови, культури, звичаїв народу, мітилося цим тавром”.

16. Прокоментуйте міркування Конфуція: “Якщо мова не є правильна, то вона не означає того, що має означати; коли ж вона не означає того, що має означати, то не буде зроблене те, що має бути зроблене; а тоді моральність і всяке мистецтво почнуть занепадати, справедливість зійде на манівці — і всі впадуть у стан безладного хаосу”.

17. Прокоментуйте висловлення М. Драгоманова: “Вони (українці) повинні усвідомити, що кожна людина, яка виїжджає з України, кожна копійка, що витрачається не на до-

сягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу, а за даних обставин кожна втрата є безповоротною”.

18. Викладіть свої міркування щодо вислову: “Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування” (П. Мирний).

19. Чи слушно є, на ваш погляд, думка Вольтера: “Усі головні європейські мови можна вивчити за шість років, свою ж рідну треба вчити ціле життя”?

20. Чи імпонує вам думка Й.В. Гете: “Хто не знає чужих мов, той нічого не відає про свою власну”?

21. Прокоментуйте висловлення Ю. Шевельова: “За нормальних умов мова не потребує мотивації”.

22. Як ви розумієте заклик І. Огієнка: “Бережіть свою віру, звичаї, свою мову і тим збережете національну істоту свою”?

23. Поясніть і мотивуйте прикладами таку думку: “Найбільша потреба — у спілкуванні” (П. Брегг).

24. Як ви розумієте вислів: “Мова, слово — це найбільш виразне й найкраще виявлення благодаті Святого Духа в людях. Безмежне джерело Святого Духа саме через мову, через слово найбільше розливається по світу, вливається у серця вірних, б’є звідти живим джерелом слів і діл” (В. Липківський)?

25. Прокоментуйте висловлення І.О. Бодуена де Куртене: “У мові, як загалом у природі, все живе, все рухається...”.

26. Чи мав рацію першодрукар І. Федоров, виголошуючи: “Слово, як і злак хлібний, виростає з тієї землі, на якій живеш і в яку ляжеш”?

27. Як ви розумієте таку думку: “І власний твій дух, або душа твоя, вся є в усьому розумі твоєму, і весь розум твій — у всьому слові твоєму, і все твоє — в усьому духові твоєму” (Симеон Новий Богослов)?

28. Аргументуйте думку: “Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не

стане мови — не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом...” (І. Огієнко).

29. Як пов’язана з проблемою походження української мови така інформація: “...Як могли себе усвідомлювати росіянами споконвічні українці, які одвічно жили на берегах Дніпра, більш як за сім століть до народження Москви, заснованої київським князем, і яка потім уже стала столицею Російської держави?” (Б. Олійник).

30. Як ви розумієте таку думку: “...Та чи інша спільнота людей може виникнути тільки в результаті свідомого використання мови” (Ф. Ніцше)?

31. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою, відповідь аргументуйте: “Відродження мови, її вільний, не деформований чужим силовим полем, не спотворений політикою держави іншого народу розвиток сприятиме оновленню ментальності та національного характеру народу, зміцненню позитивних і, відповідно, послабленню негативних сторін його душі, звільненню її від рецидивів колоніальної залежності та етноциду” (Я. Радевич-Винницький)?

32. Якими відомостями ви можете доповнити ці рядки: “Лінгвоцид щодо української мови має довгу історію, сторінки якої рясніють підступом, погордою, нахабством, лицемірством поневолювачів” (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький)?

33. Поясніть і мотивуйте прикладами таку думку: “Наївно вважати, що люди тільки розмовляють суржи́ком. Вони ним також і думають. А це призводить до інтелектуально-моральної аморфності, розмитості і невизначеності особистості, втрати нею не лише мовних, а й національних орієнтирів узагалі” (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

34. Прокоментуйте й аргументуйте висловлення М. Коцаргана: “Кожна мова на будь-якому синхронічному зрізі — це єдність стійкого і змінного. Кожен стан мови є її динамічною рівновагою...”.

35. Викладіть ваші міркування щодо такої думки: “Захист своєї мови і турбота про її повноцінне функціонування й розвиток входить до завдань національної політики багатьох

країн світу. З цієї метою компетентні інституції розробляють мовне планування, яке затверджується і фінансується на державному рівні” (Л. Масенко).

36. Чи погоджуєтесь ви з думкою Н. Баби́ч, свою відповідь аргументуйте: “Мовна глухота” є свідченням глухоти духовної”?

37. Чи поділяєте ви думку Ф. Ніцше: “...Мова — це спадок, отримуваний від пращурів, що залишається нащадкам, спадок, до якого треба ставитись зі страхом і повагою, як до чогось священного, неоцінюваного і недоступного для образ”?

САМОСТІЙНА РОБОТА 1

**МОВОЗНАВСТВО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
Й ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ.
МОВОЗНАВСТВО XVII—XVIII ст.**

Основні питання теми

1. Мовознавство в Європі періоду середньовіччя.
2. Мовознавство епохи Відродження.
3. Європейське мовознавство XVII—XVIII ст.

Література

Основна

- Кочерган М.П.* Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 32—36.
- Ковалик І.І.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К., 1985. — С. 34—53.
- Удовиченко Г.М.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1980. — С. 15—18.

Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 44—48.

Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. — К., 1964. — С. 17—35.

Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 35—59.

Левицкий Ю.А. История лингвистических учений / Ю.А. Левицкий. — М., 2005. — С. 46—95.

История лингвистических учений. Средневековый Восток. — Л., 1981.

История лингвистических учений. Средневековая Европа. — Л., 1986.

История лингвистических учений. Позднее средневековье. — Л., 1991.

Додаткова

Алпатов В.М. Европейская лингвистика XVI—XVII веков. Грамматика Пор-Рояля / В.М. Алпатов // История лингвистических учений : учеб. пособие. — 3-е изд., испр. и доп. — М., 2001.

Ахманова О.С. Международный вспомогательный язык как лингвистическая проблема / О.С. Ахманова, Е.А. Бокарев // Вопросы языкознания. — 1956. — № 6.

Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф.С. Бацевич. — К., 2008.

Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон // Соч. — М., 1978. — Т. 2.

Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук / Ф. Бэкон // Соч. — М., 1977. — Т. 1.

Березин Ф.М. История лингвистических учений : учеб. пособие / Ф.М. Березин. — М., 1975.

Білецький А.О. Про мову і мовознавство : навч. посіб. / А.О. Білецький. — К., 1996.

Бокадорова Н.Ю. Структура знання про мову в системі вищих навчальних закладів Європи XVII—XVIII ст. / Н.Ю. Бокадорова // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів. — К., 1988.

Вико Д. Основания новой науки об общей природе наций / Д. Вико. — Л., 1940.

Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса / В.В. Виноградов. — М., 1958.

- Вомперский В.П.* В.К. Тредиаковский / В.П. Вомперский // Русская речь. — 1969. — № 4.
- Вомперский В.П.* Неизвестная грамматика русского языка И.С. Горлицкого 1730 г. / В.П. Вомперский // Вопросы языкознания. — 1969. — № 3.
- Вомперский В.П.* Стилистическое учение М.В. Ломоносова и теория трех стилей / В.П. Вомперский. — М., 1970.
- Гердер И.Г.* Избранные соч. / И.Г. Гердер. — М.; Л., 1959.
- Гердер И.* Исследование о происхождении языка / И.Г. Гердер. — М., 1909.
- Гоббс Т.* Избранные произведения : в 2 т. / Т. Гоббс. — М., 1964.
- Гуковская З.В.* Из истории лингвистических воззрений эпохи Возрождения / З.В. Гуковская. — М., 1940.
- Девото Дж.* Латынь после падения Римской империи / Дж. Девото // Современное итальянское языкознание. — М., 1971.
- Декарт Р.* Рассуждения о методе / Р. Декарт. — М., 1953.
- Доклады и сообщения, посвященные 250-летию со дня рождения М.В. Ломоносова / Уральский гос. ун-т. — Сер. филологическая. — Ужгород, 1962. — № 8.
- Дрезден Э.* В поисках всеобщего языка / Э. Дрезден. — М.; Л., 1925.
- Звегинцев В.А.* История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. — 3-е изд., доп. — М., 1964. — Ч. 1.
- Ковтун Л.С.* Русская лексикография эпохи Средневековья / Л.С. Ковтун. — М.; Л., 1969.
- Кодухов В.И.* Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974.
- Кондрашов Н.А.* История лингвистических учений : учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. — М., 1979.
- Кузнецов П.С.* Букварь Ивана Фёдорова / П.С. Кузнецов // Вопросы языкознания. — 1956. — № 2.
- Кузнецов П.С.* М.В. Ломоносов и русская диалектология / П.С. Кузнецов // Бюллетень Диалектологического сектора Института русского языка АН СССР. — 1949. — Вып. 5.
- Кузнецов П.С.* О трудах М.В. Ломоносова в области исторического и сравнительного языкознания / П.С. Кузнецов // Ученые записки МГУ / Кафедра русского языка. — 1952. — Вып. 150.
- Кузнецов П.С.* У истоков русской грамматической мысли / П.С. Кузнецов. — М., 1958.
- Лейбниц Г.В.* Новые опыты о человеческом разуме / Г.В. Лейбниц. — М.; Л., 1936.
- Лейбниц Г.В.* Новые опыты о человеческом разумении автора системы предустановленной гармонии / Г.В. Лейбниц // Соч. — М., 1983. — Т. 2.
- Локк Дж.* Избранные философские произведения / Дж. Локк. — М., 1960.

- Ломоносов М.В.* Российская грамматика / М.В. Ломоносов // Полн. собр. соч. — М.; Л., 1952. — Т. VII.
- Лудольф Г.В.* Русская грамматика / Г.В. Лудольф — Оксфорд, 1696. (Переиздание, перевод, вступ. статья и прим. Б.А. Ларина. — Л., 1937).
- Макеева В.Н.* История создания “Российской грамматики” М.В. Ломоносова / В.Н. Макеева. — М., 1961.
- Мачавариани М.В.* Взгляды Локка и Лейбница на язык / М.В. Мачавариани // Труды Тбилисского пед. ин-та иностр. языков. — 1958. — Т. 1.
- Ольховников Б.А.* Рационализм и эмпиризм в философии языка XVII в. и “Грамматика Пор-Рояль” / Б.А. Ольховников // Ученые записки МГПИИЯ. — 1968. — Т. 42.
- Паллас П.С.* Сравнительный словарь всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенный / П.С. Паллас. — СПб., 1787—1791. — Т. 1—4.
- Прокошина Е.С.* Мелетий Смотрицкий / Е.С. Прокошина. — Минск, 1966.
- Руссо Ж.-Ж.* Рассуждение о начале и основах неравенства между людьми / Ж.-Ж. Руссо. — М., 1770.
- Свадост Э.* Как возникает всеобщий язык? / Э. Свадост. — М., 1968.
- Смирнов А.* Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху / А. Смирнов. — М., 1910.
- Собуцький М.* Від античності до середньовіччя: перепланування мовно-культурного простору / М. Собуцький // Філософська і соціологічна думка. — 1996. — № 3—4.
- Томсен В.* История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов) : пер. с нем. / В. Томсен. — М., 1939.
- Успенский Б.А.* Первая русская грамматика на родном языке / Б.А. Успенский. — М., 1975.
- Философский энциклопедический словарь. — М., 1983.
- Чемоданов Н.С.* Сравнительное языкознание в России / Н.С. Чемоданов. — М., 1956.
- Шаповалова Т.А.* Языковедческие воззрения М.В. Ломоносова / Т.А. Шаповалова // Ученые записки Борисоглебского пед. ин-та. — Борисоглебск, 1956. — Вып. 1.
- Шевченко Л.Л.* Слов’янські переклади Святого Письма та їхній вплив на становлення національних мов / Л.Л. Шевченко // Мовознавство. — 2003. — № 2—3.
- Ягич И.В.* История славянской филологии / И.В. Ягич. — СПб., 1910.

Орієнтири для самопідготовки

Мовознавство в Європі періоду середньовіччя

Інтелектуальний занепад у галузі мовознавства.

Спричинена поширенням християнства потреба перекладу священних книг новими європейськими мовами. Перший переклад Євангелії готського єпископа Вульфїли, створення готського алфавіту (IV ст.).

Брати Кирило і Мефодій — перші проповідники православної християнської релігії у слов'ян; перші слов'янські пам'ятки, писані двома алфавітами — глаголицею і кирилицею (IX ст.).

Мови, які отримали писемність завдяки поширенню християнства, — коптська, вірменська (V ст.), ірландська (VII ст.), давньоанглійська і давньоверхньонімецька (VIII ст.) тощо.

Латинська мова — єдина мова, яка вивчалась у середні віки. Практична, а не науково-пізнавальна мета вивчення латинської мови: оскільки латина була єдиним засобом спілкування, універсальною мовою релігії і науки Європи, то тільки практичне володіння нею давало можливість здобути духовну або світську освіту. Посібники для засвоєння латинської мови — граматики Елія Доната і Прісціана або ж не дуже вправні компіляції, пристосовані для здійснення педагогічних завдань “Приписовий”, імперативний характер цих компіляцій.

Аспекти негативного впливу на науку про мову домінування латини:

1) мертва латинська мова використовувалася тільки в письмовій комунікації, тому зверталась увага лише на букви, а звукова система мови потрапила в повне занедбання;

2) вивчаючи живі національні мови, на них механічно переносили норми латинської граматики, внаслідок чого стали недобачати особливостей конкретних і часто несхожих між собою мов або й просто нехтувати ними;

3) вивчення латинської мови розглядалось як логічна школа мислення, а тому правильність граматичних явищ стали визначати логічними критеріями, члени речення ото-

тожнювалися з логічними категоріями суб'єкта і предиката, а судження з реченнями тощо.

Виникнення у VIII ст. схоластики — панівного напрямку релігійної філософії в епоху середньовіччя, представники якого за допомогою штучних, формально-логічних, відірваних від життя положень, догм намагались обґрунтувати богослов'я. Відродження у пізні середньовіччя (XI—XII ст.) античної дискусії про природу назв у вигляді дискусії між головними течіями середньовічної схоластики — реалізмом і номіналізмом.

Погляди реалістів (Ансельм Кентерберійський, Фома Аквінський): реально існують тільки загальні поняття, а відповідні цим поняттям речі є лише блідими їх копіями.

Погляди номіналістів (Іван Росцеллін, Рене Бекон, Дунс Скот, Вільям Оккам): реально існують лише поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття — це тільки імена, назви, знаки, породжені людським мисленням; вони не тільки не існують незалежно від речей, а й не відображають їхніх властивостей, якостей.

Погляди поміркованих номіналістів на чолі з П'єром Абельяром: загальні поняття відображають властивості реально існуючих речей.

Значення середніх віків в історії розвитку лінгвістичної думки.

Мовознавство епохи Відродження

Відродження інтересу до мовознавчих проблем. Орієнтація на латинську мову, до якої приєдналась забута давньогрецька. Видання і коментування пам'яток давньогрецької та римської літератури Юлієм Цезарем Скалігером, Робертом Стефанусом і Генріхом Стефанусом.

Вивчення східних мов: давньоєврейської та інших семітських мов (арамейської, арабської, ефіопської, сірійської тощо) — Йосифом Юстусом Скалігером і Йоганном Рейхліном.

Перша спроба групування всіх європейських мов у праці Йосифа Юстуса Скалігера “Роздуми про мови європейських народів” (1599). Поняття споріднених мов.

Знайомство європейців з новими, зовсім не схожими на європейські, мовами. Накопичення в науці про мову мовного матеріалу. Поява граматик та словників мов Центральної і Південної Америки (із середини XVI ст.), мов тюркських (з XV ст.), персидської (з XVI ст.), вірменської (середина XVI ст.), корейської (середина XVI ст.), японської (кінець XVI ст.). Перші відомості про санскрит у листах з Індії італійського мандрівника і купця Філіппо Сассеті (80-ті роки XVI ст.).

Уперше в історії культури поставлене питання про народну і літературну мови, захист національних літературних мов у трактаті Данте Аліг'єрі “Про народну мову” (1304—1307).

Вивчення живих народних мов, укладення їх граматик і словників. Перші граматики іспанської мови (1492), бретонської (1499), німецької (1527), французької (1531), англійської (1538), угорської (1539), уельської (1547), чеської (1567), польської (1568), словінської (1584), слов'янської (1586), баскської (1587).

Перша друкована слов'янська граматика — “Слов'янська граматика” Максима Грека (1586), перша фіксація у ній друкованим словом слов'янської граматичної термінології.

Перший в Україні друкований словник — “Лексисъ. Сирѣчь реченія въкратѣць собранны и из словенскаго языка на просты рускій діялектъ истолкованы” Лаврентія Зизанія (Тустановського) (1596).

Петро Рамус — відомий граматист епохи Відродження, автор грецької, латинської і французької граматик.

Яков Мадсен Аарус — перший фонетист нового часу, його праця “Про букви дві книги” (1586).

Головні мовознавчі досягнення епохи Відродження.

Європейське мовознавство XVII—XVIII ст.

Найважливіші завдання, що поставила історія перед мовознавством XVII—XVIII ст.:

1) каталогізація величезного фактичного мовного матеріалу;

2) укладання нормативних граматик та словників;

3) створення загальної раціональної граматики;

4) питання про міжнародну мову;

5) розв'язання проблеми походження і розвитку мови.

1. Поява у XVII—XVIII ст. великих багатомовних, так званих порівняльних словників. Чотири томна праця російського мандрівника та природознавця Петра Симона Палласа “Сравнительные словари всех языков и наречий...” (1786—1791) — перший словник-каталог (матеріал 272 мов).

Відомості з лексики і граматики 307 мов у шеститомному словнику іспанського монаха Лоренцо Ервас-і-Пандуро “Каталог мов відомих народів, їх перелік, розподіл і класифікація за відмінностями їхніх наріч та діалектів” (1800—1804).

Останній і найвідоміший словник такого типу — “Мітрідат, або загальне мовознавство, що має за мовний приклад “Отче наш” майже 500-ми мовами і діалектами” (4 томи; 1806—1817) німецьких учених Йоганна Кристофа Аделунга та Йоганна Северина Фатера.

Значення словників-каталогів у підготовці ґрунту для порівняльного зіставлення мов.

2. Зразки національних емпіричних, прикладних граматик цього періоду — “Грамматіки славенския правильное синтагма” (1619) монаха Мелетія Смотрицького, “Граматика англійської мови” (1653) оксфордського професора геометрії Уолліса, “Grammatika Russica” (1696) англійця Генрика Вільгельма Лудольфа.

“Граматика словенська” (1643) українського студента Паризького університету Сорбонни Івана Ужевича — перша граматика власне української літературної мови XVI—XVII ст.

“Российская грамматика” (1755) Михайла Васильовича Ломоносова — перша граматика російської мови, написана російською мовою.

Велике наукове і практичне значення таких словників цієї доби, як “Лексиконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе” (1627) закарпатського русина, письменника і вченого Памва Беринди, “Лексикон греко-словено-латинський” Єпіфанія Славинецького. Словники іншомовних слів.

Занедбання теоретичного осмислення та класифікування зібраного на той час величезного мовного матеріалу.

3. Панування у XVII—XVIII ст. філософії раціоналізму — філософського напрямку, що протиставляє містици, теології, ірраціоналізму переконання у здатності людського розуму пізнати закони розвитку природи і суспільства.

Рене Декарт (Картезій) — основоположник раціоналізму, його висновки про побудову граматики: а) граматика повинна бути логічною, тобто раціональною; б) оскільки людство користується одними й тими самими формальними операціями логіки, то й граматика повинна бути загальною, точніше універсальною.

Класичний зразок загальної раціональної граматики — “Граматика універсальна і раціональна” (1660) учених-ченців з монастиря Пор-Рояль поблизу Парижа мовознавця Клода Лансло та логіка Антоніо Арно (граматика Пор-Рояля), її надзвичайна популярність.

Простежити логічні принципи, які лежать в основі всіх мов, дослідити загальні, універсальні ознаки і сформулювати закони, що забезпечать вивчення як окремої мови, так і всіх мов світу, — мета граматики Пор-Рояля.

4. Шляхи розв’язання питання про міжнародну мову:

а) створення універсальної мови шляхом відбору словника та граматичних правил з наявних мов — емпіричний, індуктивний шлях, яким пропонував іти Френсіс Бекон у трактаті “Про гідність і розвиток наук” (1623); філософські мови Філіппа Лаббе (бл. 1650; спрощена латинь), Юрія Крижанича (1659—1666; всеслов’янська мова) тощо;

б) конструювання нових мов з нових же й елементів — логічний шлях, запропонований основоположником теорії лінгвопроектуювання Рене Декартом у праці “Розвідка про метод” (1629); апріорні, тобто позбавлені матеріальної подібності до природних, мови Джоржа Дальгарно (1661), Джона Уїлкінса (1668) тощо. Німецький філософ і математик Готфрід Вільгельм Лейбніц — перший творець філософської мови, що мала логіко-математичну основу.

5. Проблема походження мови в XVII—XVIII ст. як проблема історії людей, проблема науково-філософська. Дві оновлені й більш переконливо аргументовані античні теорії в основі дослідження глотогенезу:

а) антична вигукова (інтер’єктивна, афективна теорія як основа активізованого в епоху революційного підйому філософської думки напрямку, що шукав пояснення глотогонії в суспільній потребі й необхідності; Томас Гоббс, Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Адам Сміт обґрунтовують матеріалістичні та соціологічні теорії;

б) звуконаслідувальна теорія походження мови як основа напрямку дослідження глотогенезу, що засвідчив поворот філософської думки в бік ідеалістичного тлумачення мови як творчого акту індивіда, що не залежить від потреби спілкування; праця Йоганна-Готфріда Гердера “Про походження мови” (1772).

Перші спроби обґрунтування поняття історичного розвитку мов — видатна заслуга вчених XVII—XVIII ст. Три історичні стани розвитку мов у праці основоположника філософії історії Джамбаттіста Віко “Засади нової науки про загальну природу націй” (1725).

Завершення підготовки до створення мовознавства.

Тестові завдання

І рівень

1. Чим характеризується період середньовіччя в Європі:

- а) розквітом мовознавства;
- б) розквітом усіх наук;
- в) інтелектуальним занепадом у галузі всіх наук;
- г) занепадом мовознавства?

2. Що стало поштовхом до розвитку мовознавства періоду середньовіччя у Європі:

- а) запровадження християнства;
- б) збереження мови;
- в) бажання зберегти легенди для наступних поколінь;
- г) перекладання священних книг?

3. Першими проповідниками православної християнської релігії у слов'ян були:

- а) готський єпископ Вульфїла;
- б) Ансельм Кентерберійський та Фома Аквінський;
- в) брати Кирило і Мефодій;
- г) Щек та Хорив.

4. Якою мовою написані перші слов'янські пам'ятки:

- а) глаголицею;
- б) кирилицею;
- в) латиною;
- г) глаголицею і кирилицею?

5. Практичне володіння якою мовою відкривало шлях до отримання духовної і світської освіти в епоху середньовіччя:

- а) старослов'янською;
- б) грецькою;
- в) латинською;
- г) китайською?

6. Єдиною мовою, що вивчалася в середні віки, була:

- а) латинська;
- б) готська;
- в) старослов'янська;
- г) давньогрецька.

7. На що звертається увага у процесі засвоєння латинської мови в XVI ст.:

- а) на звуки;
- б) синтаксис;
- в) букви;
- г) морфеми?

8. Середньовічне розуміння граматики:

- а) мистецтво декламування віршів;
- б) мистецтво правильно говорити і писати;
- в) мистецтво виразного читання;
- г) мистецтво креслення.

9. У VIII ст. в епоху середньовіччя виникає такий напрям релігійної філософії, як:

- а) католицизм;
- б) православ'я;
- в) протестантизм;
- г) схоластика.

10. Головними течіями в середньовічній схоластиці були:

- а) реалізм і номіналізм;
- б) романтизм та реалізм;
- в) сюрреалізм і модернізм;
- г) імпресіонізм та номіналізм.

11. Яка дискусія відбулася в епоху пізнього середньовіччя:

- а) про існування в мові термінів;
- б) частини мови;
- в) природу назв;
- г) доцільність вивчення національних мов?

12. Епоха Відродження припадає:

- а) на XVII—XVIII ст.;
- б) XIII—XIV ст.;
- в) XIV—XVI ст.;
- г) XVI—XVIII ст.

13. В епоху Відродження вивчали латину:

- а) і давньогрецьку;
- б) давньослов'янську;
- в) давньоєврейську;
- г) усі названі мови.

14. Великі заслуги у виданні та філологічному коментуванні літературних творів античності в епоху Відродження мають:

- а) Йосиф Юстус Скалігер і Йоганн Рейхлін;
- б) Юлій Цезар Скалігер, Роберт Стефанус, його син Генріх Стефанус;
- в) Дунс Скот та Вільям Оккам;
- г) Елій Донат і Прісціан.

15. Першу спробу групування всіх європейських мов зробив:

- а) Йосиф Юстус Скалігер;
- б) Йоганн Рейхлін;
- в) Роберт Стефанус;
- г) Юлій Цезар Скалігер.

16. Мови, що походили від однієї “мови-матері” Йосиф Юстус Скалігер називав:

- а) рідними;
- б) спорідненими;
- в) сполученими;
- г) двоюрідними.

17. За Й.Ю. Скалігером, мови-матері розгалужуються:

- а) на наріччя;
- б) діалекти;
- в) дочірні мови;
- г) не розгалужуються.

18. Книгодрукування в Європі було винайдено:

- а) Йоганном Гутенбергом у 1438 р.;
- б) Йоганном Рейхліном у 1506 р.;
- в) Йосифом Юстусом Скалігером у 1596 р.;
- г) Генріхом Стефанусом у 1579 р.

19. Хто вперше в історії культури поставив питання про народну та літературну мови і виступив на захист національних літературних мов (зокрема італійської):

- а) Йоганн Гутенберг;
- б) Максим Грек;
- в) Данте Аліг'єрі;
- г) Лаврентій Зизаній?

20. Данте Аліг'єрі поділяв мови на дві групи:

- а) книжно-літературні та граматичні;
- б) вульгарні й граматичні;
- в) вульгарні та народні;
- г) високі і низькі.

21. Якою мовою написана “Божественна комедія” Данте:

- а) італійською;
- б) латинською;
- в) давньогрецькою;
- г) санскритом?

22. Що дало початок накопичуванню мовних матеріалів:

- а) географічні відкриття;
- б) винайдення книгодрукування;
- в) інтерес до санскриту;
- г) усі відповіді правильні?

23. Вивчення живих народних мов, укладання їх граматики і словників розпочалося:

- а) в епоху середньовіччя;
- б) XVII—XVIII ст.;
- в) епоху Відродження;
- г) епоху класицизму?

24. Перші праці, присвячені живим народним мовам в епоху Відродження, написано:

- а) латинською мовою і за зразком латинських граматики;
- б) іспанською мовою, за зразком латинських граматики;
- в) староруською мовою;
- г) санскритом.

25. Назвіть першу друковану слов'янську граматику:

- а) “Граматика словенска, совершеннаго искусства осми частей слова” Лаврентія Зизанія;
- б) “Слов'янська граматика” Максима Грека;
- в) “Грамматіки славенския правильное сінтагма” Мелетія Смотрицького;
- г) “Граматики словенська” Івана Ужєвича.

26. Першим в Україні друкованим словником став:

- а) “Роздуми...” Лаврентія Зизанія;
- б) “Словарь...” Йоганна Рейхліна;
- в) “Санскрит...” Філіппо Сассеті;
- г) “Лексисъ...” Лаврентія Зизанія (Тустановського).

27. Перша в Україні друкарня була заснована:

- а) Юрієм Дрогобичем;
- б) Лаврентієм Зизанієм;
- в) Іваном Федоровим;
- г) Петром Сагайдачним.

28. Де і коли засновано першу в Україні друкарню:

- а) 1438 р. у Києві;
- б) 1574 р. у Львові;
- в) 1548 р. у Харкові;
- г) 1637 р. у Вінниці?

29. Епоху Відродження й особливо XVII—XVIII ст. з погляду мовознавства називають:

- а) добою накопичування великого фактичного мовного матеріалу;
- б) добою занедбання накопичених лінгвістичних знань;
- в) добою філології;
- г) добою схоластики та релігії.

30. Мовознавство XVII—XVIII ст. — це доба:

- а) накопичування відомостей про словниковий склад, фонетичну систему і граматичну будову багатьох мов світу;
- б) напруженої боротьби всіх прогресивних сил європейських народів проти феодалізму, феодальної ідеології, за вивільнення науки і людської особистості від богословських пут;
- в) інтелектуального занепаду в галузі всіх наук, у тому числі й мовознавства;
- г) відродження інтересу до мовознавчих проблем.

31. Реалізацією якого завдання, що історично постало перед мовознавством у XVII—XVIII ст., стала поява багатомовних словників:

- а) розв'язання проблеми походження і розвитку мови;
- б) укладання нормативних граматик;
- в) каталогізація величезного фактичного мовного матеріалу;
- г) розв'язання питання про міжнародну мову?

32. Хто був автором першого словника-каталога, який охоплював 272 мови:

- а) Петро Симон Паллас;
- б) Лоренцо Ервас-і-Пандуро;
- в) Йоганн Северин Фатер;
- г) Йоганн Кристоф Аделунг?

33. Словник німецького вченого Й.К. Аделунга називався:

- а) “Загальне мовознавство”;
- б) “Мітрідат, або загальне мовознавство”;
- в) “Лінгвістичні дослідження”;
- г) “Особливості загального мовознавства”.

34. Найхарактернішим для лінгвістичних пошуків XVII ст. був зразок загальної, або універсальної, раціональної, або філософської, граматики, виданий у Парижі 1660 р. ученими-ченцями з монастиря Пор-Рояль Антуаном Арно та Клодом Лансло, він мав назву:

- а) “ГраMATика загальна і раціональна...”;
- б) “ГраMATика загальної мови...”;
- в) “Логопандектесіон, або пропозиція про загальну мову”;
- г) “ГраMATика слов'янська”.

35. З якою метою вчені-мовознавці почали створювати загальну раціональну граматику:

- а) щоб зникла необхідність вивчати кілька мов для порозуміння;
- б) для полегшення підкорення однією державою іншої;
- в) щоб спростити дослідження походження усіх мов;
- г) щоб полегшити обмін науковою інформацією, спілкування різних народів і країн?

36. Хто виступив з ідеєю створення універсальної символічної мови, мови близької до логіко-філософських та математичних побудов:

- а) Антуан Арно;
- б) Клод Лансло;
- в) Рене Декарт;
- г) Готфрід Вільгельм Лейбніц?

37. Різко критикуючи вчення церкви про “божественне” походження мови, вчені другої половини XVIII ст. протиставляють йому погляди, за якими творцем мови є людина, і відроджують три античні теорії походження мови:

- а) теорія мови богів, теорія мови героїв, теорія мови людей;
- б) теорія договору, теорія звуконаслідувальна, теорія вигукова;
- в) теорія крику природи, теорія рефлексії, теорія свідомості;
- г) теорія первісних звуків, теорія багатства душі, теорія людського походження.

38. Теорію вигукового, або афективного, походження мови у XVIII ст. відроджує і розгортає у трактаті “Про походження мови”:

- а) Адам Сміт;
- б) Йоганн-Готфрід Гердер;
- в) Жан-Жак Руссо;
- г) Джон Локк.

39. Звуконаслідувальну теорію походження мови найповніше розкрив, зазначивши: людина тим-то й відрізняється від інших істот, що має природну здатність до “рефлексії”:

- а) Йоганн-Готфрід Гердер;
- б) Адам Сміт;
- в) Томас Гоббс;
- г) Джон Локк.

40. Першим поставив питання про об’єктивну закономірність історичного розвитку суспільства, спробував обґрунтувати поняття розвитку мови, окреслив його історичні етапи:

- а) Жан-Жак Руссо;
- б) Йоганн-Готфрід Гердер;
- в) Рене Декарт;
- г) Джамбаттіста Віко.

Прівень

1. Хто став першопрохідцем у християнстві, переклавши Євангеліє:

- а) Геракліт;
- б) Мефодій;
- в) Кирило;
- г) Вульфіла?

2. Якою мовою був здійснений перший переклад Євангелія:

- а) старослов’янською;
- б) латинською;
- в) готською;
- г) вірменською?

3. З якою метою у середні віки вивчалась латина:

- а) з практичною;
- б) науково-пізнавальною;
- в) практично-пізнавальною;
- г) усі відповіді правильні?

4. Посібниками для засвоєння латинської мови були граматики:

- а) Юлія Цезаря Скалігера;
- б) Йосифа Юстуса Скалігера;
- в) Йоганна Рейхліна;
- г) Елія Доната і Прісціана.

5. Коли були створені перші методики вивчення мови:

- а) в античні часи;
- б) епоху середньовіччя;
- в) епоху просвітництва;
- г) епоху романтизму?

6. Компіляція — це:

- а) твір, що будується на основі власних спостережень;

б) твір, скомпонований шляхом запозичення чужих матеріалів;

в) щоденники видатних лінгвістів;

г) підручники із загального мовознавства.

7. У перекладі з латинської термін “схоластика” (scholasticos) означає:

а) всесвітній;

б) сумний;

в) шкільний, учений;

г) практичний.

8. Представниками течії реалізму у середньовічній схоластиці були:

а) Ансельм Кентерберійський, Фома Аквінський;

б) Іван Росцеллін, Рене Бекон, Дунс Скот;

в) Елій Донат, Прісціан;

г) Йосиф Юстус Скалігер, Йоганн Рейхлін.

9. Французький схоласт Іван Росцеллін, англійський філософ і природознавець Рене Бекон, шотландський схоласт Дунс Скот та англійський схоласт Вільям Оккам стали представниками:

а) імпресіонізму;

б) романтизму;

в) реалізму;

г) номіналізму.

10. П'єр Абеляр був керівником:

а) реалістів;

б) номіналістів;

в) поміркованих номіналістів;

г) не належав до жодної групи.

11. Реалістичні погляди XI—XII ст. про походження мови:

а) мова виникла з комунікативних потреб людини;

б) мова — функція людського мозку;

в) мову створив Бог, а окремі назви — люди;

г) мова — дар богів.

12. Головні досягнення середніх віків:

а) блискучий розвиток мовознавчої науки;

б) накопичення матеріалу;

в) удосконалення теорій;

г) виникнення шкіл і створення перших методик вивчення мови.

13. Йоганн Рейхлін, знайомлячи учених Європи з надбанням семітської філології, у своїй давньоєврейській граматиці 1506 р. уперше вжив термін..., який потім міцно увійшов у мовознавчу термінологію:

а) корінь;

б) афікс;

в) фонема;

г) сема.

14. Як називалась праця Й.Ю. Скалігера, у якій він згрупував європейські мови:

а) “Роздуми про групування мов”;

б) “Роздуми про мови та їх класифікацію”;

в) “Роздуми про мови європейських народів”;

г) “Роздуми про мови африканських народів”?

15. Скільки основних мов-матерів виділив Й.Ю. Скалігер:

а) 5;

б) 15;

в) 10;

г) 11?

16. На чому ґрунтувалась перша класифікація європейських мов Й.Ю. Скалігера:

а) на відмінностях у вимові і написанні слів;

б) різниці між граматичними категоріями мов;

в) тотожності слів;

г) географічному розташуванні носіїв мов?

17. Яке твердження хибне?

У праці Й.Ю. Скалігера “Роздуми про мови європейських народів”:

- а) нараховується 11 основних так званих мов-матерів;
- б) подана класифікація європейських мов, яка ґрунтується на фонетиці й граматиці;
- в) стверджується, що мови-матері розгалужуються на багато діалектів;
- г) класифікація європейських мов ґрунтується тільки на тотожності слів.

18. Перші відомості про санскрит з’являються у листах з Індії італійського мандрівника:

- а) Роберта Стефануса;
- б) Йоганна Гутенберга;
- в) Філіппо Сассеті;
- г) Йосифа Юстуса Скалігера.

19. У якому трактаті Данте поділяє мову на вульгарну і граматичну:

- а) “Про італійську мову”;
- б) “Про мови світу”;
- в) “Про народну мову”;
- г) “Про літературну мову”?

20. Коли з’явилися перші відомості про санскрит:

- а) в 60-х роках XVI ст.;
- б) 70-х роках XVI ст.;
- в) 80-х роках XVI ст.;
- г) 90-х роках XVI ст.?

21. У якому році побачила світ перша друкована слов’янська граматика:

- а) 1586;
- б) 1589;
- в) 1591;
- г) 1595?

22. Коли і де вийшов перший в Україні друкований словник:

- а) 1627 р. у Києві;
- б) 1596 р. у Вільні;
- в) 1574 р. у Львові;
- г) 1619 р. у Єв’ї (поблизу Вільна)?

23. “Першим фонетистом нового часу”, який у своїй французькій граматиці, виступаючи проти середньовічної схоластики, робить спроби використання у мовознавстві емпіричного методу, наводить чимало цікавих спостережень із фонетики та граматики, називали:

- а) Якова Мадсена Ааруса;
- б) Йоганна Гутенберга;
- в) Данте Аліг’єрі;
- г) Петра Рамуса.

24. У якій праці “Отче наш” подано 500 мовами:

- а) у граматиці Пор-Рояля;
- б) “Мітрідат, або Загальне мовознавство” Й.К. Аделунга;
- в) “Про мову і мудрість індійців” Ф. Шлегеля;
- г) “Дослідження про походження мови” Й. Гердера?

25. Укладання національних емпіричних граматик та словників, як, наприклад, “Грамматіки славенския правилное сінтагма” Мелетія Смотрицького чи “Грамматика англійської мови” Уолліса, було спричинене:

- а) формуванням національних мов і закріпленням їх у літературі;
- б) філософськими поглядами мовознавців XVII—XVIII ст.;
- в) відходом від середньовічних релігійних догм;
- г) бажанням перекласти Біблію рідною мовою.

26. Хто подав у своїх працях найбільше відомостей про американські мови і написав 40 граматик американських мов:

- а) Вільгельм Вундт;
- б) Гейман Штейнталь;
- в) Вільгельм фон Гумбольдт;
- г) Лоренцо Ервас-і-Пандуро?

27. У XVII—XVIII ст. починає повільно розвиватися:

- а) схоластика;
- б) етимологія;
- в) граматики;
- г) лексикологія.

28. Теоретичною основою граматики Пор-Рояля стала філософія:

- а) Ф. Бекона;
- б) Р. Декарта;
- в) А. Арно;
- г) К. Лансло.

29. Про дві граматики: одну, літературну, призначену для вивчення наявних мов, другу, філософську, покликану створити універсальну мову, — у трактаті “Про гідність і розвиток наук” писав:

- а) Рене Декарт;
- б) Джон Локк;
- в) Жан-Жак Руссо;
- г) Френсіс Бекон.

30. Продовжіть думку: Френсіс Бекон...:

- а) запропонував ідею створення так званої філософської мови;
- б) мав на меті відшукати такий науковий метод, який дав би змогу збагнути сутність мислення і слугував би засобом наукового відкриття;
- в) за основу своєї концепції взяв тезу: усі складні ідеї є комбінаціями простих;
- г) за основу своєї концепції взяв принципи індуктивного (емпіричного) методу пізнання.

31. Над концепціями створення “всесвітньої мови” працювали:

- а) Бекон, Декарт, Лейбніц;
- б) Бекон, Декарт, Арно;

- в) Ласло, Лакофф, Лейбніц;
- г) Сібавейхі, Донат, Діскол.

32. У чому суть вигової теорії походження мови Ж.-Ж. Руссо:

- а) людина ніби “збирає” мову із звуків природи, використовуючи їх у своєму спілкуванні як ознаки предметів;
- б) найдавнішою мовою людства були природні звуки, які з’являлися у первісної людини мимохіть, коли вона перебувала у стані зворушення;
- в) люди самі домовилися між собою про значення звуків як назв предметів і явищ;
- г) вищі сили наділили людину здатністю вимовляти звуки?

33. Р. Сімон виступив у “Критичній історії Старого Завіту” проти:

- а) того, що творцем мови є людина;
- б) походження мов з індоєвропейської;
- в) біблійного походження мови;
- г) появи мови самої по собі.

34. Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк, переглядаючи проблему походження абстрактних імен, дійшли такого висновку:

- а) абстрактні імена походять від конкретних назв;
- б) абстрактні імена людина отримала від Бога;
- в) абстрактні імена утворилися випадково;
- г) абстрактні імена існують лише для збільшення словникового складу мови.

35. Кому належить твердження про те, що всі мови світу розвиваються паралельно і проходять послідовно три основні стадії:

- а) Д. Віко;
- б) Й.Г. Гердеру;
- в) Д. Дальгарно;
- г) Р. Декарту?

III рівень

1. Зазначте цифрою, якій течії схоластики властиві перераховані нижче ідеї, твердження щодо природи назв:

<p>а) помірковані номіналісти;
б) номіналісти;
в) реалісти</p> | <p>1) реально існують тільки загальні поняття, а відповідні цим поняттям речі є лише блідими їх копіями;
2) реально існують лише поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття — це тільки імена, назви, породжені людським мисленням; вони не тільки не існують незалежно від речей, а й не відображають їх властивостей та якостей;
3) загальні поняття відображають властивості реально існуючих речей.</p> |
|--|---|

2. Зазначте цифрою, якому авторові належать праці зі списку:

<p>а) “Лексисъ. Сирѣчь реченія въкратѣцѣ собранны и из словенскаго языка на просты рускій діялектъ истолкованы”;
б) “Грамматики славенския правилное сінтагма”;
в) “Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе”;
г) “Лексикон латинській”.</p> | <p>1) Мелетій Смотрицький;
2) Єпіфаній Славинецький;
3) Лаврентій Зизаній;
4) Памво Беринда.</p> |
|---|--|

Відповіді**I рівень**

1 — в; 2 — а; 3 — в; 4 — г; 5 — в; 6 — а; 7 — в; 8 — б; 9 — г; 10 — а; 11 — в; 12 — в; 13 — а; 14 — б; 15 — а; 16 — б; 17 — б; 18 — а; 19 — в; 20 — б; 21 — а; 22 — а; 23 — в; 24 — а; 25 — б; 26 — г; 27 — в; 28 — б; 29 — а; 30 — а; 31 — в; 32 — а; 33 — б; 34 — а; 35 — г; 36 — г; 37 — б; 38 — в; 39 — а; 40 — г.

II рівень

1 — г; 2 — в; 3 — а; 4 — г; 5 — б; 6 — б; 7 — в; 8 — а; 9 — г; 10 — в; 11 — в; 12 — г; 13 — б; 14 — в; 15 — г; 16 — в; 17 — б; 18 — в; 19 — в; 20 — в; 21 — а; 22 — б; 23 — г; 24 — б; 25 — а; 26 — г; 27 — б; 28 — г; 29 — г; 30 — г; 31 — а; 32 — б; 33 — в; 34 — а; 35 — а.

III рівень

1: а — 3; б — 2; в — 1.
2: а — 3; б — 1; в — 4; г — 2.

САМОСТІЙНА РОБОТА 2

ЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ У МОВОЗНАВСТВІ.
ЛОГІКО-ГРАМАТИЧНА ШКОЛА
СЕРЕДИНИ ХІХ ст.

Основні питання теми

1. Логічний напрям у мовознавстві.
2. Логіко-граматична школа середини ХІХ ст.
3. Філософія граматики Карла Фердинанда Беккера.
4. Граматична концепція Федора Івановича Буслаєва.
5. Критика логічних принципів аналізу мови, їх сучасний стан.

Література

Основна

- Гируцкий А.А.* Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 102—106.
- Кодухов В.И.* Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974. — С. 37—41.

Кондрашов Н.А. История лингвистических учений : учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. — М., 1979. — С. 85—88.

Виноградов В.В. История русских лингвистических учений / В.В. Виноградов. — М., 1978. — С. 69—90.

Березин Ф.М. История русского языкознания / Ф.М. Березин. — М., 1979. — С. 76—83.

Чурмаева Н.В. Ф.И. Буслаев / Н.В. Чурмаева. — М., 1984.

Базелевич Л.И. Федор Иванович Буслаев / Л.И. Базелевич // Русская речь. — 1968. — № 6.

Смирнов С.В. Федор Иванович Буслаев (1818—1897) / С.В. Смирнов. — М., 1978.

Додаткова

Аксаков К.С. Опыт русской грамматики / К.С. Аксаков. — М., 1860.

Арутюнова Н.Д. Логические теории значения / Н.Д. Арутюнова // Принципы и методы семантических исследований. — М., 1976.

Арутюнова Н.Д. Логическое направление в языкознании / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка : пер. с фр. / Ш. Балли. — М., 1955.

Бацевич Ф.С. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень / Ф.С. Бацевич. — К., 2008.

Березин Ф.М. Хрестоматия по истории русского языкознания / Ф.М. Березин ; под ред. Ф.П. Филина. — М., 1973.

Березин Ф.М. Общее языкознание : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. — М., 1979.

Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. — М., 1959.

Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка / Ф.И. Буслаев. — М., 1941.

Витгенштейн Л. Логико-философский трактат : пер. с нем. / Л. Витгенштейн. — М., 1958.

Грамматические концепции в языкознании ХІХ в. — Л., 1985.

Давыдов И.И. Опыт общесравнительной грамматики русского языка / И.И. Давыдов. — СПб., 1852.

Карнап Р. Значение и необходимость : пер. с нем. / Р. Карнап. — М., 1959.

Кравчук Р.В. З історії слов'янського мовознавства (видатні славістично-мовознавці) / Р.В. Кравчук. — К., 1961.

Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 13: Логика и лингвистика. — М., 1982.

Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 18: Логический анализ естественного языка. — М., 1986.

Павиленис Р.И. Язык как объект логико-методологического анализа: новые тенденции и перспективы / Р.И. Павиленис, В.В. Петров // Вопросы философии. — 1987. — № 7.

Падучева Е.В. Высказывание и его соотношенность с действительностью / Е.В. Падучева. — М., 1985.

Падучева Е.В. О семантике синтаксиса / Е.В. Падучева. — М., 1974.

Панфилов В.З. Грамматика и логика / В.З. Панфилов. — М.; Л., 1963.

Петров В.В. Проблема указания в языке науки / В.В. Петров. — Новосибирск, 1977.

Попов П.С. Развитие логических идей от античности до эпохи Возрождения / П.С. Попов, Н.И. Стяжкин. — М., 1974.

Попович М.В. Логіка і наукове пізнання / М.В. Попович. — К., 1971.

Рассел Б. История западной философии: пер. с англ. / Б. Рассел. — М., 1959.

Симонов Р.А. Историко-логический обзор древнерусских текстов “Книга, глаголемая Логика” и “Логика Авиасафа” / Р.А. Симонов, Н.И. Стяжкин // Научные доклады высшей шк.: Философские науки. — 1977. — № 5.

Смирнова Е.Д. Язык и логика / Е.Д. Смирнова. — М., 1998.

Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю.С. Степанов. — М., 1981.

Степанов Ю.С. Современные связи лингвистики и логики / Ю.С. Степанов // Вопросы языкознания. — 1973. — № 4.

Томсен В. История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов): пер. с нем. / В. Томсен. — М., 1938.

Фреге Г. Логические исследования / Г. Фреге. — Томск, 1997.

Якоб Л.-Г. Начертание всеобщей грамматики / Л.-Г. Якоб. — СПб., 1812.

Орієнтири для самопідготовки

Логічний напрям у мовознавстві як сукупність течій та окремих концепцій, що вивчають мову в її відношенні до мислення і знання й орієнтуються на ті чи інші школи в логіці та філософії. Ознаки логічного напрямку в мовознавстві, його історія. Заперечення мовного мислення, національної й

історичної специфіки не тільки в мовній семантиці, але й у формах мови. Висунення на передній план універсальних властивостей мови.

Логіко-граматична школа середини XIX ст.

Приділення уваги національній специфіці мовної форми, єдності логічного та історичного. Співвідношення логіки і граматики — основне у лінгвістиці. Логіко-синтаксичний напрям.

Філософія граматики Карла Фердинанда Беккера

Німецький учений Карл Фердинанд Беккер — основоположник логічного напрямку в мовознавстві середини XIX ст. Його книга “Організм мови” (1827). Застосування законів логіки до матеріалу німецької мови. Мова як система органічних (полярних) протилежностей, що не знищують одна одну, а, навпаки, взаємно зумовлені й необхідні одна одній для розвитку організму як цілого. Основна одиниця мови — речення, основна категорія — частина мови. Завдання граматики — виявити відповідність між мовними формами та логічними категоріями.

Значення лінгвістичної діяльності К.Ф. Беккера.

Грамматична концепція Федора Івановича Буслаєва

Федір Іванович Буслаєв — визначний представник логічного напрямку в російському мовознавстві. Перший у Росії викладач порівняльної граматики індоєвропейських мов та історичної граматики російської мови. Праці вченого: “О преподавании отечественного языка” (1844), “Опыт исторической грамматики русского языка” (1858).

Прагнення Ф.І. Буслаєва поєднати порівняльний та історичний розгляд явищ мови з логічним. Судження як речення. Частини мови як різні форми думки.

Речення — у центрі граматичної теорії Буслаєва. Чітке розмежування морфології і синтаксису, розрізнення у вченні про частини мови морфологічних та синтаксичних ознак.

Класифікація Буслаєва типів складнопідрядних речень, другорядних членів речення у практиці шкільного викладання мови.

У мові виражається все життя народу — основна теза творчості Буслаєва.

Значення мовознавчої діяльності Ф.І. Буслаєва.

Подальший розвиток логічного напрямку в мовознавстві

Праці Василя Олексійовича Богородицького, Олексія Олександровича Шахматова, Івана Івановича Мещанінова та інших лінгвістів.

Інтерес сучасного логічного напрямку до проблем семасіології; зближення логічних концепцій із психологічними теоріями слова, речення і мовленнєвої діяльності; розвиток логіко-математичного моделювання мови.

Критика логічних принципів аналізу мови з формально-граматичних, психологічних, типологічних позицій тощо.

Тестові завдання

І рівень

1. Логічний напрям зародився:

- а) у грецькому мовознавстві;
- б) китайському мовознавстві;
- в) римському мовознавстві;
- г) слов'янському мовознавстві.

2. Хто з грецьких філософів цікавився проблемою відношення мови до мислення:

- а) Платон;
- б) Арістотель;
- в) Геракліт;
- г) Демокріт?

3. На що Арістотель звернув найбільшу увагу у своїх дослідженнях:

- а) на умовивід;
- б) думку;
- в) судження;
- г) поняття?

4. Хто з науковців вважається основоположником теорії раціоналізму, за якою побудова граматики має спиратися на логіку:

- а) Клод Лансло;
- б) Антоніо Арно;
- в) Карл Фердинанд Беккер;
- г) Рене Декарт?

5. Яку назву мала граматика, видана Клодом Лансло й Антоніо Арно:

- а) “Раціональна граматика”;
- б) “Давньоруська граматика”;
- в) “Нова граматика”;
- г) “Граматика універсальна і раціональна”?

6. Під якою назвою відома “Граматика універсальна і раціональна”, видана в Парижі 1660 р.:

- а) “Граматика паризька”;
- б) “Граматика логічна”;
- в) “Граматика французька”;
- г) “Граматика Пор-Рояля”?

7. У чому вбачав головну перешкоду для взаємного спілкування різномовних колективів Рене Декарт:

- а) у відсутності універсальної мови;
- б) у відсутності загальної граматики, побудованої за законами логіки;
- в) у відсутності єдиної описової граматики;
- г) у незнанні мов?

8. Ідея універсальної загальної граматики, що ґрунтувалася на переконанні в абсолютній відповідності між мовою і логікою мислення, була відроджена:

- а) в I половині XIX ст.;
- б) середині XIII ст.;
- в) V—I ст. до н. е.;
- г) XII ст.

9. На перший план у логічному напрямі висувалися:

- а) специфічні властивості мови;
- б) універсальні властивості мови;
- в) конкретні властивості мови;
- г) універсальні категорії логіки.

10. Дайте визначення логічного напрямку в мовознавстві:

а) напрям, що виник у межах порівняльно-історичного мовознавства I пол. XIX ст. і поширював принципи та методи природничих наук на вивчення мови й мовленнєвої діяльності;

б) сукупність течій, концепцій, що вивчають мову в її зв'язках із мисленням та знанням й орієнтуються на певні школи в логіці й філософії;

в) сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які розглядають мову як феномен психологічного стану й діяльності людини або народу;

г) сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, що трактують мову передусім як соціальне явище.

11. Найхарактернішою особливістю логічного напрямку в мовознавстві виступає розгляд:

- а) філософії мови як проблеми логічної;
- б) філософії моралі;
- в) психологічного напрямку;
- г) індивідуального психологізму.

12. У логічному напрямі в мовознавстві слово ототожнюється:

- а) із судженням;
- б) умовиводом;

- в) поняттям;
- г) логічною функцією.

13. Назвіть основоположників логіко-граматичного напрямку:

- а) К. Беккер і Ф. Буслаєв;
- б) Ф. Буслаєв, І. Давидов;
- в) Арістотель;
- г) К. Лансло та А. Арно.

14. Хто з цих учених не був представником логічного напрямку:

- а) В. Вундт;
- б) В. Богородицький;
- в) О. Шахматов;
- г) І. Мещанінов?

15. Представники логіко-граматичного напрямку в мовознавстві початку і середини XIX ст. вважали основною одиницею мови:

- а) слово;
- б) словосполучення;
- в) речення;
- г) склад.

16. Представники логіко-граматичного напрямку початку і середини I ст. вважали основною категорією мови:

- а) категорію роду іменників;
- б) категорію стану дієслів;
- в) категорію частин мови;
- г) категорію відмінка.

17. Хто був основоположником логічного напрямку в мовознавстві:

- а) Ф.І. Буслаєв;
- б) О.О. Потебня;
- в) Г. Штейнталь;
- г) К.Ф. Беккер?

18. Як називається праця, в якій К. Беккер виклав свою філософію граматики:

- а) “Історія мови і психологія мови”;
- б) “Організм мови”;
- в) “Граматики, логіка і психологія, їх принципи і взаємовідношення”;
- г) “Історія мови”?

19. К. Беккер вбачав завдання граматики:

- а) у виявленні відповідностей між мовними формами і логічними категоріями;
- б) розмежуванні частин мови;
- в) дослідженні мовного потоку;
- г) створенні єдиного правопису.

20. Що є основною одиницею мови (за К. Беккером):

- а) слово;
- б) речення;
- в) фонема;
- г) звук?

21. Закони логіки до матеріалу сучасної мови застосував:

- а) Ф. Буслаєв;
- б) О. Потебня;
- в) О. Шахматов;
- г) К. Беккер.

22. Німецький учений К.Ф. Беккер розглядав мову:

- а) як систему органічних протилежностей, що не знищують одна одну, а навпаки, взаємозумовлюються і необхідні одна одній для розвитку організму як цілого;
- б) природну систему комунікативних знаків та правил їх функціонування;
- в) спеціально сконструйовану лінгвістом ідеальну систему, в якій представлені універсальні властивості всіх мов;
- г) цілеспрямовану мовленнєву дію, що здійснюється відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки.

23. Головна заслуга К. Беккера в тому, що він:

- а) переніс учення про речення з логіки й стилістики в граматику;
- б) першим застосував порівняльно-історичний метод;
- в) розробив систему відмінювання іменників;
- г) першим застосував термін “фонема”.

24. Основним недоліком учення К.Ф. Беккера було ігнорування справжніх меж:

- а) між граматикою і логікою;
- б) логікою та семантикою;
- в) граматикою і морфологією;
- г) граматикою й синтаксисом.

25. Поєднати порівняльний, історичний і логічний розгляд явищ мови прагнув:

- а) К.Ф. Беккер;
- б) О.О. Потебня;
- в) Ф.І. Буслаєв;
- г) В. Вундт.

26. Хто був визначним представником логічного напрямку в російському мовознавстві:

- а) О.О. Потебня;
- б) Ф.І. Буслаєв;
- в) А. Шлейхер;
- г) М.П. Кочерган?

27. Федір Іванович Буслаєв свої погляди виклав у праці:

- а) “О преподавании отечественного языка”;
- б) “Організм мови”;
- в) “Теорія мови”;
- г) “Елементи психології народів”.

28. Автором “Опыта исторической грамматики русского языка” (1858) був:

- а) О.О. Потебня;
- б) К. Бюлер;
- в) К.Ф. Беккер;
- г) Ф.І. Буслаєв.

- б) Арістотеля;
- в) В. Вундта;
- г) М. Мюллера?

10. Хто став основоположником раціоналізму XVII—XVIII ст.:

- а) Арістотель;
- б) О. Потебня;
- в) Р. Декарт;
- г) В. Вундт?

11. У чому полягає специфіка логіко-граматичної школи середини XIX ст.:

- а) розгляд філософії мови як логічної проблеми;
- б) ототожнення мовних форм з логічними формами мислення;
- в) мовна форма має національну специфіку, логічний напрям поєднаний з історичним;
- г) пріоритет вивчення універсальних властивостей мови?

12. У якому році була видана праця Карла Беккера “Організм мови”:

- а) 1811;
- б) 1821;
- в) 1827;
- г) 1799?

13. Беккерівська схема речення ґрунтувалася:

- а) на логіко-семантичному принципі виділення частин мови і членів речення;
- б) логіко-синтаксичному принципі виділення частин мови та членів речення;
- в) значеннєвому принципі;
- г) принципі порівняння.

14. У чому полягає головна заслуга К.Ф. Беккера:

- а) виділив основну одиницю мови;
- б) визначив головні завдання граматики;

- в) переніс учення про речення з логіки й стилістики в граматику;
- г) визначив справжні межі між граматиною і логікою?

15. Назвіть автора думки: “Слова — це назви загальних уявлень чи понять; функція мови — виражати думки словами. Судження, виражене словами, — це речення. Частини мови являють собою частини думки”:

- а) К. Беккер;
- б) В. Кодухов;
- в) О. Потебня;
- г) Ф. Буслаєв.

16. Яким чином розглядав мову Ф.І. Буслаєв:

- а) як вираження усвідомлених внутрішніх, психічних і духовних рухів;
- б) значуще звучання із своєрідними поняттями та поєднаннями їх;
- в) своєрідне мислення, що розвивається за притаманними тільки йому законами;
- г) безперервний творчий процес?

17. Основна теза творчості Ф.І. Буслаєва така:

- а) мова — головна ознака нації;
- б) у мові виражається все життя народу;
- в) мовне мислення пов’язане з “мовною свідомістю”;
- г) мова виникає природним шляхом і постійно розвивається, удосконалюється.

18. Що нового, порівняно з попередньою традицією, зробив Ф.І. Буслаєв:

- а) чітко розмежував морфологію і синтаксис;
- б) розробив учення про частини мови;
- в) заклав основи акцентології слов’янських мов;
- г) довів, що побудова граматики має спиратися на логіку?

19. Більше 100 років зберігається у шкільній практиці викладання мови класифікація Ф.І. Буслаєва:

- а) частин мови;

- б) складнопідрядних речень;
- в) другорядних членів речень;
- г) правильні відповіді б) і в).

20. Яке з положень підлягає критиці логічних принципів аналізу мови:

- а) домінування функціонального підходу до виділення, вивчення і систематизації мовних категорій;
- б) опрацювання єдиних принципів аналізу мови, незалежних від реальних мовних норм;
- в) твердження, що не всі категорії логіки мають мовні відповідники;
- г) обговорення проблем гносеології?

21. До заперечення чого призводить розуміння мови з логіко-граматичного погляду:

- а) мовних антиномій;
- б) граматичних категорій;
- в) мовної семантики;
- г) національної специфіки мови, мовлення, форм мови?

III рівень

1. Зазначте цифрою, до якого періоду належать перераховані нижче досягнення логічного напрямку в мовознавстві:

- а) ідея універсальної загальної граматики, що ґрунтується на переконанні в абсолютній відповідності між мовою і натуральною логікою мислення (“Грамматика Пор-Рояля”);
- б) єдність логіки та лінгвістики сприяла формуванню концепції філософської, або спекулятивної, граматики;
- в) з огляду на те, що мислення ототожнюється з мовою, логічні категорії — граматичними, виділяють такі компоненти речення, як суб’єкт, предикат, зв’язка;
- г) звертається увага на національну специфіку мовної форми, на єдність логічного та історичного; логічний напрям реалізується переважно як логіко-синтаксичний.

- 1) V—I ст. до н. е. (грецька філософія);
- 2) V—XIV ст. (схоластика);
- 3) XVII — перша пол. XIX ст. (доктрина раціоналізму);
- 4) XIX ст.

2. Зазначте цифрою, до яких універсальних категорій логіки належать перераховані нижче граматичні категорії:

Грамматичні категорії	Категорії логіки
а) слово;	1) логічна функція, яку виконує граматична категорія;
б) частини мови;	2) умовивід;
в) речення;	3) поняття;
г) складне речення.	4) судження.

3. Знайдіть відповідники (за граматичною концепцією Ф.І. Буслаєва):

а) словозміна;	1) морфологічні ознаки;
б) використання частин мови;	2) синтаксичні ознаки.
в) значення;	
г) словотвір.	

4. Знайдіть правильну відповідь:

а) сукупність шкіл, течій, концепцій, що розглядають мову як феномен психологічного стану діяльності людини, — це...;	1) основоположником психологізму у науці про мову вважають...;
б) Олександр Опанасович Потебня — засновник...;	2) це основна теза творчості Ф.І. Буслаєва;
в) Геймана Штейнталя вважають...;	3) психологічний напрям;
г) у мові виражається все життя народу;	4) Арістотель;
г) проблемою відношення мови і мислення цікавився...	5) Харківської лінгвістичної школи.

Відповіді

I рівень

1 — а; 2 — б; 3 — в; 4 — г; 5 — г; 6 — г; 7 — б; 8 — а; 9 — б;
10 — б; 11 — а; 12 — в; 13 — а; 14 — а; 15 — в; 16 — в; 17 — г;
18 — б; 19 — а; 20 — б; 21 — г; 22 — а; 23 — а; 24 — а; 25 — в;
26 — б; 27 — а; 28 — г; 29 — в; 30 — а; 31 — а.

II рівень

1 — а; 2 — а; 3 — б; 4 — б; 5 — б; 6 — б; 7 — в; 8 — а; 9 —
а; 10 — в; 11 — в; 12 — в; 13 — а; 14 — в; 15 — г; 16 — г;
17 — б; 18 — а; 19 — г; 20 — в; 21 — г.

III рівень

1: а — 3; б — 2; в — 1; г — 4.
2: а — 3; б — 1; в — 4; г — 2.
3: 1 — а, г; 2 — б, в.
4: а — 3; б — 5; в — 1; г — 2; г' — 4.

САМОСТІЙНА РОБОТА 3

КЛАСИЧНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ШКОЛИ

Основні питання теми

1. Харківська лінгвістична школа. Олександр Опанасович Потебня.
2. Московська лінгвістична школа. Пилип Федорович Фортунатов.
3. Казанська (Петербурзька) лінгвістична школа. Іван Олександрович Бодуен де Куртене.
4. Женевська лінгвістична школа. Фердинанд де Соссюр.

Література

Основна

- Кочерган М.П.* Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 58—63, 67—69, 79—91.
- Ковалик І.І.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К., 1985. — С. 143—214.

Кобиланський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобиланський. — К., 1964. — С. 65—71, 76—99.

Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 107—121.

Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1980. — С. 48—61, 77—130.

Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 85—102, 114—133, 144—155.

Левицкий Ю.А. История лингвистических учений / Ю.А. Левицкий. — М., 2005. — С. 134—136, 143—150, 166—184.

Кондрашов Н.А. История лингвистических учений : учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. — М., 1979. — С. 88—103, 110—116.

Березин Ф.М. История лингвистических учений : учеб. пособие / Ф.М. Березин. — М., 1975. — С. 76—98, 129—198.

Кодухов В.И. Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974. — С. 45—49, 59—78.

Звегинцев В.А. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. — 3-е изд., доп. — М., 1964. — Ч. 1. — С. 123—183, 263—464.

Чикобава А.С. Проблема языка как предмета языкознания (на материале зарубежного языкознания) / А.С. Чикобава. — М. : Гос. уч.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. — С. 62—84.

Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня / В.Ю. Франчук. — К., 1985.

Слюсарева Н.А. Теория Ф. де Соссюра в свете современной лингвистики / Н.А. Слюсарева. — М., 1975.

Смирнов С.В. Русское и славянское языкознание в России середины XIX — начала XX вв. : учеб. пособие / С.В. Смирнов, П.А. Дмитриев, Г.И. Сафронов. — Л., 1991.

Шарадзенидзе Т.С. Лингвистическая теория И.А. Бодуэна де Куртенэ и ее место в языкознании XIX—XX веков / Т.С. Шарадзенидзе. — М., 1980.

Додаткова

Апресян Ю. О Московской семантической школе / Ю. Апресян // Вопросы языкознания. — 2005. — № 1.

Бацевич Ф. Божественно-людська природа мови в концепції О. Потебні / Ф. Бацевич // Зап. НТШ. — Л., 1997. — Т. 234 : Пр. філол. секції.

Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Ф.С. Бацевич. — К., 2008.

Белов А.И. А.М. Пешковский как лингвист и методист / А.И. Белов. — М., 1958.

Бенвенист Э. Соссюр полвека спустя / Э. Бенвенист // Общая лингвистика / пер. с фр. Ю.Н. Караулова ; общ. ред., вступ. статья, комментарии Ю.С. Степанова. — 2-е изд., стер. — М., 2002.

Березин Ф.М. История русского языкознания / Ф.М. Березин. — М., 1979.

Березин Ф.М. Основні сегменти семантичної системи О.О. Потебні / Ф.М. Березин // Мовознавство. — 1975. — № 5.

Березин Ф.М. Очерки по истории языкознания в России (конец XIX — начало XX в.) / Ф.М. Березин. — М., 1968.

Білодід О.І. Вчення О.О. Потебні про розвиток структури речення / О.І. Білодід // Мовознавство. — 1977. — № 2.

Білодід О.І. Граматична концепція О.О. Потебні / О.І. Білодід. — К., 1977.

Білодід О.І. Українська мова у науковій творчості О.О. Потебні / О.І. Білодід // Українське мовознавство : міжвід. наук. зб. — 1974. — Вип. 2.

Богородицкий В.А. Гласные без ударения в русском языке / В.А. Богородицкий. — Казань, 1880.

Богородицкий В.А. Этюды по татарскому и тюркскому языкознанию / В.А. Богородицкий. — Казань, 1933.

Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики / В.А. Богородицкий. — М. ; Л., 1935.

Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ. — М., 1963. — Т. 1—2.

Бодуэн де Куртенэ И.А. Опыт теории фонетической альтернативы / И.А. Бодуэн де Куртенэ. — М., 1885.

Будагов Р.А. А.А. Потебня как языковед-мыслитель / Р.А. Будагов // Портреты языковедов XIX—XX вв. — М., 1988.

Будагов Р.А. Ф. де Соссюр и языкознание нашего времени / Р.А. Будагов // Язык, история и современность. — М., 1971.

Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды. Библиографический словарь / М.Г. Булахов. — Минск, 1976.

Булаховский Л.А. Александр Афанасьевич Потебня. К 60-летию со дня смерти / Л.А. Булаховский. — К., 1952.

Булич С.К. Очерк истории языкознания в России / С.К. Булич. — СПб., 1904.

Буслаев Ф. Письма Ф.И. Буслаева к А.А. Потебне [1873—1888] / Ф. Буслаев ; вступ. заметка, публ. и коммент. В. Франчук // Вопросы литературы. — 1991. — № 5.

Виноградов В.В. Алексей Александрович Шахматов / В.В. Виноградов. — Петербург, 1922.

Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса. От Ломоносова до Потебни и Фортунатова / В.В. Виноградов. — М., 1958.

Виноградов В.В. История русских лингвистических учений / В.В. Виноградов. — М., 1978.

Виноградов В.В. Синтаксис академика Шахматова / В.В. Виноградов // Вопросы синтаксиса русского языка. — М., 1950.

Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії мовознавства. Московська лінгвістична школа : навч. посіб. / В.А. Глущенко. — Донецьк, 1996.

Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного мовознавства в історії українського і російського мовознавства. Харківська лінгвістична школа : навч. посіб. / В.А. Глущенко. — Слов'янськ, 1994.

Григоріш Н. Харківська славистична школа і порівняльне вивчення болгарської й української народної творчості та літератури / Н. Григоріш // Проблеми славистики : наук. часопис. — Луцьк, 2003. — Число 3.

Долуд-Левчук-Киричук Н. Олександр Потебня — попередник лінгвістичної думки ХХ століття / Н. Долуд-Левчук-Киричук // Зап. ЗНТШ. — Л., 1992.

Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. / Н.В. Жайворонок. — К., 2007.

Журавлев В.К. Ф.Ф. Фортунатов и лингвистическая революция ХХ века / В.К. Журавлев // Вест. Москов. ун-та. — Сер. 9: Филол. — 1990. — № 1. Из неопублікованої спадщини О.О. Потебні // Мовознавство. — 1977. — № 2.

Кацнельсон С.Д. Лингвистическая концепция Ф. де Соссюра / С.Д. Кацнельсон // Вопросы общего языкознания. — Л., 1967.

Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. — Л., 2002.

Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу // Новое в лингвистике. — М., 1963. — Вып. III.

Кравчук Р.В. З історії слов'янського мовознавства. Видатні славистомовознавці / Р.В. Кравчук. — К., 1961.

Крушевский Н.В. Очерки науки о языке / Н.В. Крушевский. — К., 1983.

Кузнецов В.Г. Язык как орудие культуры лингвистов Женевской школы Ш. Балли, А. Сеше, С. Карцевского / В.Г. Кузнецов // Филологические науки. — 1975. — № 2.

Лазоришин І.І. Олексій Шахматов (1864—1920) / І.І. Лазоришин // Вчені, письменники і політичні діячі про Україну : зб. наук. праць. — Ужгород, 1996. — Вип. 1.

Леонтьев Л.А. Общелингвистические взгляды И.А. Бодуэна де Куртене / Л.А. Леонтьев // Вопросы языкознания. — 1959. — № 6.

Макаров В.Н. А.А. Шахматов / В.Н. Макаров. — М., 1981.

Мацейків М.А. О.О. Потебня про роль мовлення й мислення у розвитку дітей / М.А. Мацейків // Початкова шк. — 1985. — № 7.

Минералов Ю.И. Теория образности А.А. Потебни и индивидуальный стиль / Ю.И. Минералов // Научн. докл. высш. шк. — Сер.: Филол. науки. — 1987. — № 2.

Нарумов Б. Социальная концепция языка Ф. де Соссюра: на материале перевода “Заметок по общей лингвистике” / Б. Нарумов // Известия Российской АН. — Серия лит. и яз., 1992. — Т. 51. — № 2.

Олександр Потебня / підгот. А. Шумілова // Вісник Книжкової палати. — 2005. — № 8.

Пастернак Г.Ю. Лицар слов'янського слова [до 150-річчя від дня народження Бодуэна де Куртене — світового мовознавця] / Г.Ю. Пастернак // Відродження. — 1995. — № 3.

Пещак М.М. О.О. Потебня про психолінгвістичні проблеми засвоєння мови / М.М. Пещак // УМЛШ. — 1985. — № 9.

Покровский М.М. Избранные работы по языкознанию / М.М. Покровский. — М., 1959.

Потебня О. Думки про слово і національність / О. Потебня // Слово і час. — 1992. — № 1.

Семчинська Н.С. Вчення О.О. Потебні про граматичні і лексичні значення у світлі теорії компонентного аналізу / Н.С. Семчинська // Мовознавство. — 1991. — № 3.

Слюсарева Н.А. Главное в лингвистической концепции Ф. де Соссюра / Н.А. Слюсарева // Иностранные языки в школе. — 1968. — № 4.

Соколовская Ж.Б. Проблемы многозначности в лингвистической концепции А.А. Потебни / Ж.Б. Соколовская // Научн. докл. высш. шк. — Сер.: Филол. науки. — 1989. — № 2.

Соссюр Ф., де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. — М., 1977.

Соссюр Ф., де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр ; пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. — К., 1998.

Спринчак А.Я. Применение сравнительно-исторического метода в синтаксических исследованиях А.А. Потебни (к 125-летию со дня рождения А.А. Потебни) / А.Я. Спринчак // Филол. науки. — 1962. — № 4.

Стариков Д.В. Синтаксические воззрения Ф.Ф. Фортунатова и его школы / Д.В. Стариков // Филол. науки. — 1960. — № 3.

Степанов Ю.С. “Уходящая натура”: с этюдником по московской школе семиотики. Статья вторая: “Московская нота” / Ю.С. Степанов // Изв. РАН. — Серия лит. и яз. — 2005. — Т. 64. — № 3.

Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды / Ф.Ф. Фортунатов. — М., 1956—1957. — Т. 1—2.

Фортунатов Ф.Ф. Лекции по сравнительному языковедению. Сравнительное склонение: Курс 1884/85 г. / Ф.Ф. Фортунатов // Вест. Моск. ун-та. — Сер. 9: Филол. — 1990. — № 3.

Франчук В.Ю. А.А. Потебня и славянская филология / В.Ю. Франчук // Вопросы языкознания. — 1995. — № 4.

Франчук В.Ю. Питання історії морфології та словотвору в неопублікованих працях О.О. Потебні / В.Ю. Франчук // Мовознавство. — 1971. — № 6.

Холодович А.А. Фердинанд де Соссюр: Жизнь и труды / А.А. Холодович // Соссюр Ф., де. Труды по общему языкознанию. — М., 1977.

Хрестоматия по истории русского языкознания / под ред. Ф.П. Филина. — М., 1973.

Чемоданов Н.С. Сравнительное языкознание в России / Н.С. Чемоданов. — М., 1956.

Черепанов М.В. Н.В. Крушевский как представитель Казанской лингвистической школы / М.В. Черепанов. — Казань, 1958.

Чехович К. Філософія мови [Про наукові погляди О. Потебні] / К. Чехович // Хроніка. — 2000. — Вип. 37—38.

Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка / А.А. Шахматов. — М., 1941.

Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. — Л., 1941.

Шевельов Ю.В. Потебня і стандарт української літературної мови / Ю.В. Шевельов // Мовознавство. — 1992. — № 2.

Широкоград Е.Х. Роль О.О. Потебні у розробці семантичної типології предикатів... / Е.Х. Широкоград // Мовознавство. — 1985. — № 4.

Шухардт Г. О книге Ф. де Соссюра “Курс общей лингвистики” / Г. Шухардт // Избр. статьи по общему языкознанию. — М., 1950.

Щерба Л.В. И.А. Бодуэн де Куртенэ и его значение в науке о языке / Л.В. Щерба // Избр. работы по русскому языку. — М., 1957.

Щерба Л.В. Ф.Ф. Фортунатов в истории науки о языке / Л.В. Щерба // Вопросы языкознания. — 1963. — № 5.

Ягич И.В. История славянской филологии / И.В. Ягич. — СПб., 1910.

Орієнтири для самопідготовки

Харківська лінгвістична школа.

Олександр Опанасович Потебня

Олександр Опанасович Потебня — видатний представник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві.

Український мовознавець, засновник Харківської лінгвістичної школи, визначна фігура у світовій лінгвістиці. Філософ, літературознавець, фольклорист.

Найважливіші праці О. Потебні: “Мысль и язык” (1862), “Из лекций по теории словесности” (1894), “Из записок по русской грамматике” (4 томи, 1874—1941) та ін.

Два періоди наукової діяльності О. Потебні.

Загальнолінгвістична концепція О. Потебні та її філософські основи. Вчення про мову і мислення.

Учення про слово в центрі лінгвістичної теорії Потебні. Внутрішня форма слова. Ближче і далі значення слова.

Розвиток поняття системи мови і мовлення.

Вагомий внесок О. Потебні в граматичну теорію. Опрацювання теорії граматичної форми та граматичної категорії, вчення про частини мови, теоретичних питань синтаксису. Закладення основ акцентології слов'янських мов.

Дослідження О. Потебнею дво- й багатомовності, взаємозв'язків етносу і мови.

Відмінність української школи психологізму від німецької: О. Потебня наголошував на специфічних рисах граматики, її формальних властивостях, а Г. Штейнталь і В. Вундт акцентували увагу на психологічному аспекті, намагались виявити скоріше мову у психології, ніж психологію в мові.

Представники Харківської школи, учні О. Потебні: Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський, Олександр Васильович Попов, Митрофан Олексійович Колосов, Олексій Іванович Соболевський та ін.

Московська лінгвістична школа.**Пилип Федорович Фортунатов**

Близькість методологічних настанов Московської школи до Лейпцизької.

Підкреслення зв'язку історії мови з історією суспільства представниками Московської лінгвістичної школи.

Учення П.Ф. Фортунатова:

- про форму слова; форми словозміни і словотворення;
- граматичні категорії; категорії об'єктивні та суб'єктивні;
- форми словосполучення;
- речення і фразу.

Найбільш відомі праці П.Ф. Фортунатова: “Сравнительное языковедение” (1898, 1900), “Сравнительная морфология” (1901), “Сравнительная фонетика индоевропейских языков” (1902), “Лекции по фонетике старославянского (церковнославянского) языка” (1919).

Учні та послідовники П.Ф. Фортунатова:

- Віктор Карлович Поржезинський, відомий компаративіст;
- Олександр Іванович Томсон, спеціаліст із загального мовознавства;
- Олександр Матвійович Пешковський, відомий граматист;
- Дмитро Миколайович Ушаков, видатний лексикограф;
- Олексій Олександрович Шахматов, дослідник історії російської мови;
- Борис Михайлович Ляпунов, спеціаліст у галузі праслов'янської мови;
- Михайло Михайлович Покровський, засновник порівняльно-історичної семасіології та ін.

Казанська (Петербурзька) лінгвістична школа.**Іван Олександрович Бодуен де Куртене**

Виникнення Казанської школи у межах молодограматичної течії.

Прагнення представників Казанської лінгвістичної школи розглядати загальнолінгвістичні проблеми, робити широкі наукові узагальнення.

Учення І.О. Бодуена де Куртене:

- про структуру науки про мову;
- фонеми і фонетичні альтернативи;
- морфеми та морфологічні процеси;
- мову як соціально-психічне явище;
- статистику й динаміку.

Найбільш відомі праці Бодуена де Куртене: “Некоторые общие замечания о языковедении и языке” (1871), “Опыт теории фонетических альтернатив” (1895), “Языкознание, или лингвистика, XIX века” (1901), “Лингвистические заметки и афоризмы” (1903), “Введение в языкознание” (1917).

Представники Казанської лінгвістичної школи:

- Микола В'ячеславович Крушевський;
- Василь Олексійович Богородицький;
- Сергій Костянтинівч Булич.

Женевська лінгвістична школа.**Фердинанд де Соссюр**

Швейцарський учений Фердинанд де Соссюр — основоположник соціологічної школи, один з найвидатніших лінгвістів ХХ ст.

Вплив праці Ф. де Соссюра “Про первісну систему голошних в індоєвропейських мовах” (1879) на подальше вивчення індоєвропейського вокалізму.

Відображення глибоких роздумів Ф. де Соссюра над сутністю мови в праці “Курс загальної лінгвістики” (1916). Історія видання книги.

Критика Ф. де Соссюром індивідуалістичних поглядів молодограматиків, тобто розуміння мови як форми вияву психіки окремого індивіда. Провідною визнається комунікативна функція мови.

Учення Ф. де Соссюра про мову і мовлення.

Терміни Соссюра на означення різних соціологічних аспектів мови: мовна діяльність, мова і мовлення, їх розмежування.

Метод антиномій — основний метод аналізу мовної діяльності.

Ознаки, якими мова відрізняється від мовлення.

Лінгвістика мови та лінгвістика мовлення, неврахування органічного зв'язку між ними.

Послідовне розмежування Ф. де Соссюром синхронії і діячності.

Синхронія як вісь одночасовості, де розташовуються явища, що співіснують у мові.

Діахронія як вісь послідовності, на якій кожне окреме явище розміщується в історичному розвитку з усіма змінами.

Розрізнення синхронічної та діячності лінгвістик, конкретизація завдань кожної з них. Певний відрив синхронії від діячності.

Чітке розмежування Ф. де Соссюром внутрішньої і зовнішньої лінгвістик.

Внутрішня лінгвістика як лінгвістика власне мови.

Зовнішня лінгвістика як наука про зв'язки мови з етносом, політичною і культурною історією тощо.

Зосередження уваги мовознавців на проблемах внутрішньої лінгвістики. Недооцінка впливу суспільства на мову.

Утвердження Ф. де Соссюром системного підходу до вивчення мови.

Першість Соссюра в обґрунтуванні необхідності вивчення мови як системи на сучасному етапі її розвитку, тобто вивчення того внутрішнього в мові, що визначає її сутність як засобу комунікації.

Базування мовної системи на антиноміях.

Синтагматичні й асоціативні відношення між елементами системи.

Поняття значеннєвості (цінності) як реляційної властивості одиниць мови. Його роль у дослідженні лексичної, граматичної і фонетичної систем мови.

Учення Ф. де Соссюра про знаковий характер мови.

Тлумачення лінгвістики як науки про знакову систему мови — нове слово в історії лінгвістичних досліджень.

Мовний знак як двостороння одиниця (має вираження і зміст), його властивості: довільність, лінійний характер позначувального, змінність.

Слово — центральний знак у системі мови.

Семіологія Ф. де Соссюра.

Внесок Ф. де Соссюра у мовознавство.

Зміна наукової парадигми Соссюром.

Закладення основ структуралізму — провідного напрямку ХХ ст.

Ф. де Соссюр — прекрасний педагог. Його учні та послідовники:

— Женевська школа: Альбер Сеше, Шарль Баллі, Сергій Карцевський та ін.;

— Паризька лінгвістична школа: Антуан Мейє, Жозеф Вандрієс, Моріс Граммон, Марсель Коен та ін.

Практичні завдання

Які аспекти наукових концепцій викладені у поданих нижче фрагментах праць представників класичних лінгвістичних шкіл?

О.О. Потебня. МЫСЛЬ И ЯЗЫК [Внутренняя форма слова]

III. В. Гумбольдт

...Взявши слово *дух*, играющее в теории Гумбольдта очень важную роль в самом обширном и, может быть, совершенно неверном смысле душевной жизни человека вообще, мы спросим себя: до какой степени эта жизнь нераздельна с языком? В ответ на такой вопрос прежде всего придется устранить неразрывность (но не связь) с языком чувства и воли, которые выражаются словом, насколько стали содержанием нашей мысли. Затем в самой мысли отметим многое, не требующее языка. Так, дитя до известного возраста не говорит, но в некотором смысле думает, т. е. воспринимает чувственные образы, притом гораздо совершеннее, чем животное, воспомина-

ет их и даже отчасти обобщает. Потом, когда уже усвоено человеком употребление языка, непосредственные чувственные восприятия или существуют до своего соединения с словом, или даже никогда не достигают такого соединения. Подобным образом и сновидения, которые большей частью слагаются из воспоминаний чувственных восприятий, нередко не сопровождаются ни громкою, ни беззвучною речью. Творческая мысль живописца, ваятеля, музыканта невыразима словом и совершается без него, хотя и предполагает значительную степень развития, которая дается только языком. Глухонемой даже постоянно мыслит, и притом не только образами, как художник, но и об отвлеченных предметах, без звукового языка, хотя, по-видимому, никогда не достигает того совершенства умственной деятельности, какое возможно для говорящих. Наконец, в математике — науке, совершеннейшей по форме, — человек говорящий отказывается от слова и делает самые сложные соображения только при помощи условных знаков.

Из всего этого видно, что область языка далеко не совпадает с областью мысли. В середине человеческого развития мысль может быть связана со словом, но в начале она, по-видимому, еще не доросла до него, а на высокой степени отвлеченности покидает его как неудовлетворяющее ее требованиям и как бы потому, что не может вполне отрешиться от чувственности, ищет внешней опоры только в произвольном знаке...

Если, несмотря на такую нетождественность мысли и слова, мы удержим в полной силе необходимость слова для мысли, чтоб не впасть в ошибки теорий, стоящих ниже Гумбольдта, и если спросим, когда и для какой именно умственной деятельности необходимо слово, то, по Гумбольдту, можно будет отвечать: слово нужно для преобразования низших форм мысли в понятия и, следовательно, должно появляться тогда, когда в душе есть уже материалы, предполагаемые этим преобразованием. В этом смысле следует понимать и следующее место: “Язык есть вместе и необходимое усовершенствование (дополнение) мышления, и естественное развитие способности, свойственной одному только человеку. Это разви-

тие не есть физиологически объяснимое развитие инстинкта” (и язык нельзя назвать инстинктом, хотя вполне последовательное и искусное строение языка возможно при совершенной грубости народа, точно так, как правильное строение ячеек сота не предполагает в пчеле никаких познаний). “Не будучи делом ни непосредственного сознания, ни свободы, язык может, однако, принадлежать только существу, одаренному сознанием и свободою; в этом существе он вытекает из неисследимой глубины его индивидуальности, ибо он вполне зависит от того, с какою силою и в какой форме человек бессознательно возбуждает к деятельности всю свою духовную личность”. Заключенное здесь противоречие уничтожается тем, что слово нужно душевной деятельности для того, чтобы она могла стать сознательною, и появляется как дополнение тогда, когда есть уже все прочие условия перехода к сознательности.

Принявши после этого *дух* в смысле сознательной умственной деятельности, предполагающей понятия, которые образуются только посредством слова, мы увидим, что дух без языка невозможен, потому что сам образуется при помощи языка и язык в нем есть первое по времени событие. Мы можем даже признать язык самостоятельным по отношению к духу, разумеется, в том только смысле, в каком дух как высшая познавательная деятельность самостоятелен по отношению к другим душевным явлениям, и притом если примем, что формы творчества мысли в языке отличны от тех, которые назовем собственно духовными. Язык и дух, взятые в смысле последовательных проявлений душевной жизни, мы можем вместе выводить из “глубины индивидуальности”, т. е. из души как начала, производящего эти явления и обуславливающего их своею сокровенною сущностью.

То же следует сказать об отношении языка к духу народному. Язык не может быть тождествен с этим последним; как в жизни лица, так и в жизни народа должны быть явления, предшествующие языку и следующие за ним. Взглянув во внимание, что язык есть переход от бессознательности к сознанию, можно сравнить отношение данной системы слов и грамматических форм к духу народному с отношением к нему из-

вестной философской системы. Как та, так и другая, завершая один период развития и подчиняя его сознанию, служит началом и основанием другому, высшему.

При всем этом божественность языка остается в стороне, и вопрос о его происхождении становится вопросом о явлениях душевной жизни, предшествующих языку, о законах его образования и развития, о влиянии его на последующую душевную деятельность, т. е. вопросом чисто психологическим. Сам Гумбольдт не мог оторваться от метафизической точки зрения, но он именно положил основание перенесению вопроса на психологическую почву своими определениями языка как деятельности, работы духа как органа мысли. Признание вопроса о происхождении языка вопросом психологическим определяет уже, где искать его решения и какое именно создание языка здесь разумеется: то ли, о котором говорили теории произвольного изобретения и божественного откровения языка, или то, на которое указывал Гумбольдт, говоря, что “язык не есть нечто готовое и обозримое в целом; он *вечно создается*, притом так, что законы, по которым он создается, определены, а объем и даже род произведения остаются неопределенными”... Законы душевной деятельности одни для всех времен и народов; не в этих законах разница между нами и первыми людьми (по крайней мере, вероятная разница в строении тела не кажется нам достаточным основанием утверждать противное), а в результатах их действия, потому что прогресс предполагает два производителя, из коих один, именно законы душевной деятельности, представляется величиною постоянною, другой — результаты этой деятельности — переменною. Если поэтому будем в состоянии определить законы прогресса языка, узнать, как он изменяется в течение веков под влиянием действующей на него мысли, как постепенно растет переменный агент в прогрессе языка, т. е. найдем постоянные отношения, в какие становится уже сформированная масса языка к новым актам творчества, то и в этих последних, взятых в том виде, в каком их застаем в нас самих, сможем найти черты, общие нам с первыми говорившими людьми. Таким образом, в истории языка, в психологических наблюдениях современных нам

процессов речи — ключ к тому, как совершались эти процессы в начале жизни человечества. Этим устраняются мнения, подобные тем, которые мы видели у Шлейхера и можем встретить у других, будто время создания языка прошло, будто создание это требовало особенных, неизвестных нам и не существующих теперь сил. Так называемое падение языка, которое Шлейхеру казалось постепенным его омертвлением, с точки зрения Гумбольдта, представляется постоянным повторением первого акта создания языка.

Неделимое из себя создает свое развитие, но стеснено в этом направлением путей, пройденных его народом. В применении к языку это выражается антиномиею: “язык есть столько же создание лица, сколько и народа”. Законы развития языка в неделимом относятся к индивидуальной психологии; законы же языка как народного произведения, открываемые языкознанием, требуют дополнения со стороны нового еще отдела психологии, содержанием коего должно быть исследование отношений личного развития к народному. Как индивидуальная психология указывает не только общие для всех законы душевной жизни, но и возможное разнообразие и оригинальность неделимых, так [и] психология народов должна показать возможность различия национальных особенностей и строения языков как следствие общих законов народной жизни. Таким образом, то направление науки, которое нам кажется лучшим, предполагает уважение к народностям как необходимому и законному явлению, а не представляет их уродливостями, как должно следовать из принципа логической грамматики...

VII. Язык чувства и язык мысли

...До сих пор, говоря о том, как звук получает значение, мы оставляли в тени важную особенность слова сравнительно с междометием, особенность, которая рождается вместе с пониманием, именно так называемую внутреннюю форму. Не трудно вывести из разбора слов какого бы [то] ни было языка, что слово собственно выражает не всю мысль, прини-

маемую за его содержание, а только один ее признак. Образ стола может иметь много признаков, но слово *стол* значит только “простланное” (корень *стл-* тот же, что в глаголе *стлать*), и поэтому оно может одинаково обозначать всякие столы, независимо от их формы, величины, материала. Под словом *окно* мы разумеем обыкновенно раму со стеклами, тогда как, судя по сходству его со словом *око*, оно значит “то, куда смотрят или куда проходит свет” и не включает в себе никакого намека не только на раму и проч., но даже на понятие отверстия. В слове *есть*, следовательно, два содержания: одно, которое мы... называли объективным, а теперь можем назвать ближайшим этимологическим значением слова, всегда включает в себе только один признак; другое — субъективное содержание, в котором признаков может быть множество. Первое есть знак, символ, заменяющий для нас второе. Можно убедиться на опыте, что, произнося в разговоре слово с ясным этимологическим значением, мы обыкновенно не имеем в мысли ничего, кроме этого значения: *облако*, положим, для нас только “покрывающее”. Первое содержание слова есть та форма, в которой нашему сознанию представляется содержание мысли. Поэтому, если исключить второе, субъективное и, как увидим сейчас, единственное содержание, то в слове останется только звук, т. е. внешняя форма и этимологическое значение, которое тоже есть форма, но только внутренняя. Внутренняя форма слова есть отношение содержания мысли к сознанию; она показывает, как представляется человеку его собственная мысль. Этим только можно объяснить, почему в одном и том же языке может быть много слов для обозначения одного и того же предмета, и наоборот, одно слово совершенно согласно с требованиями языка может обозначать предметы разнородные. Так, мысль о туче представлялась народу под формой одного из своих признаков, именно того, что она вбирает в себя воду или изливает ее из себя, откуда слово *туча* (корень *ту-* — “пить” и “лить”). Поэтому польский язык имел возможность тем же словом *tcza* (где тот же корень, только с усилением) назвать радугу, которая, по народному представлению, вбирает в себя

воду из криницы. Приблизительно так обозначена радуга и в слове *радуга* (корень *дуг-*, т. е. “пить” и “напоить”, тот же, что в слове *дождь*); но в малорусском слове *веселка* она названа святащеюся (корень *вас-* — “светить”, откуда *весна* и *веселый*), а еще несколько иначе в малорусском же *красна пани*.

В ряду слов того же корня, последовательно вытекающих одно из другого, всякое предшествующее может быть названо внутренней формой последующего. Например, слово *язвить*, принимаемое в переносном смысле, значит собственно наносить раны, язвы; в слове *язва* все признаки раны обозначены, положим, болью; *язва* — то, что болит; боль в неизвестном слове того же корня названа жжением: болит то, что горит, жжет... Допустим, что встречаемый в санскрите корень всех этих слов *indh-* — “жечь”, “гореть” есть древнейший, не предполагающий другого слова и прямо образованный из междометия: что будет внутренней формой этого слова? Разумеется, то, что связывает значение (т. е. здесь — образ горения и горящего предмета, заключающий в себе в зародыше множество признаков) со звуком. Связующим звеном может здесь быть только чувство, сопровождающее восприятие огня и непосредственно отраженное в звуке *indh*. Чувством и звуком, взятыми вместе (потому что без звука не было бы замечено и чувство) человек обозначал полученное извне восприятие. Так как чувство мыслимо только в отдельном лице и вполне субъективно, то мы принуждены и первое по времени собственное значение слова назвать субъективным, тогда как выше собственное значение вообще, внутреннюю форму мы считали объективной стороной слова. Понимание, упрощение мысли, переложение ее, если так можно выразиться, на другой язык, проявление ее вовне начинается, стало быть, с обозначения ее тем, что само невыразимо, хотя и ближе всего к человеку. Роль чувства не ограничивается передачей движения голосовым органам и созданием звука: без вторичного его участия не было бы возможно самое образование слова из созданного уже звука. Если покажется верным, что в некоторых случаях внутренняя форма ономатопоэтического слова есть чувство, то это

самое нужно будет распространить и на все остальные, хотя бы при этом и встретились некоторые, впрочем, легко устранимые недоразумения. Разумеется, с принятой нами точки [зрения] не следует считать ономастическими всех слов, обыкновенно называемых этим именем. Слова, как *бык*, *бойс*, имеют уже внутреннюю формую не чувство, а один из объективных признаков обозначаемого ими предмета: значит то, что издает звук *бу*; но эти слова предполагают уже название самого звука, в котором связью между восприятием внешнего (нечленораздельного) звука и выражением его в звуках членораздельных, символом восприятия для самой души будет чувство, испытываемое ею при восприятии. Символизм уже в самых начатках человеческой речи отличает ее от звуков животных и междометий...

IX. Представление, суждение, понятие

...Показать на деле участие слова в образовании последовательного ряда систем, обнимающих отношения личности к природе, есть основная задача истории языка; в общих чертах мы верно поймем значение этого участия, если приняли основное положение, что язык есть средство не выражать уже готовую мысль, а создавать ее, что он не отражение сложившегося мирозерцания, а слагающая его деятельность. Чтоб уловить свои душевные движения, чтобы осмыслить свои внешние восприятия, человек должен каждое из них объективировать в слове и слово это привести в связь с другими словами. Для понимания своей и внешней природы вовсе не безразлично, как представляется нам эта природа, посредством каких именно сравнений стали ощутительны для ума отдельные ее стихии, насколько истинны для нас сами эти сравнения, — одним словом, не безразличны для мысли первоначальное свойство и степень забвения внутренней формы слова. Наука в своем теперешнем виде не могла бы существовать, если бы, например, оставившие ясный след в языке сравнения душевных движений с огнем, водою, воздухом, всего человека с растением и т. д. не получили для нас смысла только риторических украшений или не забылись совсем;

но тем не менее она развилась из мифов, образованных посредством слова. Самый миф сходен с наукой в том, что и он произведен стремлением к объективному познанию мира.

Чувственный образ, исходная форма мысли, вместе и субъективен, потому что есть результат нам исключительно принадлежащей деятельности и в каждой душе слагается иначе, и объективен, потому что появляется при таких, а не других внешних возбуждениях и проецируется душою. Отделять эту последнюю сторону от той, которая не дается человеку внешними влияниями и, следовательно, принадлежит ему самому, можно только посредством слова. Речь нераздельна с пониманием, и говорящий, чувствуя, что слово принадлежит ему, в то же время предполагает, что слово и представление не составляют исключительной, личной его принадлежности, потому что понятное говорящему принадлежит, следовательно, и этому последнему...

П.Ф. Фортунатов. СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ. (Общий курс)

Язык в процессе мышления и в процессе речи

Процесс мышления состоит, как я говорил, в образовании чувства соотношений между представлениями (простыми и сложными) как составными частями одной мысли. Отдельная мысль, образуемая объединением (в чувстве соотношения) одного представления с другим, называется суждением, именно положительным суждением (а также утвердительным суждением) по отношению как к процессу образования этой мысли, так и по отношению к результату этого процесса. Точно так же отдельная мысль, образуемая отделением (в чувстве соотношения) одного представления от другого, называется суждением, именно отрицательным суждением, по отношению и к процессу ее образования, и к результату процесса. Всякому суждению, как положительному, так и отрицательному, предшествует,

как я сказал, ассоциация представлений, а в явлениях психической ассоциации различаются, как мы знаем, ассоциация по смежности и по сходству, поэтому всякое суждение основывается на ассоциации представлений или по смежности, или по сходству. В составных частях, или так называемых членах, суждения различаются подлежащее и сказуемое суждения. Подлежащим в суждении становится то представление, от которого отправляется процесс суждения, т. е. подлежащее суждения образует в процессе суждения первую часть данной мысли; сказуемым суждения является то представление, которое в процессе суждения сознается или как объединяющееся с представлением, данным в подлежащем, или как отделяющееся от него. Таким образом, в сказуемом суждения заключается представление того, что мыслится о предмете мысли, данном в подлежащем суждения.

Те суждения, которые интересуют нас по отношению к языку, т. е. суждения, в состав которых входят представления слов, могут, во-первых, быть такими, обоими членами которых являются представления слов, и, во-вторых, такими, в которых представления слов образуют только один член суждения, между тем как другой член суждения дается не в представлении слова, а в другом представлении предмета мысли. Например, такое суждение, которое высказывается в словах *птица летит*, заключает в обеих частях, в обоих членах суждения представления слов, но, например, в суждении, которое высказывается словом *птица* или *летит*, один из членов суждения (если при этом не подразумевается другое слово) заключается не в представлении слова, а, например, в непосредственном представлении предмета мысли. Значит, в законченной речи как в выражении мысли могут различаться: 1) речь как выражение мысли законченной и 2) речь как выражение части мысли. Понятно, что суждения, выражающиеся в той или другой речи как суждения, т. е. по отношению к процессу мышления, совершенно одинаковы. Поэтому они, будучи рассматриваемы как суждения в речи, могут получить одно общее название, как скоро мы пожелаем отличить эти суждения, суждения, выражаемые в речи, от других. Именно они могут быть называемы “предложениями”

ями”, без отношения к тому, являются ли они в речи законченными или нет. Но по отношению к языку речь как выражение законченной мысли и речь как выражение части мысли представляют, понятно, существенное различие между собою, и потому как скоро мы берем термин “предложение” для обозначения суждения в речи, то в языковедении, т. е. с точки зрения языка, мы не можем одинаково называть предложением суждение, законченное в речи, и суждение, не законченное в речи; поэтому, если мы оставляем этот термин “предложение” за всяким суждением в речи, не давая ему более специального значения, то, с точки зрения языка, мы все же должны различать предложения полные, т. е. суждения, законченные в речи, и предложения неполные, т. е. суждения, не законченные в речи, выражающие лишь часть данной мысли. Значит, когда я говорю, например, *правда*, то это слово является предложением неполным, таким, где дан один член суждения, тогда как, например, сочетание отдельных слов *это — правда* представляет [собой] предложение полное, такое, где даны оба члена суждения.

Мы видели, что в суждениях различаются суждения положительные (утвердительные) и отрицательные; следовательно, и предложения по отношению к процессу мышления, в котором они возникают, также являются или положительными (утвердительными), или отрицательными. Вместе с тем и по отношению к процессу речи предложения представляют также известные различия. Речь как выражение мысли в произносимых нами словах или как обнаружение в произносимых звуках речи представлений слов, вступающих в мышлении, в суждении в известные сочетания, обращается к другому лицу, и по различию тех побуждений, которые заставляют нас обнаруживать, выражать для другого лица нашу мысль, в такой речи, а потому и в предложениях существуют известные различия. Побуждением к тому, чтобы выразить свою мысль другому лицу, может быть: 1) намерение передать свою мысль другому лицу, вызвать в нем соответствующую мысль; 2) намерение повлиять на волю другого лица, т. е. намерение выразить известное чувствование, именно желание побудить другое лицо к известному дей-

ствию, и 3) намерение выразить, обнаружить другие чувствования (помимо желаний повлиять на волю другого лица), соединяющиеся с мыслью говорящего. В первом случае речь носит название речи повествовательной, а предложения, составляющие ее, называются повествовательными. Во втором случае речь может быть называема побудительной в широком смысле этого термина и, в свою очередь, бывает двух родов: 1) речью так называемую повелительную, или, точнее, побудительную в тесном смысле этого термина (собственно повелительную и просительную), и 2) речью вопросительную. Повелительная речь имеет мотивом, побуждением стремление склонить другое лицо к исполнению того, что в мысли говорящего является желаемым или требуемым от другого лица, а вопросительная речь своим побуждением имеет стремление вызвать другое лицо обнаружить в своей речи мысль о том, что говорящий в своей речи выражает как являющееся в его мысли неизвестным или вызывающим сомнение. Соответственно с этим, как предложения в речи повествовательной называются повествовательными, так и в последних двух видах речи различаются предложения повелительные (собственно повелительные и просительные), например *Верите!*, *Молчать!*, и вопросительные, например *Правда это?*

Речь, имеющая мотивом, побуждением намерение обнаружить другие чувствования говорящего, соединяющиеся с его мыслью, называется речью восклицательной в тесном смысле этого термина (а иначе восклицательной речью называют также и повелительную речь). Предложения в такой речи являются, следовательно, восклицательными, например *Молодец!*

Итак, речь как выражение наших мыслей вместе с тем может заключать в себе и выражение чувствований, испытываемых говорящим; чувствования говорящего выражаются не только в речи восклицательной и побудительной (как повелительной, так и вопросительной), но, кроме того, могут быть выражаемы говорящим также и в речи повествовательной, именно, как мы видели, при посредстве знаков речи (см.

выше). Речь как выражение чувствований может заключать в себе и такие слова, которые не входят в состав предложений, т. е. вовсе не принадлежат речи как выражению мыслей. Такими словами являются междометия (например, *ах!*, *эй!*) и слова-воззвания (например, *Ваня!*). Относительно первых я говорил уже, что это — знаки языка для выражения наших чувствований. Что же касается слов-воззваний, то они представляют собой такое видоизменение в речи (при посредстве знака речи) известных слов, являющихся в языке знаками для мысли, при котором эти слова выражают желание говорящего возбудить к себе, к своей речи внимание того лица, которое обозначается данным словом как знаком для мысли. Междометия и слова-воззвания могут быть называемы вместе словами-восклицаниями; слова-восклицания составляют, следовательно, такой отдел речи (не повествовательный), который не образует предложения, т. е. не выражает суждения.

Речь, обращенная к другому лицу, есть речь намеренная, но произнесение слов может быть также и невольным, не для другого лица; такая речь является, как мы знаем, тогда, когда движения органов речи, связывающиеся с представлениями слов, получают независимо от нашей воли силу, вполне достаточную для образования звуков речи. Невольное выражение мысли в произносимых словах может быть названо мышлением вслух, так же как, с другой стороны, мышление в представлениях слов мы можем назвать умственною или внутреннею речью.

О.О. Шахматов. СИНТАКСИС РУССКОГО ЯЗЫКА

1. Учение о предложении. Вводная часть

§ 2. Предложение — это единица речи, воспринимаемая говорящим и слушающим как грамматическое целое и служащая для словесного выражения единицы мышления. Психологической основой нашего мышления является тот

запас представлений, который дал нам предшествующий опыт и который увеличивается текущими нашими переживаниями; психологическою же основой предложения является сочетание этих представлений в том особом акте мышления, который имеет целью сообщение другим людям состоявшегося в мышлении сочетания представлений; этот акт мы назовем *коммуникацией*.

§ 2'. Определение сущности коммуникации извлекается из анализа данных, представляемых мышлением, или же путями, какими определяется, например, значение того или иного слова, следовательно, путем сопоставлений и отвлечений. Пути эти приводят к тому очевидному положению, что простейшая единица мышления, простейшая коммуникация состоит из сочетания двух представлений, приведенных движением воли в *предикативную* (т. е. вообще определяющую, в частности зависимую, причинную, генетическую) связь. К коммуникациям относятся не только пропозиции, или суждения, но и всякие иные сочетания представлений, умышленно, с тою или иною целью приведенных нами в связь, например, сочетания, нашедшие себе выражение в [таких] словах, как *Дома ли отец?*, *Уходите!*, *Выпить бы чего.*, *Посидел бы ты с нами!* Эти сочетания отличаются от суждения тем, что в них представления приведены в связь нарочитым актом не для утверждения чего-либо или отрицания, а в одном случае для вынуждения собеседника к тому, чтобы он высказал суждение, сочетав оба названных в вопросе представления, в другом случае для вынуждения или побуждения собеседника произвести то или иное действие (*Уходите!*, *Посидел бы ты с нами!*), в третьем — для обнаружения желания говорящего (*Выпить бы чего*).

§ 3. Обычным посредником между коммуникацией и предложением, в котором коммуникация находит себе выражение, является *внутренняя речь*, т. е. облеченная в слуховые, частью зрительные знаки мысль; во внутренней речи впервые конкретизируются те сложные расплывчатые образы, которые сочетались в коммуникации; внутренняя речь главный материал свой заимствует из звуковых представлений о словах, оперирует, следовательно, слуховыми знака-

ми; но вызвавший ее психологический акт (коммуникация) может сообщить ей не только эти слуховые знаки, в той или иной степени воспроизводящие сочетавшиеся представления, но также и ряд других элементов, в виде представлений об отношениях и чувствах, вызываемых таким сочетанием; эти элементы стремятся прорваться наружу, в внешнюю речь через посредство той же внутренней речи. Таким образом в самом мышлении (внутренней речи) происходит разложение сочетавшихся образов, и только благодаря такому разложению их на соответствующие элементы приобретает определенность и возможность обнаружения сама коммуникация. Поэтому психологический акт коммуникации приходится признать результатом сложного процесса, состоящего вначале из движения воли, направленной к сообщению собеседнику сочетавшихся двух представлений, а затем в психическом анализе этих представлений; из сложных комплексов, возникших в начале коммуникации, выделяются посредством ассоциации со знаками внутренней речи те или иные существеннейшие или важнейшие в данном случае для говорящего признаки; это дает возможность упростить зародившийся у говорящего психологический процесс и довести его до обнаружения в слове. Следовательно, начало коммуникация получает за пределами внутренней речи, но завершается она в процессе внутренней речи, откуда уже переходит во внешнюю речь. Отсюда видно, что ошибочно было бы отождествить внешнюю речь, в частности предложение, с коммуникацией: являясь посредницей между психикой говорящего и тем проявлением ее в слове, к которому он стремится, сама коммуникация отражает на себе, с одной стороны, глубочайшие недра человеческой психики, а с другой — те внешние средства, которыми она обнаруживается, т. е. звуковые представления о словах.

§ 4. Прежде чем перейти к доступному нам, ввиду только что указанной природы коммуникации, ее анализу, разложению ее на составные части, члены, я должен сказать несколько слов об общем характере тех переживаний, которые являются содержанием человеческой психики. Все наши представления являются представлениями о признаках и

отношениях; носителями, производителями признаков мы представляем себе субстанции (лица, предметы), причем одни из признаков (качества, свойства) оказываются неподвижными, пассивными, а другие (действия) — подвижными, активными. Таким образом, рядом с представлениями о предметах имеем представления об их качествах и состояниях, а также представления об отношениях... Каждая из указанных групп представлений образует определенные разновидности, о которых нам придется говорить неоднократно в дальнейшем изложении, в особенности о разновидностях в отношениях, изучение которых в их языковых обнаружениях составляет одну из задач синтаксиса. Здесь ограничиваюсь данными общими указаниями, но прибавлю, что к названным представлениям присоединяются еще представления о чувствах и ощущениях, которые, однако, конкретизируясь и определяясь в их отношениях к предметам, переходят в представления о признаках. Появление всех этих представлений относится к пассивному состоянию нашего сознания; активное его проявление обнаруживается, впрочем, в создании тех ассоциативных групп, определяемых природой отдельных представлений, которые ведут к распадению названных классов представлений на известные разновидности. Но определенная активность сознания сказывается в процессе зарождения, дальнейшего развития и обнаружения коммуникации. И эта активность выразилась в создании новых психологических категорий в отношении к самой природе коммуникации. Перехожу в связи с этим к вопросу о членах коммуникации, отметив теперь же, что эти члены явились в сознании как результат существования психического акта коммуникации.

§ 5. В каждом суждении должно быть то, о чем что-либо утверждается или отрицается, а также и то, что именно утверждается или отрицается. Первое называется в логике подлежащим суждения, а второе — сказуемым суждения. Те же самые названия вслед за логикой усвоила для этих частей суждения и психология... Оставляя русские термины подлежащее и сказуемое для известных грамматических категорий (о которых ниже), мы для

психологического суждения будем держаться латинских терминов субъект и предикат. Субъект и предикат имеются налицо не только в психологическом суждении, но и в других психологических коммуникациях: одно из обоих сочетавшихся представлений будет субъектом, а другое предикатом. Такое распространительное употребление терминов субъект и предикат требует иного определения обоих понятий сравнительно с тем, какое им дано для суждения; определяю психологический субъект как представление, господствующее над другим, сочетавшимся с ним представлением, которое определяется как психологический предикат: такое определение согласовано с данным выше определением коммуникации как сочетания двух представлений, приведенных движением воли в причинную или зависимую связь; следовательно, термин господствующее представление стоит к нему в зависимой или причинной связи; дело [речь] идет о действительном господстве, обусловленном самою природой первого представления, и о действительной зависимости, обусловленной природой второго представления. Ниже укажу, что в ряде случаев имеет место совпадение субъекта и предиката коммуникации (и в особенности того вида ее, который соответствует суждению) с подлежащим и сказуемым предложения; ввиду этого данное определение психологического субъекта и предиката может быть освещено некоторыми предложениями и отношением в них подлежащего к сказуемому: *Собака убежала, Книга исчезла, Мы поедим, Мальчик проснулся, Дети спят* и т. п. предложения представляют в соответствующем подлежащем психологическом субъекте представления, господствующие в отношении признаков, выраженных в соответствующем сказуемому психологическом предикате; действительно, эти активные по своей природе признаки являются производными в отношении к производящим их субстанциям; правда, книга исчезла не сама — ее спрятали, утаили или затеряли люди, но в данном суждении производителем признака выставлена она. То же скажем относительно предложений, как *Мать больна, Обед готов, Ночь лунная, Погода пасмурная, Экипаж не надеж-*

ный; соответствующие подлежащим субъекты являются носителями признаков, выраженных соответствующими сказуемым предикатами, что ясно из того, что эти же субъекты можно мыслить в соединениях, как *больная мать, готовый обед, лунная ночь* и т. д. То же, наконец, ясно и в отношении предложений, как *Иванов офицер, Он портной, Неклен — дерево, Шведы — германцы*; правда, *офицер, портной, дерево, германцы* — такие же независимые сами по себе представления, как *Иванов* (мой знакомый, обозначенный мною выше словом *он*), *неклен, шведы*; но в данных суждениях мы представляем их себе не субстанциями, не носителями признаков, а совокупностью известных признаков (например, в отношении к представлению *германцы* — происхождение, характер, общность языка, культуры), и как признаки мы и приводим соответствующие представления в зависимое отношение от представлений о самих носителях признаков.

Как указано, господствующее положение одного представления над другим вытекает из самой природы соответствующих представлений; отсюда ясно, что между теми группами представлений, о которых говорено было выше, должны существовать определенные отношения к возможности стать выразителями субъекта или предиката. “Основную часть нашего мироздания (мира сущего) образуют представления об единичных предметах, которые в языке обозначаются конкретными именами существительными; эти предметы мыслятся всегда как носители качеств и как производящие из себя, благодаря движениям и изменениям, такие действия, которые находят себе выражение в прилагательных и глаголах” (Sigwart, Logik, § 6, 2). Отсюда следует, что при сочетании представления о предмете с представлением о признаке первое из них как господствующее в отношении признака по самой своей природе будет всегда с у б ъ е к т о м, а второе — п р е д и к а т о м. Выставляя такое утверждение, мы в полном праве сослаться на факты языка: название предмета (разумеется, данное в независимой форме, т. е. в именительном падеже) будет всегда грамматическим подлежащим в отношении к сочетавшемуся с ним глаголу или прилагательному; ни при каких условиях невозможно нарушение такого положения; эта последовательность коренится, конеч-

но, не в свойствах грамматических форм как таковых, а в свойстве тех представлений, которым они соответствуют и от которых никогда не оторвутся в силу самого грамматического их значения. Здесь особенно ярко сказывается тесная внутренняя связь между языком и мышлением, между грамматическими и психологическими категориями. Мы постоянно встречаемся с несоответствием языковых форм предложения психологической коммуникации: но несоответствие не тождественно с противоречием; положительному и последовательно проведенному требованию грамматики не может противоречить психологическая природа соответствующих грамматическим формам представлений. Таким образом, мы можем утверждать, что подобно тому, как в предложениях *Птица летит* или *Мать больна* подлежащим всегда при всяких условиях останется *птица* и *мать* (хотя бы на словах *летит* или *больна* лежало усиленное ударение, хотя бы такое усиленное ударение сопровождалось перестановкой: *Летит птица. Больна́ мать*), так же точно в соответствующем психологическом суждении объектом или господствующим представлением будет всегда представление о птице, о матери, а зависимым — представление о признаках — *летит, больна...*

М.М. Покровский. О МЕТОДАХ СЕМАСИОЛОГИИ

...Диссертация, с которой я выступаю на ваш суд, имеет своей задачей разобраться в обширной, до сих пор очень мало разработанной области семасиологических явлений языка, т. е. в истории значения слов. При всей сложности и кажущейся прихотливости этих явлений я осмеливаюсь утверждать, что они закономерны: что мы в состоянии определить условия совместной жизни слов и установить потенциальный запас значений, свойственных известным словам и их категориям; наконец, семасиологические исследования должны привести к открытию некоторых синтаксических законов, обязательных или, по крайней [мере], годных для любого языка.

В пользу основного тезиса, который я защищаю, говорят как отдельные эмпирические наблюдения, так и общие соображения. Во-первых, мы нередко видим, что одно и то же новое значение, приобретаемое известной категорией слов в различных языках, везде проходит через одну и ту же промежуточную ступень: например, слова, обозначающие свойства предметов, в известных случаях могут обращаться в обозначения единичного предмета или лица — через посредство собирательного значения: наше слово *сирота* некогда значило “сиротство” (ср.: *слепота*, *темнота*); промежуточным значением было собирательное, сохранившееся в литовском заимствовании *siratá* — “совокупность сирот”; ср. греческое *ὀμολιχίη* — 1) “одинаковый возраст”, 2) “сверстники”, 3) “сверстник”; или например, английское *youth* — 1) “молодость”, 2) “молодежь”, 3) “молодой человек” и т. п.

Гораздо важнее общие соображения. Пристальное изучение семасиологических изменений показывает, что они в весьма многих случаях зависят от культурно-исторических причин, т. е. причин чисто объективных. Во всех этих случаях исследователь, разумеется, стоит на совершенно надежной почве, и здесь он постоянно убеждается в том, что одинаковые условия приводят к одинаковым следствиям. Например, известно, что не все народы различали и различают между столом и блюдом; у некоторых восточных народов роль того и другого до сих пор играет поднос или доска, которые помещаются на полу перед гостями; и вот у тех народов (например, армян и осетин...), у которых наблюдается подобное культурное явление, оба данных понятия регулярно обозначаются одним словом. Или, например, вследствие одной и той же культурно-исторической причины, именно обесценения денег, слова *грош*, *копейка*, у римлян *as*, у французов *sou* сделались одинаково синонимами чего-то ничтожного. В последнем примере культурно-исторические причины изменяют содержание представлений, связываемых с отдельными предметами и с соответствующими этим предметам словами. Нетрудно убедиться в том, что те же условия могут предопределять тот путь, который примет ассоциация предметов и соответствующих им слов.

В своей книге я указываю, между прочим, на тот факт, что различные языки, независимо друг от друга, создают однородные обозначения для понятий “жилище и его части”, “стойло”, “пастбище”, “выгон”, “водопой” и т. д.; именно эти понятия обозначаются либо именами с инструментальными суффиксами, либо так называемыми *nomina actionis*. Значит, слова, служащие для обозначения этих предметов, ассоциированы между собой в языке и, конечно, потому, что соответствующие им предметы ассоциированы в человеческом сознании. Но для того, чтобы эти предметы ассоциировались в человеческом сознании, фантазия может и не делать усилий, так как указанные предметы, в силу самих условий жизни, доходят до сознания уже ассоциированными: либо служат одной и той же цели, либо они находятся в постоянном соседстве друг с другом (например, дом и его части). Итак, в этих случаях наша фантазия, несомненно, скована, стеснена. Возьмем другой ряд фактов, где действие культурно-исторических условий не так заметно; но и здесь при внимательном наблюдении оказывается, что человеческая фантазия весьма часто не столько творит, сколько идет готовым, раз уже намеченным путем. Например, у многих народов очень распространено сравнение различных учреждений с человеческим организмом: раз в языке установилось это общее сравнение, то оно впоследствии может распространиться и на частные подробности сравниваемых предметов: так возникли названия *глава* или *голова* для обозначения начальника учреждения, *члены* для обозначения его отдельных представителей и т. д.

Таковы соображения, которые могут оправдывать сделанный мною выбор темы для исследования. Но это соображения не априорные: по крайней мере, они не были таковыми для меня. При всей простоте самого тезиса наличная небольшая литература по семасиологии дает очень мало средств для его приложения к явлениям языка: кроме недостаточности необходимого материала, до сих пор не вполне установлены методы исследования. На эту сторону дела я обращаю в своей книге главнейшее внимание, так как только этим путем могут быть разрешены те интересные задачи, о которых я гово-

рил в начале речи. С некоторыми из принятых мною методов я позволю себе познакомить вас теперь же, причем воспользуюсь случаем сделать дополнения и разъяснения к моей работе.

Из теоретических и практических соображений я исследую слова по “сферам представлений”, разумея под этим термином известные стороны нашего быта или группу однородных явлений внешнего или духовного мира. Разбор всех слов, принадлежащих к данной среде, показывает, что их семасиологическая история зависит от известных немногочисленных условий; при этом, если эти условия находятся налицо не в одном только, но в нескольких языках, то история данных слов во всех этих языках одинакова. После этой работы исследователь может выйти за пределы только что изученной среды и поискать сходных условий в других областях народной жизни. Если он найдет эти условия, то он увидит, что подлежащие их влиянию слова подвергаются таким же семасиологическим изменениям, как и слова, непосредственно перед этим разобранные.

Таким образом, приобретается новое доказательство закономерности изучаемых явлений; вместе с тем накопление однородных фактов даст возможность точнее определить законы изменения значения слов и также законы употребления этих слов в предложении, т. е. законы синтаксические. Обратимся к примерам.

Когда мы говорим о питании человека, то мы довольно своеобразно относимся к главнейшим терминам, принадлежащим к этой области: мы, например, говорим: *до чая, после чая, после второго блюда, после пирожного* и т. д., т. е. употребляем эти слова, обозначающие собственно предметы, так же, как слова, обозначающие действия, — ср. *до обеда, после обеда*; далее, мы прилагаем к этим словам эпитеты, свойственные не предметам, но действиям, — ср.: *вечерний чай*; наконец, понятия *блюдо* или *кушанье* могут обозначаться в пределах одного и того же языка как через посредство предметных существительных, так и через посредство *nominum actionis*; ср.: русские термины *блюдо, кушанье* — *перемена*, немецкие *Schüssel, Gericht* — *Gang*. Такое смеше-

ние предметных существительных с *nomina actionis* объясняется тем, что в данном случае мы разумеем под теми и другими не только предметы и действия, но и моменты нашего временипрепровождения. В этом отношении интересна история слова *обед*: так, где обедают ровно в полдень, это слово вполне равносильно со словом *полдень* и может даже обозначать, подобно этому последнему слову, “юг”: ср. народные выражения *солнце поворотило на обед, теплый ветерок потянул с обеда* = *Если первый гром с полудня, то грозное лето будет*. По той же причине литовское... слово *piétus* — “обед” (собственно “пища”) значит “время обеда”, “полдень” и затем “полуденная страна”, “юг”. От этих слов нельзя отделить греческое, так как “распрягание волов” (основное значение слова) приходилось к закату солнца, к вечеру, то это слово могло обозначать “вечер”... и отсюда “запад”: ср. гомеровское выражение ἦμος δῆέλιος μετενίσσεται βούλύτόγδε, равносильное с русским *солнце поворотило на обед*. Это последнее слово выводит нас за пределы той специальной стороны быта, которую мы только что изучали.

Вместе с тем мы получаем закон: всюду, где условия жизни или внешняя природа связывают предметы и действия с определенным временем, имена, соответствующие этим предметам и действиям, или употребляются в качестве темпоральных имен, или даже переходят в чисто темпоральные слова. Например, латинское *satio* значило “посев” или “время посева” (так как посев совершается в определенное время); идея времени настолько укрепилась за этим словом, что в романских языках оно обозначает “время вообще”: французское *saison* — “часть года”, “удобное время”, итальянское диалектное *sason* — “tempus”, χρόνος.

Или, например, возьмем определение времени по птицам, точнее, по регулярно повторяющемуся в определенное время прилету или пению птиц. В этом случае различные народы употребляют, между прочим, одну и ту же сокращенную синтаксическую формулу: *встать до петухов* (до пения петухов), диалектное *вставать в кочета*, древнерусское и яко

же бысть убо к коуром; литовское *gėriau aluti saldu, miduti, per visą nartį, iki gaidelū* (я пил алус, сладкий мед всю ночь *до петухов*); у греков было выражение *πρό χελιδόνων*... “до ласточек” (т. е. до *прилета* ласточек, до наступления весны).

Обратим также внимание на древнейший у индоевропейцев способ определения времени — по светилам и другим видимым на небе знакам. Характерно, что уже в индоевропейском [пра]языке одно и то же слово (*dieus*) обозначало “небо” и “день”...; ср. также обозначение одним словом лунного диска и периода времени, регулируемого движением луны (*месяц*). На почве отдельных языков мы найдем большое богатство частных определений времени, восходящих к этому принципу: достаточно отметить такие выражения, как *ne est nichego do звезды* (т. е. до появления звезды, до вечера); *per caniculat, υπό τόν χύνα* — “во время пса” (т. е. в то время, когда появляется созвездие Пса, в самую жаркую часть лета); *longos consimere soles* (дни) *cum aliquo* (Персий) и т. д.

Изучение определения времени по светилам приведет нас ко второму закону, параллельному с первым. Дело в том, что светила или их появление приурочены не только к определенному времени, но и к определенному месту на небе. Поэтому у тех народов, у которых еще действует этот способ определения времени, слова, обозначающие известные знаки и их движение, могут употребляться, между прочим, и в качестве локальных имен: например, обозначает не только “зарю”, но и место ее появления — “восток”...; ‘ἀνατολόι и δισσαί, *ortus u occasus* обозначают не только действие, но и место восхода и захода и проч.

Таким образом, мы получаем общий закон: представление о предметах или действиях, приуроченных культурно-историческими или естественными условиями к определенному месту, вызывает за собою представление об этом месте (ассоциация представлений по смежности): вследствие этого имена, соответствующие этим предметам или действиям, могут употребляться в языке как имена локальные. Для подтверждения этого закона... для нас достаточно двух-трех при-

меров. Различные предметы торговли продавались каждый на определенной части афинской, поэтому название какого-либо из данных предметов обозначало также и место его продажи *τρέχ' εἰς τόν οἶνον, χαθήντο ἐν τοῖς στεφανωμασί* и проч... Возьмем *nomina actionis*, переходящие в *nomina loci*: слово *гулянье* обозначает процесс прогулки, но там, где прогулка происходит на определенном месте, там оно обозначает и место для гулянья — ср. *Старое* и *Новое Гулянье* в Сокольниках; то же надо сказать о слове *выгон* или о слове *ловля* в выражении *такой-то купец имеет свои ловли на Волге* и проч...

...Семасиология какого-нибудь отдельного языка немаловажна без сравнения его с другими языками; тем более необходим сравнительный метод при занятиях семасиологией древних языков: только таким путем можно вдохнуть жизнь во многие запутанные, не всегда понятные, по-видимому, отжившие свой век обороты этих языков. Далее, мы убедились на примерах, что для понимания семасиологических явлений необходимо постоянно иметь в виду и психологию, и историю народа. Разумеется, такая кумуляция должностей может превышать силы отдельного исследователя: разнообразие материала и точек зрения требует с его стороны слишком большого внимания и, может быть, даже обрекает его на неизбежные промахи. Но если язык является полным отражением и психологии, и истории народа, то иной постановки исследования его фактов не может и быть. Что же касается ошибок и опасностей, которым подвергается исследователь, взявший на себя такую сложную задачу, то приходится утешаться тем, что *es irrt der Mensch, so lange er strebt*.

И.А. Бодуэн де Куртенэ. ЯЗЫКОЗНАНИЕ, ИЛИ ЛИНГВИСТИКА, XIX ВЕКА

...В истории языкознания XIX в. можно заметить постепенное и все более энергичное освобождение от влияния различных предрассудков и безосновательных мнений, либо полученных по наследству от прежних времен, либо появившихся в самом XIX в.

В значительной мере произошло освобождение и от влияния филологии, от перевеса буквы над звуком; начали строго различать устную речь от написанного текста. Вместо унаследованного от филологов понятия о произвольных сменах букв появилось сначала понятие о переходе звука в звук, а затем понятие о чередованиях, или альтернативах...

Наивное объяснение языковых изменений эвфонией, т. е. благозвучием, уступило место объяснению этих изменений стремлением к экономии языковой работы в трех направлениях: фонации, или звукообразования, аудиции, или слушания и восприятия вообще, и, наконец, церебрации, или языкового мышления.

Как я уже заметил выше, наступило также освобождение от некоторых ложных теорий индийских грамматиков.

Прежний аристократизм, привитый преклонением перед эрудицией филологии, признающей достойными исследования только благородные языки, литературные языки, отмеченные знаком божественности или царственности, — этот аристократизм должен был уступить все возрастающей демократизации языковедческого мышления. Сегодня нет такого языка, который не считался бы достойным изучения.

Пресловутый тезис об “организме языка” (Беккер) был подвергнут Штейнталем уничтожающей критике в работе “Grammatik, Logik und Psychologie”. Berlin, 1857.

Август Шлейхер также утверждал, что языковедение — естественная наука, и, в соответствии с этим, считал, что язык — это единый, цельный организм. Этой теории суждено было распасться из-за незначительного возражения: было замечено, что язык не может существовать независимо от человека. Больше того, язык как физическое явление вообще не существует, а основа индивидуальной преемственности языка — исключительно психическая.

Генетическая классификация языков, т. е. классификация, основанная на их историческом родстве, представлялась сначала в виде генеалогического древа (Шлейхер, Курциус и др.), в дальнейшем — в виде концентрических волн (Шухардт, И. Шмидт). Но ни та, ни другая теория не выдер-

живает критики, так как, с одной стороны, они исходят из предположения, что язык существует вне человека, а с другой, не учитывают сложности явлений языка.

В связи с генетической классификацией языков наука освободилась и от представления о том, что санскрит якобы был первоначальным языком ариоевропейского племени, а, например, старославянский, или древнецерковнославянский, язык — первоначальным языком славянской семьи; вообще стали понимать, что первоначальные языки этих семей и племен не могли сохраниться вследствие изменений в разных направлениях.

Одним словом, для развития языковедения в XIX в. характерно освобождение от власти знахарей и филинов всех мастей, освобождение от различных предрассудков, даже самых благородных и ученых на вид.

В языковедение был введен принцип постепенного развития, эволюции; начали обращать внимание на относительную хронологию изменений и временную последовательность в языковых процессах, стали различать в языке отдельные наслоения, т. е. рассматривать языковые явления в исторической перспективе, а не в одной временной плоскости, как это было у индийцев. Эволюционизм требовал, чтобы учитывались законы генетической преемственности и приспособления, или аккомодации, и одновременно давал возможность научно объяснить так называемые “правила” и “исключения”.

Зарождающиеся явления, различного рода архаизмы, скрещивание разных факторов, особенно скрещивание исторической традиции и физиологическо-психологической причинности, свойственной данной эпохе языкового развития, — все это новые понятия, характеризующие развитие языковедения во второй половине XIX в.

Строгое и умелое проникновение в историческую последовательность языковых процессов, а также возведение более поздних разветвлений к предполагаемому общему источнику дает возможность не только реконструировать прежнее состояние, но и предсказать будущее развитие исследуемых языков.

Сегодня мы знаем, что в языке, так же как и в других явлениях жизни, господствует непрерывное изменение, вечное движение (*távta reí*), а влияние факторов, в данный момент бесконечно малых, но постоянно действующих, вызывает коренные изменения.

Была признана связь языковых особенностей с мировоззрением и настроением людей, говорящих на определенных языках, а обобщения частных изменений указали на некоторые постоянные направления изменений и взаимную зависимость, несколько напоминающую функциональную зависимость в высшей математике.

Метод исследования в языкознании все больше приближается к методу точных наук: все больше тонкого анализа, больше абстракции. Количественное мышление находит здесь все большее применение. Мы можем характеризовать языки на основе статистических подсчетов, вводить понятие бесконечно малых величин (количества), бесконечно малых различий, понятие зародышевых различий, понятие предела (границ, лимита) развития в определенном направлении и т. д.

Для объяснения языковых явлений мы применяем также механические понятия, как, например, использование и распределение психической и физиологической энергии; мы определяем условия устойчивости и колебаний, т. е. изменчивости, некоторых языковых образований.

Показателем развития научной мысли XIX в. является все растущая связь между различными науками, а следовательно, и связь между языкознанием и другими науками, близкими к нему по той или иной причине. Правда, происходит все большая специализация в проблемах исследования, по наряду с этим появляется стремление к постоянному синтезу, обобщению, к установлению общих точек зрения. Все больше утверждается убеждение в необходимости общей для разных наук основы мышления, а также искоренения всяческого знахарства, некритического отношения к делу, всякого преклонения перед авторитетом, не подлежащим критике, — одним словом, изгнания из настоящей науки всяких пережитков других эпох умственного развития. Методы наук

в частности должны быть различными, а основы мышления — общими и одинаковыми.

Посмотрим теперь на внутреннее разветвление языкознания в XIX в., на различные стороны языковедческого исследования, на специфические проблемы, представляющие собой предмет исследования для языковеда.

Наряду с исследованием языков племен и народов, находящихся на различных ступенях развития, начали тщательно исследовать язык (речь) индивидуума. Это исследование индивидуальной речи, особенностью которой является непрерывное развитие, т. е. развитие в точном понимании этого слова, целиком относится к общему языкознанию, в то время как исследование всякого рода племенных и народных языков со свойственной им традицией и вообще историей относится прежде всего к историческому языкознанию. Исследование индивидуальной жизни, в отличие от общественной, филогенетической, ведет прежде всего к эмбриологии и патологии языка. В эмбриологии мы исследуем формирование и развитие детской речи, а в патологии — язык дисфатиков, т. е. людей, неразвитых в отношении языка.

Стремление к надлежащему изучению филогенеза языка привело к необходимости исследования языков племен, стоящих, вероятно, на самом низком уровне умственного развития, а также к исследованию языка животных, в частности языка обезьян, которые особенно близки к человеку. В соответствии с антропологическими и биологическими фактами необходимо было согласиться с тем, что дочеловек или уже настоящий человек мог вступить на путь языкового развития, только встав на две ноги.

Проблема происхождения языка интересует также антропологов и социологов...

Был поставлен вопрос, имеет ли человеческий язык одно начало или много начал, образовался ли он в одно время и в одном месте или же в разное время и в разных местах; но эта проблема была поставлена на научной почве независимо от всякого знахарства, черпающего свою мудрость в верованиях других эпох умственного развития.

В XIX в. были достигнуты также важные успехи в изучении самого языкового материала. Было открыто, что кельтский, армянский, албанский, а также древние языки Малой Азии принадлежат к индоевропейской группе языков. Для отдельных семей этой группы были получены чрезвычайно ценные материалы благодаря исследованию памятников их самых древних представителей: зенда и древнеперсидского — в иранской семье, языков оскского, умбрского и народной латыни — в семье итало-романской, готского и других древнегерманских языков — в германской семье, древнеирландского — в кельтской семье, древнепрусского — в балтийской, или аистской (литовско-латышской), семье, языка старославянского — в славянской семье и т. д.

Кроме того, было открыто и исследовано много других языков, как исчезнувших и отраженных только в памятниках, так и существующих еще по сегодняшний день; все это исключительно расширило кругозор языковедов. Достаточно вспомнить расшифровку аккадского и шумерского языков, исследование этрусского и баскского языков, точное описание многих кавказских, угро-финских, урало-алтайских, американских, африканских, австралийских, полинезийских, восточносибирских и других языков.

При этом иногда удавалось определить генетическую связь или родство вновь открытых языков и уже известных ранее семей. Так, например, расшифрованные во второй половине XIX в. памятники аккадского и шумерского языков (на территории бывшей Халдеи) дают нам право рассматривать эти языки как древних представителей урало-алтайской, или “туранской”, группы, только с другим морфологическим строением. Возможно, что с этой же группой связан, по новейшим исследованиям профессора Копенгагенского университета В. Томсена, и язык древних этрусков.

Добытием для языковедческой науки сведений о живых в настоящее время языках или занимались отдельные ученые-путешественники, или же организовывались целые походы, научные экспедиции. Работам отдельных исследователей мы обязаны сравнительно больше, чем групповым усилиям.

Демократизация языкознания, провозгласившая лозунг равноправия для науки народных говоров и литературных языков, привела в XIX в. к созданию особой ветви языковедческих исследований, называемой диалектологией, или наукой о говорах. Подобные исследования и полученные результаты неизмеримо важны не только для лингвистических обобщений, но и для этнологии и истории племен и народов. Следствием диалектологических исследований явилось ограничение термина “язык”, применяемого только для обозначения литературных языков, а в применении к живым языковым мирам заменяемого выражениями: “языковая территория”, “языковое пространство” или “группа говоров или диалектов”.

Наряду с диалектологией получила развитие эпиграфика, или наука о надписях, позволяющая определить особенности не только древних, не существующих ныне говоров, но и говоров, существующих в настоящее время, так что она становится вспомогательной дисциплиной для диалектологии. Наука о надписях в широком понимании этого слова включает и исследование письменных произведений дисальфabetиков, т. е. людей, не совершенно владеющих орфографией. Это дает возможность использовать письменные памятники для диалектологических выводов.

Во всех этих разделах языкознания (в исследовании как индивидуальных языков, так и целых языковых территорий некоторых племен, в исследовании народных говоров и литературных языков, живой речи и письменных памятников и т. д.) мы обращаем внимание на различные стороны языковой жизни, что дают нам следующие разделы грамматики, как общей, так и частной:

фонетика (фонология), т. е. наука о звуковых представлениях или произношении, которая подразделяется на антропофонику (физиологию человеческой речи) и психофонику;

морфология — наука о строении слов (морфология в точном понимании) и наука о строении предложения (синтаксис);

лексикология, или наука о слове вообще;

семасиология (семантика) — наука о значении слов, т. е. о сочетании языковых и внеязыковых представлений;

этимология занимается составом слов и их значимых частей с точки зрения исторического родства.

Во всех этих разделах науки в XIX в. было сделано чрезвычайно много счастливых и удачных открытий. До сих пор более обособленной осталась лексикология. Больше всего развилась антропофоника, так как в этой области работали не только специалисты-языковеды, но и физики, физиологи и др.

Антропофоника, называемая также физиологией человеческой речи, представляет собой отдельную науку, которая занимается исследованием условий произношения и фонационно-аудиционного воспроизведения языка. К области антропофоники относятся также явления, находящиеся вне языка и состоящие исключительно из сочетаний представлений, т. е. имеющие исключительно психическую основу. В антропофонике мы применяем физико-физиологические методы, ставим опыты, пользуемся физическими приборами (фонограф, глоссограф и другие специальные приборы). Изобретен даже синтетический, конструктивный прибор, подражающий человеческому голосу. Эта говорящая машина (Sprechmaschine) Фабера построена в 1830 г., но, к сожалению, потеряна для подлинной науки...

Антропофоника — это часть общей фонетики, второй частью которой являются психофонетика и историческая фонетика, относящиеся уже целиком к собственно психологическому языкознанию...

Рядом с фонетикой стоит морфология слова, которая особенно в применении к ариоевропейским языкам в последние три десятилетия прошлого столетия превратилась в точную науку, а в некоторых отношениях она является, может быть, даже более точной, чем морфология в биологических науках.

В последние годы на прочную основу встала наука о значении слов, или о сочетании языковых представлений с внеязыковыми, называемая семасиологией, или семантикой (работы Бреалья и др.).

В области этимологии, которая занимается составом слов и их значимых частей с точки зрения исторического родства в пределах как одного языка, так и в разных, было сделано в XIX в. чрезвычайно много счастливых и удачных находок, проливающих свет на развитие человеческих понятий в самых различных областях мышления и жизни.

В XIX в. утвердились научные основы классификации и систематизации языков; начали старательно исследовать влияние одних языков на другие, обратили внимание на то, как образуются смешанные языки (Шухардт, Петричейку-Хаждэу).

Применение лингвистических данных к исследованиям в области других наук (мифологии, истории юридических представлений, этнологии и т. д.) дало более или менее благоприятные результаты. Особенно следует вспомнить о попытках воспроизвести картину первобытной культуры при помощи языковедческих сопоставлений (Кун, Пикте, Шрадер...).

Новейшее языкознание меньше всего нашло применение в педагогике, при изучении языков в школе, хотя, с другой стороны, нельзя отрицать того, что вообще методика практического изучения языков в XIX в. значительно усовершенствовалась...

В самом ближайшем будущем, т. е. уже в XX в., языкознанию придется решить следующие задачи:

1. До конца освободиться от схоластических взглядов, идущих от первоначальных грамматических опытов греков и римлян, а также от более позднего налета идей, рабски перенятых либо от индийских грамматиков, либо от грамматиков арабских... В связи с этим существовавшая до сих пор лингвистическая терминология должна измениться коренным образом, измениться не только по форме, но и по существу, в том, что касается понятий.

2. Осуществить мысль Лейбница и, в подражание естествоиспытателям, исходить всюду и всегда из исследования живых языков, доступных для наблюдения, и только потом переходить к рассмотрению языков, отраженных лишь в письменных памятниках древности.

3. Где только можно, применять метод эксперимента. Это лучше всего осуществимо в антропофонике, которая должна расширить объем своих наблюдений, включив, с одной стороны, звуки, издаваемые животными, а с другой стороны, языки с особенностями произношения, которые до сих пор оставались непонятными для нас. Таким образом, антропофоника, расширив область исследования, на деле станет наукой общей, строящейся на реальном базисе.

4. В связи с этим становится необходимой замена знаков алфавита знаками транскрипции на основе анализа или разбора звуков различных языков.

5. Нужно чаще применять в языкознании количественное, математическое мышление и таким образом приблизить его все более и более к наукам точным.

6. Языкознание будет становиться все более точной наукой также в зависимости от того, насколько в его базисной науке, в психологии, будет совершенствоваться метод качественного анализа.

7. Исследование языковых фактов должно стать строго объективным, оно должно быть констатацией существенных фактов данной эпохи и данной языковой области без навязывания им чужих категорий.

8. Первым, кардинальным требованием объективного исследования должно быть признано убеждение в безусловной психичности (психологичности) и социальности (социологичности) человеческой речи.

9. Понятие “звуковых законов” должно быть окончательно отброшено языкознанием и заменено его психологическим эквивалентом.

10. Исследуемые языки должны подвергаться всестороннему поэлементному анализу во всех возможных направлениях.

11. Понятие развития и эволюции должно стать основой лингвистического мышления. Это должно привести ео ipso к искоренению предрассудка, называемого антропоцентризмом, предрассудка, вырывающего человека из среды других живых существ, а также к освобождению от мании величия, заключающейся в том, что строение “наших” языков считается вершиной морфологического развития в языковом мире.

12. Понятие эволюции должно привести к допущению постоянных осцилляций, колебаний в строении языка (в области сложных языковых форм: слов, выражений и предложений — переход централизации в децентрализацию и децентрализации в централизацию).

13. Лексикология, или наука о словах, как отдельная ветвь грамматики будет творением XX в.

14. Возможно, что будут обнаружены новые родственные связи между языками и группами языков и даже принципиально изменится взгляд на сущность межъязыкового родства. Откроются совершенно новые горизонты. Имевшиеся до сих пор, в XIX в., попытки сопоставления в генетическом плане языков семитских и ариоевропейских или угрофинских и ариоевропейских не могли увенчаться успехом из-за отсутствия достаточных научных доказательств. Может быть, XX веку больше повезет в этом отношении. Одним из ближайших и первостепенных открытий в этой области явится доказательство генетического родства группы семитских языков с кавказскими (грузино-мингрельскими) языками...

15. Языковые обобщения будут охватывать все более широкие круги и все более соединять языкознание с другими науками: с психологией, с антропологией, с социологией, с биологией.

16. Этимологические и семасиологические исследования окажут огромное влияние на психологию и дадут ей совершенно новый материал для выводов и обобщений.

17. Наряду с двумя до сир пор известными видами знания, т. е. рядом с интуитивно-артистическим и аналитически-научным знанием, станет третий вид знания — знание языковое.

Но языкознание может принести пользу в ближайшем будущем, лишь освободившись от обязательного союза с филологией и историей литературы. Прежде всего университетские кафедры языкознания должны стать самостоятельными и объединиться скорее с кафедрами социологическими и естественнонаучными, чем с филологическими.

...Но для достижения этого нужно покончить с представлением, будто наука о языке начинается с “мертвых” языков, а обучение иностранным языкам должно происходить при помощи перевода, без применения наглядного метода. В школах грамматическая терминология должна стать единообразной, а основой усвоения грамматических понятий должен служить “родной” язык или же другой, соответствующим образом усвоенный. Искусство использования языкового материала для педагогических целей будет заключаться в осмыслении учениками бессознательных языковых процессов...

В.А. Богородицкий. ЛЕКЦИИ ПО ОБЩЕМУ ЯЗЫКОВЕДЕНИЮ

Лекция 1

Наука о языке и ее положение в кругу историко-культурных наук;

общая характеристика природы языка;

вопросы чистого и прикладного языковедения.

Наука о языке, или лингвистика, имея значение сама по себе в области человеческого знания, так как без изучения явления речи не может быть полноты миропонимания, представляет особую важность в ряду филологических наук как самостоятельная наука, так и по своим обширным приложениям: она знакомит с родством языков и народов, с сравнительно-генетическим методом, получающим все более широкое применение в гуманитарных науках, наиболее же строго применяемым именно в языковедении, представляет важность и некоторыми своими прикладными отделами. Ввиду такой сложности науки о языке возникла пропедевтическая дисциплина под названием *общего языковедения* или *введения в языковедение*, выясняющая основные вопросы науки о языке. К ознакомлению с этой дисциплиной мы и приступим, предварительно сделав некоторые общие замечания с целью облегчить дальнейшее изложение ее.

Прежде всего нужно уяснить природу самого языка, а для этого должно оставить взгляд на язык, как на сочетание букв, из которых слагается письменность, и иметь в виду *живую речь*. В этом смысле язык есть *средство обмена мыслей* (т. е. средство передавать свою мысль другим и воспринимать чужую), *наиболее совершенное по сравнению с гораздо менее совершенным — жестами*. При этом обмене слова нашей речи являются *символами*, или *знаками*, для выражения понятий и мыслей. Не трудно понять, что это — наиболее удобные символы. В самом деле, что всего легче может служить в качестве таковых для передачи того изобилия понятий и представлений, которые проходят в нашем уме? Очевидно, нечто такое, что было бы *весьма разнообразно* и вместе с тем, с одной стороны, *легко производимо*, а с другой — *легко управляемо* или *воспринимается другими*. Невольно изумляешься перед тем, как удачно пришло человечество к тому, чтобы воспользоваться такими легкими для производства и восприятия символами, какие представляет собою звуковая речь; вместе с тем эти символы, состоящие из звуко сочетаний произносимых и слышимых, по разнообразию звуковых элементов, вполне достаточных для обозначения разнообразных предметов мира, легко переходят в *бессознательную деятельность*, что также чрезвычайно важно, потому что они в таком случае уже не затрудняют хода мысли. Что же касается жестов, то, пока еще человеческий язык был слишком недостаточно развит, они могли играть довольно значительную роль, но с развитием языка значение их ослабело, так как они не могли дать такого разнообразия и не были столь удобными символами при передаче мысли, как звуковая речь; поэтому теперь жесты как символы имеют лишь побочное значение, сопровождая и дополняя живую речь.

Уяснив себе значение слов как наиболее удобных символов, или знаков, мысли, мы остановимся теперь несколько подробнее на самом *процессе живой речи*, предполагающем говорящего и слушающего. Словесный язык, или разговор, соединяющий говорящего и слушающего, возможен прежде всего при наличности *объективного момента*, каковой представляют колебательные состояния воздуш-

ной среды, вызываемые действием органов произношения говорящих и воспринимаемые слухом участников разговора; но при этом необходимо и другое условие, именно: словесный язык может служить посредником между говорящими лишь тогда, когда в их уме с одними и теми же словами ассоциируются, или связываются, сходные представления. Нужно прибавить, что языковой процесс не один и тот же у говорящего и слушающего: у говорящего речь есть функция мысли, так как у него мысль ищет соответствующего словесного выражения из запаса слов и оборотов, хранимых его памятью; у слушающего же, наоборот, мысль есть функция речи или, точнее, слуховых представлений, возбужденных у него слышимой речью; короче: в процессе речи у говорящего мысль как бы ведет за собою слова, у слушающего же, наоборот, под влиянием слов складываются мысли. Но, как мы уже сказали, все это возможно лишь тогда, когда одинаковые слова ассоциированы в уме говорящего и слушающего с одинаковыми понятиями, и следовательно, лишь тогда возможна обобщающая, или обобщающая, роль языка; это становится прямо осязательным, когда мы попадаем в среду, говорящую на неизвестном нам языке. Одинаковость языка, объединяя людей к общей деятельности, становится таким образом социологическим фактором первой важности.

Однако только что представленное разъяснение процесса разговора было бы далеко не полным, если бы мы ограничились взглядом на язык как на простой обмен слов для выражения мыслей; в действительности сущность этого процесса глубже, так как всякий и даже самый обыкновенный разговор представляет собою творчество; говорящий выбирает наиболее соответствующие выражения, а слушающий старается не только уловить вернее смысл воспринимаемой речи, но и по возможности создать творческой силой фантазии образ, соответствующий слышимым словам. Творчество это как у говорящего, так и у слушающего идет не всегда одинаково успешно: при сильном подъеме душевной энергии оно совершается наиболее успешно, — тогда у говорящего удачнее подбираются слова и даже создаются новые,

речь становится выразительнее, а у слушающего глубже затрагивается соответствующий мир понятий и представлений и рельефнее вырисовываются образы. Даже у детей, когда они приобретают речь, процесс является не простым усвоением материала, но вместе и творчеством: усваивая слова, дети сами пробуют образовать по ним другие, хотя бы и с ошибками. Так как, далее, словесное творчество говорящего, воплощая в слове новые комбинации идей, все-таки оставляет многое не высказанным, то творчество слушающего должно дополнять эти пробелы, а это легко ведет к частичному непониманию, тем более что представления и понятия каждого складываются своим путем и потому не могут быть у разных лиц вполне тождественными...

В последнем обстоятельстве можно видеть едва ли не основной фактор прогресса языка, так как говорящий, естественно, стремится высказываться таким образом, чтобы его полнее и лучше поняли; в то же время нетождество понимания, вызывая столкновение мнений, является лучшим средством для контроля за самою правильностью мысли. Прогресс языка в истории человечества будет нам особенно нагляден, если сравним язык каких-нибудь дикарей, иногда не имеющих даже особых названий для чисел дальше четырех или пяти, с литературным языком народов, достигших высокой степени развития, причем — повторим — главный фактор этого мощного развития языка заключается в стремлении говорящего к тому, чтобы в уме слушающего как можно полнее отразилась та же мысль; а эта тенденция, в свою очередь, основывается на природном стремлении к общечеловечности. Можно думать, что и самые начатки языка не вызваны лишь одною нуждою во взаимной помощи, но лежат в том же природном стремлении людей к общечеловечности.

Далее, прогресс языка тесно связан с прогрессом цивилизации, так как появление у человека новых идей и понятий неизменно сопровождается появлением новых слов и выражений, которые, несмотря на исчезновение обозначаемых ими предметов или понятий, остаются в языке, приспособившись для передачи других, сходных с последними или заступающих их место явлений; таким образом, язык является

как бы летописью пережитой культурной и социальной истории данного народа. Отсюда становится нам понятною и любовь каждого народа к своему языку, которым говорили отцы и деды; каждый человек легче и лучше мыслит и излагает свои мысли при помощи слов того языка, к которому привык с детства. Поэтому-то угнетение языка народности было бы не только тем несправедливым и жестоким запретом на свободу слова, который столь художественно представлен графом А. Толстым в его поэме “Иоанн Дамаскин”, но сопровождалось бы ущербом и вообще для человеческой культуры. Для лучшего уяснения себе этого пункта обратим внимание хотя бы на то обстоятельство, что сходные слова-понятия в разных языках представляют нередко различие не только по своему образованию, но вместе с тем и по оттенку, или нюансу, мысли (так, например, русское слово *причина* и немецкое *Ursache* не покрываются вполне одно другим, представляя некоторое различие по своему, так сказать, смысловому тембру), причем это различие способно возбуждать своеобразие в направлении мысли. Таким образом, различие языков заставляет человечество идти к истине как бы разными путями, освещая ее с разных точек зрения, а это служит залогом наиболее полного достижения истины, а не одностороннего...

Наш язык не только служит для выражения мыслей, он в значительной мере является и о р у д и е м м ы с л и. Уже самое существование слов как некоторых объективных символов содействует переходу наших представлений из низших стадий в высшие, расплывчатых и легко теряющихся представлений — в более устойчивые и фиксированные в слове понятия, а через то и самое мышление приобретает определенность и ясность... Но роль языка не ограничивается этим; приспособляясь к развивающейся мысли, он служит вместе с тем показателем успехов классифицирующей деятельности ума. Для примера остановимся на роли суффиксов по отношению к нашему языковому мышлению. В нашем уме явления и предметы мира классифицируются в группы, которые закрепляются в языке при помощи суффиксов; так, например, суффикс *-тель* обозначает разного рода деятелей, *-ние*

или *-тие* — действия, даже такая частная группа, как ягоды, отмечена особым суффиксом *-ика* или *-ника* (в разных языках такого рода группировка может представлять большие или меньшие отличия). Таким образом, элементы языка воплощают успехи познающей мысли и в свою очередь служат исходною точкою для последующего развития ее; без такого фиксирующего свойства языка в человечестве не могла бы развиться ни одна наука.

В заключение общих замечаний о природе и роли языка мы должны заметить, что не все движения нашей психики могут воплощаться в простом слове; некоторые из них требуют для своего воплощения участия искусств, например музыки, живописи, поэзии. Язык, со своей стороны, дает возможность удовлетворять этим художественным стремлениям человека, так как содержит в себе кроме звуков речи также элементы ритма, музыкальности, созвучий, которые, придавая слову красоту, позволяют ему принимать художественное развитие. Таким образом, уже в самой природе языка содержатся элементы для возникновения и развития поэзии и, или языка художественного, приспособляющегося к развитию художественной мысли, подобно тому, как язык научный, или проза, приспособляется к успехам научной мысли...

Рассматривая природу языка и основные свойства его, мы не коснулись еще его весьма важной черты — изменчивости во времени и пространстве, благодаря которой и получилось в течение веков все языковое многообразие, какое видим теперь на земном шаре. Главнейшими факторами этой изменчивости языка и связанного с нею диалектического роста языков являются смена поколений и расселение племен, вступающих при этом в новые условия... В настоящее время наука о языке распределяет все языки земного шара на ряд отдельных семейств (например, ариоевропейское, или индоевропейское, угро-финское, турецко-татарское и целый ряд других в разных частях света), настолько различных, что оказывается невозможным обнаружить родство между ними и, следовательно, одно общее их происхождение, хотя со временем, быть может, и удастся открыть род-

ство, по крайней мере, между некоторыми из них. Каждое из этих семейств, в свою очередь, распадается на языки, наречия и говоры. Так, к ариоевропейскому семейству принадлежат сохранившиеся [в] письменности древние языки — санскритский, древнегреческий, латинский и проч.; из современных языков этого семейства назовем, например, романские, германские, славянские и др. Родство между языками, образующими то или другое семейство, языковедение доказывает путем сопоставления их слов и грамматических форм, что и составляет предмет сравнительной грамматики этих языков.

Ознакомившись с природой языка как объекта лингвистических изучений, мы обратимся к самой науке о языке и укажем на главные ее подразделения. Языковедение распадается прежде всего на чистое и прикладное. В область чистого языковедения входит сравнительно-историческое изучение языков того или другого семейства как со стороны грамматического строя, так и лексического запаса (т. е. запаса слов). Сложность подобных исследований станет для нас понятной, если предварительно представим себе лингвистическое изучение одного отдельного языка. Сюда входит, помимо лексического состава, изучение его фонетического (т. е. со стороны звукового состава и звуковых законов) в связи с физиологией звуков, морфологическое (со стороны знаменательного состава слов) и синтаксическое (со стороны способов сочетания слов в предложении); в последнее время более и более упрочивается еще изучение языка со стороны семасиологической (т. е. в отношении развития смысловых оттенков), причем изучение знаменательной стороны слов опирается на психологию. Затем все явления языка, и к какой бы из этих категорий они ни относились, должны быть изучаемы не только в современном их состоянии, но также и в историческом развитии, при этом исследование не ограничивается литературным языком (если таковой существует), но считается и с народными говорами во всем их разнообразии (диалектология). На основании такого частного изучения отдельных языков формируется более общее сравнительное

изучение языков отдельных ветвей (например, в области ариоевропейского языкового семейства — сравнительное изучение славянских языков, языков романской ветви и т. д.) и, наконец, ветвей целого семейства (такова, например, сравнительная грамматика ариоевропейских языков), хотя прибавим, что и изучение отдельного языка не может обойтись без сравнения с его родичами. В каждом языковом семействе при сравнительно-историческом его изучении лингвист старается воссоздать в качестве исходного пункта его праязыковое состояние, т. е. определить грамматический строй и лексический состав в ту эпоху, когда оно еще не разделилось на ветви, а затем уже следит и за дальнейшим диалектическим развитием до настоящего времени, причем он должен воссоздавать и праязыковое состояние отдельных ветвей, которые затем постепенно делятся на более мелкие, перешедшие, наконец, в современные языки. Что касается прикладного языковедения, то сюда относится главным образом воссоздание первобытной культуры отдельных семейств и ее последующего развития по данным языка, причем лингвистика близко соприкасается с другими культурно-историческими науками; кроме того, педагогические вопросы о приемах изучения языков, как родного, так и иностранных, получают надлежащее освещение также в науке о языке, в прикладном ее отделе...

САМОСТІЙНА РОБОТА 4

**КРИТИКА МОЛОДОГРАМАТИЗМУ.
ШКОЛА "СЛІВ І РЕЧЕЙ".
ШКОЛА ЕСТЕТИЧНОГО ІДЕАЛІЗМУ.
НЕОЛІНГВІСТИКА**

Основні питання теми

1. *Період критики молодогограматизму.*
2. *Школа "слів і речей" Гуго Шухардта.*
3. *Школа естетичного ідеалізму Карла Фосслера.*
4. *Неолінгвістика.*

Література

Основна

Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 70—78.

Ковалик І.І. Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К., 1985. — С. 136—142.

Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. — К., 1964. — С. 99—105.

Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1980. — С. 77—130.

Кондрашов Н.А. История лингвистических учений : учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. — М., 1979. — С. 106—109.

Зеленько А.С. З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ, 2002. — С. 92—105.

Гируцкий А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск, 2001. — С. 133—144.

Левицкий Ю.А. История лингвистических учений / Ю.А. Левицкий. — М., 2005. — С. 154—165.

Чикобава А.С. Проблема языка как предмета языкознания (на материале зарубежного языкознания) / А.С. Чикобава. — М., 1959. — С. 125—139.

Нарский И.С. Критика семантического идеализма. Лекции, прочитанные на философском факультете / И.С. Нарский. — М., 1956.

Додаткова

Винокур Г.О. Эпизод идейной борьбы в западной лингвистике / Г.О. Винокур // Вопросы языкознания. — 1957. — № 2.

Жирмунский В.М. Предисловие / В.М. Жирмунский // Проблемы литературной формы. — Л., 1928.

Звегинцев В.А. Эстетический идеализм в языкознании / В.А. Звегинцев. — М., 1956.

Мурат В.П. Эстетический идеализм в языкознании / В.П. Мурат // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990.

Ольшки Л. История научной литературы на новых языках / Л. Ольшки : пер. с нем. — М. ; Л., 1933—1934. — Т. 1—3.

Степанов Ю.С. Доказательство и аксиоматичность в стилистике. Метод Л. Шпицера / Ю.С. Степанов // Вестник МГУ. — Сер. 7. — 1962. — № 5.

Фосслер К. Позитивизм и идеализм в языкознании / К. Фосслер // Звегинцев В.А. История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях. — 3-е изд., доп. — М., 1964. — Ч. 1.

Орієнтири для самопідготовки

Період критики молодогограматизму

Період затишся (кризи) у мовознавстві. Формування лінгвістичних напрямів, представники яких різко виступили проти молодогограматичного трактування мови й методів її вивчення.

Школа “слів і речей” Гуго Шухардта

Критика австрійським мовознавцем Г. Шухардтом молодогограматичного тлумачення звукових законів у статті “Про фонетичні закони (проти молодогограматиків)” (1885). Заперечення абсолютного характеру дії фонетичних законів. Натомість обґрунтування тези про мовне змішування, схрещування. Наголошення на суспільному характері мови.

Видання з 1909 р. Гуго Шухардтом та його австрійським колегою Рудольфом Мерінгером журналу “Слова і речі”. Вивчення історії слів не тільки на основі їх лінгвістичного аналізу, але й у зв'язку з історією речі.

У центрі уваги школи — проблеми етимології, лексикології і семасіології. Виокремлення ономасіології.

Розгляд мови як інструменту діяльності людини, тісно пов'язаного із соціальними й культурними інститутами.

Створення в Німеччині Георгом Венкером і у Франції Жюлем Жильєроном лінгвістичної географії на основі положення Шухардта про “географічне вирівнювання”.

Значення лінгвістичної спадщини Г. Шухардта й усієї Школи “слів і речей”.

Школа естетичного ідеалізму Карла Фосслера

Критика молодогограматизму з позицій естетичної філософії мови. Розгляд мови німецьким ученим Карлом Фосслером як безперервної творчої духовної діяльності, невідривної від духовної та інтелектуальної історії народу. Мовознавство як складова естетики.

Підкреслення експресивної (виражальної) функції мови, натомість абсолютне ігнорування функції комунікативної.

Змішування історії мови з історією культури. Спроба з'ясувати зв'язок між явищами мови та особливостями культури відповідних епох.

Виявлення К. Фосслером стилістики.

Заперечення самостійного й узагальнювального характеру слова.

Основні праці К. Фосслера: “Позитивізм та ідеалізм у мовознавстві” (1904); “Мова як творчість і розвиток” (1905); “Вибрані статті з філософії мови” (1923); “Дух і культура в мові” (1925) та ін.

Представники Школи естетичного ідеалізму: Лео Шпітцер, Хельмут Хацфельд, Еуген Лерх, Леонардо Ольшки, Віктор Клемперер та ін.

Роль Школи естетичного ідеалізму в історії розвитку лінгвістичної думки.

Неолінгвістика

Представники школи: італійські вчені Джуліо Бертоні, Маттео Бартолі, Вікторіо Пізані, Бруно Мільйоріні, Джуліано Бонфанте, Джакомо Девото.

Виклад поглядів неолінгвістів у статті Дж. Бонфанте “Позиція неолінгвістики” (1947).

Неолінгвістика як еклектичний напрям.

Основний метод дослідження мови — визначення ізоглос. Мова — механічна сукупність ізоглос.

Неолінгвістичні теорії субстрату, суперстрату й адстрату.

Досягнення неолінгвістики: вивчення мови в діячій, наголошення на синхронно-діячій взаємодії різних мовних фактів, дослідження живих реальних діалектів, удосконалення методики лінгвістичної географії, зв'язування її зв'язку з проблемами порівняльно-історичного мовознавства; внесок в етимологію.

Недоліки неолінгвістики: надмірне захоплення екстралінгвальними факторами, недооцінка системно-структурних властивостей мови, розуміння мови як абстракції.

Тестові завдання

I рівень

1. У який період розгорнулася критика молодограматизму:
 - а) початок XX ст.;
 - б) початок XIX ст.;
 - в) кінець XX ст.;
 - г) I половина XIX ст.?

2. Початок XX ст. розглядається в мовознавстві як період:
 - а) розквіту;
 - б) кризи;
 - в) часткового занепаду;
 - г) стабільного розвитку.

3. Назвіть лінгвістичні напрями, які виступали з критикою молодограматизму:
 - а) Школа естетичного ідеалізму, Школа “слів і речей”, нейролінгвістика;
 - б) Школа естетичного ідеалізму, Школа “слів і речей”, неолінгвістика;
 - в) структуралізм, механіцизм, Школа трансформаційного аналізу;
 - г) Єльська школа, неолінгвістика, Школа “слів і речей”.

4. Що критикували у молодограматиків представники нових лінгвістичних напрямів:
 - а) трактування мови і методів її дослідження;
 - б) напрацювання молодограматиків у галузі етимології;
 - в) надмірну увагу до власне лінгвістичного аналізу;
 - г) надання великого значення позамовним чинникам взаємодії мови та діалектів?

5. Хто є основоположником Школи “слів і речей”:
 - а) Рудольф Мерінгер;
 - б) Гуго Шухардт;
 - в) Джуліо Бертоні;
 - г) Карл Фосслер?

6. Школа “слів і речей” — це:
 - а) мовознавчий напрям, представники якого виступали з критикою молодограматизму з позицій естетичної філософії мови і розглядали мову як творчу діяльність індивіда;
 - б) опозиційний до молодограматизму напрям, що трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму;
 - в) напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, мета якого — дослідження живих мов, що нібито розвиваються за суворими законами;
 - г) мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв'язку з культурою й історією народу.

7. Праця “Речі та слова” є програмною для:
 - а) Школи “слів і речей”;
 - б) Школи естетичного ідеалізму;
 - в) неолінгвістики;
 - г) молодограматиків.

8. На відміну від мовного індивідуалізму молодограматиків Г. Шухардт наголошував:
 - а) на вивченні живих мов і діалектів;
 - б) трактуванні мови як продукту психофізичної діяльності;
 - в) удосконаленні методики лінгвістичного дослідження;
 - г) суспільному характері мови.

9. Школа “слів і речей” поставила перед собою завдання:
 - а) вивчати “історію звуків”;
 - б) вивчати історію слів, залучаючи історію речей;
 - в) досліджувати живі мови, що розвиваються за суворими законами;
 - г) опрацьовувати теорію граматичних форм.

10. Які проблеми були в центрі уваги Школи “слів і речей” Г. Шухардта:

- а) етимології, лексикографії;
- б) орфоєпії;
- в) лексикології, синтаксису;
- г) етимології, лексикології, семасіології?

11. З яким ученим Гуго Шухардт з 1909 р. видавав журнал “Слова і речі”:

- а) з Рудольфом Мерінгером;
- б) Джакомо Девото;
- в) Вікторіо Пізані;
- г) Георгом Венкером?

12. Гуго Шухардт розвинув методичку дослідження:

- а) історичної граматики;
- б) історичної фонетики;
- в) історичної лексичної семантики;
- г) описової лексичної семантики.

13. Яку школу очолив Карл Фосслер (1872—1949):

- а) Школу естетичного ідеалізму;
- б) неолінгвістичну;
- в) Школу “слів і речей”;
- г) молодогограматичну школу?

14. Школа естетичного ідеалізму — це:

а) мовознавчий напрям, представники якого виступали з критикою молодогограматизму з позицій так званої естетичної філософії мови і розглядали мову як творчу діяльність індивіда;

б) мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики у зв’язку з культурою й історією народу;

в) опозиційний до молодогограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму;

г) немає правильної відповіді.

15. Школа естетичного ідеалізму названа естетичною тому, що:

- а) засновник школи — знавець романських мов;

- б) естетика у цій школі оголошена “альфою і омегою”;
- в) представники школи розуміли мову як “вираження естетичної творчості”;
- г) виступали на захист прав мов.

16. Карл Фосслер розглядав мовознавство:

- а) як складову естетики;
- б) інструмент діяльності людини, тісно пов’язаний із соціальними та культурними інститутами;
- в) систему цілеспрямованих виразних засобів;
- г) теорію лінгвістичного механіцизму.

17. Якою наукою Фосслер вважає мовознавство:

- а) філологічною;
- б) мисленневою;
- в) технічною;
- г) історичною?

18. Яку функцію мови підкреслювала Школа естетичного ідеалізму:

- а) комунікативну;
- б) експресивну (виражальну);
- в) мислетворчу;
- г) гносеологічну?

19. Школа естетичного ідеалізму ігнорувала таку функцію мови:

- а) експресивну;
- б) номінативну;
- в) комунікативну;
- г) пізнавальну.

20. Як називається опозиційний до молодогограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму:

- а) неомолодограматизм;
- б) неолінгвістика;
- в) етнолінгвістика;
- г) ідеолінгвістика?

21. Неолінгвісти виступали проти:

- а) методики дослідження і загальнотеоретичних положень молодогограматиків;
- б) методики опрацювання фонетичного закону;
- в) трактування мови як продукту психофізичної діяльності;
- г) вивчення живих мов та діалектів.

22. Неолінгвісти прагнули вивчати:

- а) тільки граматику;
- б) теорію мистецтва;
- в) усі мовні проблеми;
- г) живі мови й діалекти.

23. Неолінгвісти розглядали мову передусім з погляду:

- а) територіального поширення певних явищ;
- б) історичних умов розвитку;
- в) сусідства з іншими мовами;
- г) ситуативного вживання окремих слів.

24. Основним методом дослідження мови неолінгвісти вважали:

- а) визначення ізоглос;
- б) описовий метод;
- в) порівняльно-історичний метод;
- г) структурний метод.

25. Засновниками і представниками неолінгвістики стали:

- а) Г. Остгоф, В. Клемперер, Л. Ольшки, Б. Мільйоріно;
- б) Д. Бертоні, М. Бартолі, В. Пізані, Д. Девото;
- в) Д. Девото, Д. Бонфанте, Б. Мільйоріно, Е. Лерх;
- г) В. Клемперер, Л. Ольшки, В. Пізані, М. Бартолі.

II рівень

1. Школа "слів і речей" сформувалася:

- а) 1806 р.; в) 1878 р.;
- б) 1909 р.; г) 1919 р.

2. Школа "слів і речей" поставила перед собою завдання:

- а) замість абстрактної "історії звуків" вивчати історію слів, залучаючи історію названої словом речі;
- б) історію мовних явищ розглядати ізольовано, несистемно;
- в) вивчати фонетичні закони як "закони, що діють абсолютно сліпо, зі сліпою необхідністю природи";
- г) з'ясовувати причинний зв'язок між мовними явищами.

3. Між історією речей та історією слів, на думку Шухардта, існує:

- а) паралелізм;
- б) тотожність;
- в) пропорційність;
- г) відмінність.

4. Представники Школи "слів і речей" розглядали мову як:

- а) розумову функцію людини;
- б) дар Бога людині;
- в) інструмент діяльності людини;
- г) систему фонетичних законів.

5. У своїй праці "Речі та слова" Г. Шухардт намагався дослідити:

- а) класифікацію мов;
- б) закономірності розвитку семантичної системи мови;
- в) відмінність між речами та словами;
- г) взаємодію мов і діалектів.

6. Назвіть теорію Г. Шухардта, на якій позначився вплив теорії хвиль Й. Шмідта:

- а) теорія географічного вирівнювання;
- б) теорія взаємопереходу мов;
- в) теорія "мовної безперервності";
- г) теорія стирання меж між мовами і діалектами.

7. Г. Шухардт наголошував на тому, що причиною мовного розвитку є:

- а) мовна подібність;
- б) мовне змішування (схрещування);
- в) мовний паралелізм;
- г) мовна практика.

8. Школа “слів і речей” заперечувала абсолютність характеру дії:

- а) синтаксичних законів;
- б) фонетичних законів;
- в) граматичних законів;
- г) семантичних законів.

9. У якій статті Шухардт критикував молодограматичне тлумачення звукових законів:

- а) “Організм мови” (1827);
- б) “Слова і речі” (1835);
- в) “Про фонетичні закони” (1885);
- г) “Позиція неолінгвістики” (1947)?

10. Праці Шухардта вплинули на виокремлення в мовознавстві:

- а) етимології;
- б) семасіології;
- в) ономасіології;
- г) лексикології.

11. Ономасіологія вивчає:

- а) мову як творчу діяльність індивіда;
- б) фонетичні закони й соціальні характеристики мов;
- в) принципи і закономірності позначення предметів і явищ;
- г) схрещування мов.

12. Хто з учених доводив, що мовознавством у справжньому значенні цього слова є тільки стилістика:

- а) В. Гумбольдт;
- б) Г. Шухардт;

- в) К. Фосслер;
- г) М. Бартолі?

13. К. Фосслер вважав мовознавство наукою:

- а) психологічною;
- б) філософською;
- в) історичною;
- г) логічною.

14. Яка праця К. Фосслера була видана у 1905 р.:

- а) “Позитивізм та ідеалізм у мовознавстві”;
- б) “Дух і культура в мові”;
- в) “Мова як творчість і розвиток”;
- г) “Культура і мова Франції”?

15. К. Фосслер вбачав завдання мовознавства:

- а) у вивченні історії мови;
- б) дослідженні семантики слів;
- в) забезпеченні естетичного й естетико-історичного розгляду мови;
- г) з’ясуванні співвідношення слова і позначуваної ним речі.

16. Заслуга К. Фосслера в тому, що він:

- а) видавав журнал “Слова і речі”;
- б) був основоположником неолінгвістики;
- в) захищав українську мову, доводив її окремішність і самотність;
- г) поставив перед мовознавством нові завдання: лінгвістичне вивчення стилістики, дослідження співвідношення мови письменників і загальнонародної мови та зв’язку історії культури з розвитком мови.

17. Істотним недоліком наукової концепції К. Фосслера є:

- а) заперечення регулярності мовних змін;
- б) гіпертрофія естетичної функції мови;
- в) недооцінка системно-структурних властивостей мови;
- г) нехтування фонетичними законами.

18. Яка з цих праць не належить К. Фосслеру:

- а) “Позитивізм й ідеалізм у мовознавстві”;
- б) “Мова як творчість і розвиток”;
- в) “Дух і культура в мові”;
- г) “Слова і речі”?

19. Представниками школи естетичного ідеалізму були:

- а) В. Клемперер, Л. Ольшки, Е. Лерх, Л. Шпіцер;
- б) Г. Остгоф, Х. Хауфельд, Л. Шпіцер;
- в) В. Вундт, В. Клемперер, Е. Лерх, Л. Ольшки;
- г) Г. Пауль, Л. Шпіцер, Х. Хауфельд, Е. Лерх.

20. Представники школи естетичного ідеалізму розглядали мову як:

- а) інструмент діяльності людини;
- б) безперервну творчу духовну діяльність людини;
- в) дар Бога;
- г) систему фонетичних законів.

21. Неолінгвістика — це:

- а) опозиційний до молодогограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму;
- б) сукупність течій, шкіл, що тлумачать мову передусім як соціальне явище;
- в) сукупність окремих концепцій, які трактують мову як психічне явище;
- г) сукупність течій, шкіл, концепцій, що розглядають мову як феномен психологічного стану й діяльності людини чи народу.

22. Погляди неолінгвістів були викладені у статті:

- а) “Неолінгвістика як наука”;
- б) “Позитивізм та неолінгвістика”;
- в) “Позиція неолінгвістики”;
- г) “Неолінгвістика як творчість і розвиток”.

23. Назвіть автора статті “Позиція неолінгвістики” (1947):

- а) Джуліано Бонфанте;
- б) Матео Бартолі;

- в) Вітторіо Пізані;
- г) Джакомо Девото.

24. Принципи і методи неолінгвістики викладено в праці М. Бартолі та Д. Бертоні:

- а) “Короткий нарис неолінгвістики”;
- б) “Позиція неолінгвістики”;
- в) “Мова та історія”;
- г) “Нариси з мовознавства і російської мови”.

25. Основним методом неолінгвістики виступає:

- а) порівняльно-історичний;
- б) зіставний;
- в) описовий;
- г) ізоглот.

26. Неолінгвісти підтримували теорію:

- а) полігенезу мов;
- б) моногенезу мов;
- в) субстрату мов;
- г) змішування мов.

27. За переконанням неолінгвістів, усі мови світу є:

- а) ізольованими;
- б) змішаними;
- в) подібними;
- г) відмінними.

28. З концепцією змішування мов пов’язана неолінгвістична теорія:

- а) субстрату, апперстрату, комстрату;
- б) субстрату, суперстрату, адстрату;
- в) післястрату, аналогістрату, адстрату;
- г) апперстрату, суперабстрату, адстрату.

29. Представники неолінгвістики розглядали мову як:

- а) інструмент діяльності людини;
- б) безперервну творчу духовну діяльність;
- в) механічну сукупність ізоглот;
- г) систему фонетичних законів.

30. Що стало досягненням неолінгвістики:

- а) виявлення стилістики;
- б) розробка нових методів дослідження мови;
- в) внесок у семасіологію;
- г) розвиток етимології?

31. Недоліки неолінгвістики:

- а) захоплення екстралінгвальними фактами;
- б) недооцінка системно-структурних властивостей мови;
- в) розуміння мови як абстракції;
- г) усі відповіді правильні.

III рівень

1. Закінчіть речення:

- а) молодогораматизм — напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, мета якого — ...;
- б) Школа “слів і речей” — мовознавчий напрям, який висунув...;
- в) Школа естетичного ідеалізму — мовознавчий напрям, представники якого...;
- г) неолінгвістика — опозиційна до... .

2. Зазначте цифрою, кому з мовознавців належать наведені нижче погляди:

- а) наголошував на суспільному характері мови; поняття схрещування мов у нього стало методологічним принципом;
- б) вважав мовознавство історичною наукою, розглядав мову як безперервну творчу духовну діяльність, невідривну від духовної та інтелектуальної історії народу;
- в) заперечував регулярність мовних змін, стверджуючи, що “усе в мові регулярне, як і в житті, бо існує. І водночас усе нерегулярне, тому що умови існування явища різні”; вивчав мови в діахронії;
- г) стверджував, що нове мовознавство має забезпечити суто естетичний та естетико-історичний розгляд мови; основною функцією мови вважав естетичну і закликав саме з цього погляду вивчати мову.

- 1) Карл Фосслер;
- 2) Джуліано Бонфанте;
- 3) Гуго Шухардт.

3. Знайдіть представників відповідних шкіл:

а) Гуго Шухардт;	1) молодогораматизм;
б) Карл Фосслер;	2) Московська лінгвістична школа;
в) Маттео Бартолі;	3) Школа “слів і речей”;
г) Іван Бодуен де Куртене;	4) Школа естетичного ідеалізму;
д) Герман Пауль.	5) неолінгвістика;
	6) Казанська лінгвістична школа.

4. Позначте цифрою, кому належать ці думки:

- а) “Частини мови — це розряди слів, які групуються за формальними ознаками”;
 - б) “До справжньої науки не можна підходити з улюбленим “*ne supra crepidam*” (“не вище черевика” з лат. *Sutor, ne supra crepidam* — “Шевче, [суди] не вище черевика”);
 - в) “Мова не має логічної природи і не може бути піддана логічному розгляду”;
 - г) “Оскільки мова можлива тільки в людському суспільстві, то крім психічного аспекту ми повинні бачити в ній завжди аспект соціальний”.
- 1) Іван Олександрович Бодуен де Куртене;
 - 2) Карл Фосслер;
 - 3) Гуго Шухардт;
 - 4) Пилип Федорович Фортунатов.

5. Зазначте цифрою, які наукові досягнення належать кожній зі шкіл:

- а) Школа “слів і речей”;
- б) Школа естетичного ідеалізму;
- в) неолінгвістика;
- 1) перед мовознавством було поставлено нові завдання;

лінгвістичне вивчення стилістики, дослідження співвідношення мови письменників і загальнонародної мови та зв'язку історії культури з розвитком мови;

2) опрацювали нові методики опису мови, що вплинуло на зародження лінгвістичної географії та соціологічного напрямку;

3) вивчали мови в діячності, наголошували на синхронно-діячній взаємодії мовних фактів, розробили теорію субстрату, суперстрату, адстрату.

6. Позначте цифрою, хто висловив такі думки:

а) молодогораматика перебільшили роль аналогії, ототожили аналогію з психологією;

б) не існує принципу непорушного, безвиняткового фонетичного закону молодогораматиків;

в) для молодогораматиків характерний матеріалізм, зведення законів мови до законів механіки;

г) мовознавство вступило із філософського періоду в історичний.

1) Г. Курціус;

2) Г. Асколі;

3) Б. Дельбрюк;

4) Г. Шухардт.

7. Зазначте, чи істинне твердження:

Твердження	Так	Ні
а) Представником молодогораматизму був основоположник Школи "слів і речей" Пилип Федорович Фортунатов		
б) Молодогораматика вважали необхідним вивчення живих мов і діалектів, які легше, ніж мертві давні мови, піддаються спостереженню		
в) Молодогораматика досліджували переважно фонетику, менше уваги приділяли вивченню морфології і майже не торкалися синтаксису		

Закінчення табл.

Твердження	Так	Ні
г) Школа "слів і речей" — це сукупність течій, окремих концепцій, що трактують мову передусім як соціальне явище		
г) Усупереч молодогораматикам неолінгвісти заперечували регулярність мовних змін		
д) Недоліками неолінгвістики є захоплення екстралінгвальними фактами, недооцінка системно-структурних властивостей мови		

Відповіді

I рівень

1 — а; 2 — б; 3 — б; 4 — а; 5 — б; 6 — г; 7 — а; 8 — г; 9 — б; 10 — г; 11 — а; 12 — в; 13 — а; 14 — а; 15 — б; 16 — а; 17 — г; 18 — б; 19 — в; 20 — б; 21 — а; 22 — в; 23 — а; 24 — а; 25 — б.

II рівень

1 — б; 2 — а; 3 — а; 4 — в; 5 — б; 6 — в; 7 — б; 8 — б; 9 — в; 10 — в; 11 — в; 12 — в; 13 — в; 14 — в; 15 — в; 16 — г; 17 — б; 18 — г; 19 — а; 20 — б; 21 — а; 22 — в; 23 — а; 24 — а; 25 — г; 26 — б; 27 — б; 28 — б; 29 — в; 30 — г; 31 — г.

III рівень

2: а — 3; б — 1; в — 2; г — 1.

3: а — 3; б — 4; в — 5; г — 6; г' — 2; д — 1.

4: а — 4; б — 3; в — 2; г — 1.

5: а — 2; б — 1; в — 3.

6: а — 1; б — 4; в — 2; г — 3.

7: а — ні; б — так; в — так; г — ні; г' — так; д — так.

САМОСТІЙНА РОБОТА 5

МОВА ТА ІСТОРІЯ

Основні питання теми

1. *Історичний розвиток мови й аспекти мовознавства (синхронія та діахронія).*
2. *Стан мови як динамічна рівновага; варіювання як процес розвитку мови.*
3. *Зовнішні причини мовних змін.*
4. *Внутрішні закони історичних змін окремих мовних рівнів та мови в цілому.*
5. *Проблема прогресу в мові.*

Література

Основна

- Кочерган М.П.* Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К., 2003. — С. 333—354.
- Семчинський С.В.* Загальне мовознавство : підручник / С.В. Семчинський. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — К., 1996. — С. 320—392.

Кодухов В.И. Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М., 1974. — С. 185—201.

Березин Ф.М. Общее языкознание : учеб. пособие / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. — М., 1979. — С. 240—265.

Удовиченко Г.М. Загальне мовознавство. Проблеми. Методи : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1994. — С. 88—106.

Общее языкознание / под общ. ред. А.Е. Супруна. — Минск, 1983. — С. 335—421.

Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б.А. Серебренников. — М., 1970. — С. 197—307.

Додаткова

Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. Ажнюк // Мовознавство. — 2002. — № 2—3.

Будагов Р.А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р.А. Будагов. — М., 1977.

Будагов Р.А. Проблемы развития языка / Р.А. Будагов. — М., 1965.

Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток літературних мов / Л.А. Булаховський // Вибрані праці : у 5 т. — Т. 1: Загальне мовознавство. — К., 1975.

Булаховський Л.А. До проблеми мовного розвитку / Л.А. Булаховський // Мовознавство. — 1971. — № 4.

Быховец Н.Н. Языковые ситуации и взаимодействие языков / Н.Н. Быховец, А.Н. Гаркавец, И.Т. Дерканбаева и др. ; отв. ред. Ю.А. Жлуктенко ; АН УССР, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. — К., 1989.

Вайнрайх У. Языковые контакты : пер. с англ. / У. Вайнрайх. — К., 1979.

Вандриес Ж. Соприкосновение и смешение языков / Ж. Вандриес // Язык: лингвистическое введение в историю : пер. с фр./ прим. П.С. Кузнецова ; ред., пред. Р.О. Шор. — 2-е изд., стер. — М., 2001.

Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. — М., 1988.

Володарская Э.Ф. Заимствование как универсальное лингвистическое явление / Э.Ф. Володарская // Вопросы филологии. — 2001. — № 1.

Грищенко С.П. Взаємодія мов як фактор їх розвитку / С.П. Грищенко // Наукова спадщина проф. С.В. Семчинського і сучасна філологія : зб. наук. праць. — К., 2001. — Ч. 1.

- Демьянов В.Г. Иноязычная лексика в истории русского языка XI—XVII вв. / В.Г. Демьянов. — М., 2001.
- Железный А.И. Происхождение русско-украинского двуязычия в Украине / А.И. Железный. — К., 1998.
- Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти / Ю.О. Жлуктенко. — К., 1966.
- Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В.К. Журавлев. — М., 1982.
- Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. — Дрогобич, 1994.
- Климов Г.А. Синхрония-диахрония и статика-динамика / Г.А. Климов // Проблемы языкознания. — М., 1967.
- Колесов В.В. История русского языка в рассказах / В.В. Колесов. — 3-е изд. — М., 1994.
- Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Э. Косериу // Новое в лингвистике. — М., 1963. — Вып. 3.
- Костомаров В.Г. Жизнь языка. От вятичей до москвичей / В.Г. Костомаров. — М., 1994.
- Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Л.П. Крысин // Русский язык в школе. — 1994. — № 6.
- Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л.П. Крысин. — М., 1989.
- Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях: Проблемы диахронической фонологии / А. Мартине. — М., 1960.
- Мова та історія : період. зб. наук. праць. — К., 1997. — Вип. 27.
- Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. О.І. Чередниченко. — К., 1995.
- Мосенкис Ю.Л. Сравнение языков разных населений и проблема языкового моногенеза / Ю.Л. Мосенкис. — К., 1997.
- Николаева Т.М. Диахрония или эволюция? (Об одной тенденции развития языка) / Т.М. Николаева // Вопросы языкознания. — 1991. — № 2.
- Николаева Т.М. Теория происхождения языка и его эволюции — новое направление в современном языкознании / Т.М. Николаева // Вопросы языкознания. — 1996. — № 2.
- Пасемко І. Лінгвопуризм і сучасні мови [Вплив іншої мови, чужоземні слова] / І. Пасемко // Дивослово. — 2000. — № 12.
- Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. — М., 1960.
- Пепа В. Закон збереження мови / В. Пепа // Літ. Україна. — 1997. — 3 грудня.
- Перебийніс В.С. Науково-технічний прогрес і мова / В.С. Перебийніс, О.Ф. Пінчук, Ф.О. Нікітіна та ін. ; редкол. : В.М. Русанівський та ін. — К., 1978.
- Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. — Дрогобич, 1997.

- Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. Лингвистическая проблематика / В.Ю. Розенцвейг. — Л., 1972.
- Сепир Э. Как языки влияют друг на друга / Э. Сепир // Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М., 1993.
- Серебрянников Б.А. Взаимодействие языков / Б.А. Серебрянников // Вопросы языкознания. — 1955. — № 1.
- Серебрянников Б.А. Об относительной самостоятельности развития системы языка / Б.А. Серебрянников. — М., 1968.
- Сімонок В. Мовні контакти / В. Сімонок // Вісник ХДУ. — 1999. — № 430.
- Скрелина Л.М. Противоречие как источник развития языка / Л.М. Скрелина // Филологические науки. — 1970. — № 1.
- Ткаченко О. Шляхи мовного самоствердження і становище української мови / О. Ткаченко // Українська мова. — 2005. — № 1.
- Топчій Л. Про міжмовні контакти в ЗМІ / Л. Топчій // Вісник Дніпропетровського ун-ту. — Сер.: Мовознавство. — 2003. — Вип. 9.
- Трубачев О.Н. Языкознание и история / О.Н. Трубачев // Л.А. Булаховский и современное языкознание: к 100-летию со дня рождения. — К., 1987.
- Чередниченко О.І. Взаємодія мов, двомовність і мова, двомовність і мовленнєва культура [з історії мов] / О.І. Чередниченко // Слово і час. — 1997. — № 10.
- Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу / Л.І. Шевченко. — К., 2001.
- Щерба Л.В. О понятии смешения языков / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974.
- Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка / В.В. Якушин. — М., 1984.
- Ярцева В.Н. Диахроническое изучение системы языка / В.Н. Ярцева // О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языков. — М., 1960.

Орієнтири для самопідготовки

Історичний розвиток мови й аспекти мовознавства (синхронія та діахронія)

Мова як історичне явище. Історична змінність мови як її суттєва ознака, внутрішня властивість. Синхронія і діахронія — два аспекти наукового розгляду мови як об'єкта дослідження.

Синхронія (гр. *synchronos* — одночасний) — стан мовної структури на певному часовому зрізі у відриві від процесу мовного розвитку.

Діахронія (гр. *dia* — через і *chronos* — час) — історичний розвиток мови, спостереження за часовими змінами окремих компонентів мовної структури або мови в цілому.

Стан мови як динамічна рівновага; варіювання як процес розвитку мови

Статика і динаміка мови.

Функціонування мови в кожний певний момент за рахунок тимчасової (динамічної) рівноваги, що встановлюється між тенденціями до збереження її правил такими, якими вони були досі, і тенденціями до змін, що накреслюють її майбутні правила.

Варіативність як особлива властивість мовної системи, що полягає в допущенні формальних видозмін однієї й тієї самої мовної одиниці. Виникнення варіативності внаслідок мовної еволюції, співіснування “нового” й “старого” у мові.

Зовнішні причини мовних змін

Зовнішні причини змін у мові як результат дії різних суспільних чинників.

Мовні контакти як один з наймогутніших стимулів мовних змін.

Типи мовних контактів: а) безпосередні й опосередковані; б) між спорідненими і неспорідненими мовами; в) з однією та обома сторонами впливом; г) маргінальні (на суміжних територіях) і внутрішньорегіональні (на одній і тій самій території); г) казуальні (випадкові) та перманентні (постійні); д) природні, штучні та змішані.

Процеси, які можуть зумовити контактування мов:

- 1) запозичення лексики і фразеології;
- 2) засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови;
- 3) зміна наголосу;

4) зміни у граматичній будові мови;

5) зміни у словотворі.

Інтерференція (лат. *inter* — між, взаємно і *ferens* (ferentis) — той, що несе, переносить) — мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини.

Конвергенція (лат. *convergo* — сходжусь, наближаюсь) — зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.

Мовні союзи як особливий тип ареально-історичної спільності мов, які характеризуються певною кількістю подібних чи спільних структурних і матеріальних ознак, набутих унаслідок тривалого та інтенсивного контактування й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору. Балканський, західноєвропейський, гімалайський, поволзький (волго-камський) і кавказький мовні союзи.

Субстрат (лат. *substratum* — підстилка) — ознаки (фонетичні, граматичні, лексичні) зниклої мови, що була колись поширена на території, яку займає інший народ. Наприклад, елементи галльської мови у французькій.

Суперстрат (лат. *superstratum* — верхній шар) — нашарування мови зайшого населення в мові корінного етносу, який, поглинаючи пришельців, асимілює і їхню мову, але вона дає про себе знати в явищах суперстрату, насамперед у фонетиці й граматиці. Наприклад, суперстратний вплив на давньоруську мову старослов'янської.

Адстрат (лат. *adstratum* — нашарування) — ознаки мовної системи, що виявляють тривалий вплив однієї мови на іншу в процесі контактування різних етносів. Наприклад, словенсько-італійський адстрат.

Розвиток матеріальної та духовної культури, продуктивних сил, науки і техніки як найпотужніший чинник змін у мові.

Дивергенція (лат. *divergentia* — розходження) — процес, унаслідок якого з однієї мови вичленовуються нові діалекти, що можуть відокремлюватися і ставати самостійними мовами. Наприклад, ісландська мова, яка в минулому була говіркою норвезької.

Внутрішні закони історичних змін окремих мовних рівнів та мови в цілому

Прагнення мови до самовдосконалення — внутрішньо-мовний чинник мовного розвитку.

Основні мовні антиномії, що призводять до змін у мові:

- 1) антиномія плану вираження і плану змісту;
- 2) норми та системи;
- 3) мовця і слухача;
- 4) інформаційної та експресивної функції мови;
- 5) коду й тексту (мови і мовлення).

Тенденції мовного розвитку, в яких виявляються внутрішні причини мовних змін:

- а) тенденція до економії мовних засобів і зусиль мовців;
- б) до вираження різних значень різними формами;
- в) до обмеження складності мовних одиниць;
- г) до абстрагування мовних елементів.

Проблема прогресу в мові

Історія питання: погляди представників порівняльно-історичного мовознавства, І. Бодуена де Куртене, О. Єсперсена та ін. Хибність думки деяких мовознавців про те, що мова тільки прогресує, нерозрізнення ними таких понять, як розвиток і зміна.

Розмежування в сучасному мовознавстві абсолютного й відносного прогресу, домінування у мові останнього.

Пов'язаність відносного прогресу з мовною технікою.

Спричинення абсолютного прогресу розвитком можливостей вираження мовного змісту, що виявляється передусім у розширенні словникового складу, збільшенні значень слів, удосконаленні стилістичних можливостей мови, а також у впорядкуванні синтаксису.

Тестові завдання

I рівень

1. Кому належить вислів “У даний момент мова не є такою, якою вона була десять хвилин тому”:

- а) О.С. Мельничуку;
- б) В. фон Гумбольдту;
- в) О.О. Шахматову;
- г) П.С. Дудику?

2. У якому столітті вчені дійшли висновку про змінність мов:

- а) у кінці XVIII ст.;
- б) XIX ст.;
- в) II половині XVII ст.;
- г) XX ст.?

3. Уперше зробили спробу пояснити розвиток мови представники:

- а) психологізму;
- б) структуралізму;
- в) порівняльно-історичного мовознавства;
- г) молодогограматизму.

4. Хто з мовознавців протиставляв синхронію як вісь односторонності та діахронію як вісь послідовності і вважав, що це протиставлення відповідає протиставленню статичності і динамічності, системності й безсистемності:

- а) О.О. Шахматов;
- б) В. фон Гумбольдт;
- в) Г. Пауль;
- г) Ф. де Соссюр?

5. Яке твердження правильне:

а) синхронія — стан мови в певний момент її розвитку; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів мови, які наявні й функціонують у певний умовно виділений період;

б) синхронія — історичний розвиток мови, а також дослідження мови у процесі її історичного розвитку;

в) синхронія — сукупність рис мовної системи, що з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів;

г) синхронія — мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів?

6. Вкажіть правильне твердження:

а) діакронія — стан мови в певний момент її розвитку; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів мови, які наявні й функціонують у певний умовно виділений період;

б) діакронія — історичний розвиток мови, а також дослідження мови у процесі її історичного розвитку;

в) діакронія — мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів;

г) діакронія — сукупність рис мовної системи, що з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

7. Переважна більшість мовних змін починається:

а) із занепаду, редукції певних мовних елементів;

б) розвитку різних фонетичних процесів;

в) варіювання мовних елементів;

г) утворення нових елементів мови.

8. Укажіть причини, від яких не залежать темпи мовних змін:

а) здатність окремої мовної системи змінюватись швидше за іншу;

б) соціальні умови функціонування мов;

в) мовна взаємодія;

г) наявність усіх мовних рівнів у конкретній мові.

9. На які групи поділяються чинники мовних змін (згідно з класифікацією С.В. Семчинського):

а) іншомовні та власне мовні;

б) екстралінгвальні та інфолінгвальні;

в) позамовні й мовні (зовнішні і внутрішні);

г) екстралінгвальні та власне мовні?

10. Паралельний вплив на мову зовнішніх і внутрішніх чинників визнають не всі учені, тільки внутрішні визнають:

а) А. Мартіне, Є. Курилович;

б) М. Ломоносов, Ф. де Сосюр;

в) О. Пешковський, П. Фортунатов;

г) М. Марр, Л. Булаховський.

11. Мовні зміни завжди мають якусь причину. Розрізняють внутрішні і зовнішні причини мовного розвитку. Зовнішні причини — це:

а) тенденції розвитку, закладені в самій мові;

б) імпульси розвитку мови, які надходять із зовнішнього середовища;

в) різні суспільні чинники;

г) контактування мов.

12. Що належить до зовнішніх причин мовних змін:

а) наявність антиномій у самій мові;

б) інтерференція;

в) контактування мов;

г) суперечності між потребами спілкування і мовними можливостями?

13. Що мовознавці не відносять до зовнішніх причин змін у мові:

а) розвиток матеріальної і духовної культури, продуктивних сил, науки, техніки;

б) контактування мов;

в) запозичення взаємодіючих мов;

г) антиномію мовця і слухача.

14. Що є найпоширенішим результатом взаємодії мов:

а) зміни у словотворі;

б) зміни наголосу;

в) запозичення лексики і фразеології;

г) зміни у граматичній будові мови, переважно в морфології?

15. Яка із систем мови є найпроникливішою для запозичень:

- а) фонологічна система;
- б) синтаксична;
- в) морфологічна;
- г) лексико-семантична?

16. Чим зумовлено те, що найбільше запозичень на лексико-семантичному рівні мови:

- а) це один з основних рівнів мови;
- б) цей рівень найбільш системно стійкий;
- в) на цьому рівні можлива інтерференція;
- г) на цьому рівні найбільш слабкі системні відношення?

17. Частка французьких слів в англійській мові:

- а) 15 %;
- б) 20 %;
- в) 70 %;
- г) 60 %.

18. Частка арабізмів у турецькій мові:

- а) 80 %;
- б) 90 %;
- в) 70 %;
- г) 50 %.

19. Частка китаїзмів у корейській мові:

- а) 65 %;
- б) 75 %;
- в) 85 %;
- г) 95 %.

20. Антиномія — це:

- а) протилежні начала в мові, боротьба між якими призводить до змін;
- б) спільне в різних мовах;
- в) мовна підсистема;
- г) вид антонімів.

21. Яку з указаних суперечностей (антиномій) не вважають внутрішньою причиною мовних змін:

- а) антиномія позначувального і позначуваного;
- б) антиномія норми та системи;
- б) антиномія інформаційної й експресивної функцій мови;
- г) антиномія контактування та запозичення взаємодіючих мов?

22. Коли план вираження і план змісту мовного знака перебувають у стані нестійкої рівноваги, тоді це:

- а) антиномія норми і системи;
- б) антиномія мовця та слухача;
- в) антиномія позначувального й позначуваного;
- г) антиномія коду і тексту.

23. Суперечності між стандартним й експресивним началом в мовленнєвій діяльності — це:

- а) антиномія норми і системи;
- б) антиномія мовця і слухача;
- в) антиномія позначувального і позначуваного;
- г) антиномія інформаційної та експресивної функцій мови.

24. Прогрес у мовних змінах вбачали:

- а) І. Бодуен де Куртене, О. Єсперсен;
- б) А. Шлейхер, Ф.-М. Мюллер;
- в) О. Востоков, П. Фортунатов;
- г) Р. Раск, Ф. де Соссюр.

II рівень

1. Хто з мовознавців розрізняв “вивчення мов у стані їхнього розвитку” і “вивчення організмів мов”:

- а) О. Шахматов;
- б) В. фон Гумбольдт;
- в) О. Потебня;
- г) Р. Пауль?

2. Є різні погляди щодо значення історії мови. Наприклад, Л. Блумфільд зазначав, що знання історії мови у процесі опису її сучасного стану:

- а) надзвичайно важливе;
- б) потрібне;
- в) не має ніякого значення;
- г) не тільки не потрібне, а й шкідливе.

3. Також відомий і зворотний розвиток історії мов:

- а) від простого до складного;
- б) від конкретного до абстрактного;
- в) змінність — незмінність;
- г) від аналітизму до синтетизму.

4. Контакткування мов може спричинити запозичення лексики. На вашу думку, з якої мови українська запозичила найбільше слів:

- а) з французької;
- б) англійської;
- в) німецької;
- г) японської?

Чому? Відповідь коротко аргументуйте.

5. Як називаються контактні зумовлені відхилення від мовної норми:

- а) субстрат;
- б) адстрат;
- в) інтерференція;
- г) мовні помилки?

6. Чим спричинена інтерференція:

- а) конвергентним розвитком кількох мов;
- б) контактом двох мовних систем, які впливають одна на одну;
- в) контактом близькоспоріднених мов;
- г) мовними союзами?

7. У якому році виник термін “мовний союз”:

- а) у 1920 р.;

- б) 1923 р.;
- в) 1921 р.;
- г) 1922 р.?

8. Хто з мовознавців увів у науковий обіг термін “мовний союз”:

- а) Є. Курилович;
- б) М. Трубецької;
- в) Б. Головін;
- г) В. Георгієв?

9. Які мови належать до мовного союзу, за М.С. Трубецьким:

- а) мови, які пов’язані системою звукових відповідників;
- б) мови, які пов’язані корінною (споконвічною) лексикою;
- в) мови, які суттєво подібні у морфології;
- г) мови, які суттєво подібні у морфології та синтаксисі?

10. Сліди витісненої мови отримали у мовознавстві назву:

- а) субстрат і суперстрат;
- б) адстрат;
- в) синхронія;
- г) діахронія.

11. Хто з мовознавців увів у науковий обіг термін “субстрат”:

- а) В. Вартбург;
- б) Н. Бартолі;
- в) М. Трубецької;
- г) Дж. Асколі?

12. Виділіть правильне твердження:

- а) субстрат — мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови;
- б) субстрат — мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою нашарувалися; сліди мови чужинців;
- в) субстрат — сукупність рис мовної системи, що з’явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів;

г) субстрат — стан мови в певний момент її розвитку; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів мови, які наявні й функціонують у певний умовно виділений період.

13. Хто з мовознавців увів у науковий обіг термін “суперстрат”:

- а) Н. Бартолі;
- б) Дж. Асколі;
- в) В. Вартбург;
- г) М. Трубецької?

14. Виділіть правильне твердження:

а) суперстрат — мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови;

б) суперстрат — мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів;

в) суперстрат — сукупність рис мовної системи, що з'явилися унаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів;

г) суперстрат — історичний розвиток мови, а також дослідження мови у процесі її історичного розвитку.

15. Хто з мовознавців увів у науковий обіг термін “адстрат”:

- а) Дж. Асколі;
- б) М. Трубецької;
- в) Н. Бартолі;
- г) В. Вартбург?

16. Вкажіть правильне твердження:

а) адстрат — сукупність рис мовної системи, що з'явилися унаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів;

б) адстрат — мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів;

в) адстрат — мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови;

г) адстрат — це вивчення мови як системи в абстрагуванні від її змін і часового чинника.

17. Яка з антиномій, що призводять до мовних змін, названа неправильно:

- а) антиномія позначувального і позначуваного;
- б) антиномія комунікативної та інформаційної функцій мови;
- в) антиномія коду й тексту;
- г) антиномія норми і системи?

18. У яких тенденціях мовного розвитку не виявляються внутрішні причини мовних змін:

- а) у тенденції до економії мовних засобів і зусиль мовців;
- б) тенденції до вираження різних значень різними формами;
- в) тенденції до ускладнення мовних одиниць;
- г) тенденції до абстрагування мовних елементів?

19. У якій із тенденцій мовного розвитку внутрішні причини мовних змін не виявляються:

- а) у тенденції до економії мовних засобів і зусиль мовців;
- б) у тенденції до вираження різних значень різними формами;
- в) у тенденції до необмеження складності мовних одиниць;
- г) у тенденції до абстрагування мовних елементів?

20. Прикладом вияву якої тенденції мовного розвитку є відштовхування від омонімії:

- а) тенденції до економії мовних засобів і зусиль мовців;
- б) тенденції до вираження різних значень різними формами;
- в) тенденції до обмеження складності мовних одиниць;
- г) тенденції до абстрагування мовних елементів?

21. Це дало змогу говорити про прогрес у розвитку мови: один учений стверджував, що для мови характерне постійне вдосконалення, яке пов'язане з прогресивним рухом суспільства. Про кого йдеться:

- а) О.С. Мельничука;
- б) В. фон Гумбольдта;
- в) І.О. Бодуена де Куртене;
- г) О. Єсперсена?

22. Абсолютний прогрес — це:

- а) прогрес, пов'язаний з мовною технікою;
- б) це скорочення довжини слів;
- в) прогрес, пов'язаний з розвитком можливостей вираження мовного змісту;
- г) прогрес, який не пов'язаний з типом граматичної будови.

23. У чому виявляється відносний прогрес мови:

- а) в появі аналітичної будови в різних мовах світу;
- б) розширенні словникового складу;
- в) збільшенні значень слів;
- г) впорядкуванні синтаксису?

III рівень

1. Зазначте цифрою, якому терміну відповідає таке визначення:

а) мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови;

б) мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів;

в) сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

- 1) суперстрат;
- 2) субстрат;
- 3) адстрат.

2. Зазначте цифрою, кому з мовознавців належать такі погляди щодо прогресу в розвитку мов:

а) пов'язував прогрес із морфологічними типами мов; найдосконалішими вважав аналітичні мови;

б) вважав, що мови у своєму розвитку тільки прогресують; прогрес не пов'язаний з аналітизмом;

в) вважав, що мова як живий організм у своєму розвитку переживає два періоди: період розвитку, який належить до доісторичних часів, і період розкладу, деградації (історичний період);

г) для мови характерне постійне вдосконалення, яке пов'язане з прогресивним рухом суспільства, з духовним удосконаленням народу; три типи мов — кореневі, аглютинативні, флективні — засвідчують поступальний рух від примітивних форм розвитку до більш досконалих.

- 1) В. фон Гумбольдт;
- 2) П.Я. Черних;
- 3) О. Єсперсен;
- 4) А. Шлейхер.

Відповіді

I рівень

1 — в; 2 — б; 3 — в; 4 — г; 5 — а; 6 — б; 7 — в; 8 — г; 9 — в; 10 — а; 11 — б; 12 — в; 13 — г; 14 — в; 15 — г; 16 — г; 17 — г; 18 — а; 19 — б; 20 — а; 21 — г; 22 — в; 23 — г; 24 — а.

II рівень

1 — б; 2 — г; 3 — г; 4 — в; 5 — в; 6 — б; 7 — б; 8 — б; 9 — г; 10 — а; 11 — г; 12 — а; 13 — в; 14 — б; 15 — в; 16 — а; 17 — б; 18 — в; 19 — в; 20 — б; 21 — б; 22 — в; 23 — а.

III рівень

1: а — 2; б — 1; в — 3.
2: а — 3; б — 2; в — 4; г — 1.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Початки українського мовознавства у Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI—XIII ст.
2. Староукраїнська наука про мову XIV—XVIII ст.
3. Українське мовознавство XIX — початку XX ст.
4. О.О. Потебня — основоположник психологічного напрямку у слов'янському мовознавстві.
5. П.Г. Житецький — український компаративіст кінця XIX ст.
6. Українське мовознавство 20—80-х років XX ст.
7. Мовознавча діяльність А.Ю. Кримського.
8. Лінгвістичні погляди Л.А. Булаховського.
9. Питання загального і слов'янського мовознавства в дослідженнях О.С. Мельничука.
10. Українське мовознавство в еміграції.
11. Короткий огляд історії класичного російського мовознавства.
12. О.О. Шахматов як лінгвіст.
13. Мовознавча діяльність І.І. Срезневського.
14. Московська лінгвістична школа.
15. Казанська (Петербурзька) лінгвістична школа.
16. Мовознавство в СРСР 20—40-х років XX ст.
17. Мовознавство в СРСР 50—80-х років XX ст.
18. М.Я. Марр — творець так званого “нового вчення про мову” (“марксизму в мовознавстві”).
19. Лінгвістичні погляди Є.Д. Поливанова.
20. Л.В. Щерба — теоретик мови, фонетист, лексиколог, лексикограф, граматист і методист.
21. Лінгвістична концепція В.В. Виноградова.
22. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Неогумбольдтіанство.
23. Когнітивна лінгвістика.
24. Комп'ютерна лінгвістика.
25. Комунікативна лінгвістика.
26. Контрастивна лінгвістика. Типологія.
27. Лінгвістика тексту.
28. Етнолінгвістика.
29. Математична лінгвістика.
30. Функціональна лінгвістика.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Курс “Загальне мовознавство”, його місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін.
2. Мета курсу.
3. Завдання курсу.
4. Зміст курсу “Загальне мовознавство”.
5. Об'єкт і предмет мовознавства.
6. Місце мовознавства в системі наук.
7. Структура мовознавства.
8. Історія лінгвістичних учень, її етапи.
9. Найдавніші свідоцтва притягальної сили таємниці мови.
10. Наука про мову в Стародавній Індії.
11. Мовознавча думка в Давній Греції.
12. Давньоримська мовознавча школа.
13. Китайське мовознавство.
14. Давнє арабське мовознавство.
15. Мовознавство середньовіччя.
16. Мовознавча думка в епоху Відродження.
17. Європейське мовознавство XVII—XVIII ст.
18. Початки українського мовознавства у Київській Русі та в період феодальної роздробленості XI—XIII ст.
19. Староукраїнська наука про мову XIV—XVIII ст.
20. Українське мовознавство XIX — початку XX ст.
21. Українське мовознавство 20-х років XX — початку XXI ст.
22. Українське мовознавство в еміграції.
23. Короткий огляд історії класичного російського мовознавства.
24. Мовознавство в СРСР 20—40-х років XX ст.
25. Мовознавство в СРСР 50—80-х років XX ст.
26. Виникнення германістики. Значення мовознавчої діяльності Ф. Боппа, Р.-К. Раска, Я. Грімма.
27. Виникнення словістики. Значення мовознавчої діяльності Й. Добровського та О. Востокова.
28. Філософія мови Вільгельма фон Гумбольдта.
29. Натуралізм у мовознавстві.
30. Логіко-граматична школа середини XIX — початку XX ст.
31. Психологічні школи в мовознавстві XIX ст.
32. Харківська лінгвістична школа.
33. Молодограматизм у мовознавстві.

34. Казанська лінгвістична школа.
35. Московська лінгвістична школа.
36. Естетичний ідеалізм у мовознавстві.
37. Школа "слів і речей".
38. Неолінгвістика.
39. Соціологізм у мовознавстві.
40. Лінгвістична концепція Фердинанда де Соссюра.
41. Празький лінгвістичний гурток.
42. Американська дескриптивна лінгвістика. Механіцизм у мовознавстві.
43. Гіпотеза Сепіра-Уорфа.
44. Глосематика.
45. Концепція мови і мовлення як відображення складної природи мовної діяльності.
46. Мовлення внутрішнє і зовнішнє.
47. Психолінгвістика.
48. Проблема співвідношення мови і мислення та свідомості.
49. Взаємозв'язок мови і мислення в системі мовних значень.
50. Менталінгвістика.
51. Сутність і суспільна функція знака.
52. Типологія знаків.
53. Специфіка мовного знака.
54. Мова як особлива знакова система.
55. Лінгвосеміотика.
56. Соціальні спільності людей і соціальні типи мов.
57. Мова як суспільно-історична норма.
58. Відображення у мові соціальної диференціації суспільства.
59. Суспільна природа мови. Суспільні функції мови.
60. Соціолінгвістика.
61. Мовна ситуація.
62. Мовна політика.
63. Мова як явище, що історично розвивається.
64. Зовнішні причини мовних змін.
65. Внутрішні причини мовних змін.
66. Взаємодія мов.
67. Прогрес у розвитку мов.
68. Мовна система, її найсуттєвіші ознаки.
69. Види систем.
70. Парадигматичні, синтагматичні й ієрархічні відношення між мовними одиницями.
71. Мовна система і мовна структура як об'єкт науки про мову, диференціація цих понять.
72. Структура мови, мовні рівні, їх типи.
73. Фонологічний рівень мови.

74. Граматичний мовний рівень.
75. Лексико-семантичний рівень мови.
76. Проміжні мовні рівні.
77. Загальнонаукові методи дослідження мовних явищ.
78. Порівняльно-історичний метод.
79. Описовий лінгвістичний метод.
80. Зіставний метод.
81. Метод лінгвістичної географії.
82. Структурні методи.
83. Математичний метод.
84. Соціолінгвістичний метод.
85. Психолінгвістичний метод.
86. Комп'ютерна лінгвістика.
87. Лінгвістика тексту.
88. Когнітивна лінгвістика.
89. Комунікативна лінгвістика.
90. Етнолінгвістика.
91. Функціональна лінгвістика.
92. Навчальна література з курсу "Загальне мовознавство".

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Підручники, посібники

- Березин Ф.М.* История лингвистических учений : учеб. пособие / Ф.М. Березин. — М. : Высш. шк., 1975. — 304 с.
- Березин Ф.М.* Общее языкознание : учеб. пособие / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. — М. : Просвещение, 1979. — 416 с.
- Білецький А.О.* Про мову і мовознавство : навч. посіб. / А.О. Білецький. — К. : Арт Ек, 1996. — 224 с.
- Гируцкий А.А.* Общее языкознание / А.А. Гируцкий. — Минск : ТетраСистемс, 2001. — 304 с.
- Зеленько А.С.* З історії лінгвістичних вчень / А.С. Зеленько. — Луганськ : Альма-матер, 2002. — 227 с.
- Кириченко Г.С.* Нариси загального мовознавства : навч. посіб. : у 2 ч. / Г.С. Кириченко, С.В. Кириченко, А.П. Супрун ; за ред. А.П. Супрун. — К. : Ін Юре, 2008. — Ч. 1. — 168 с. ; Ч. 2. — 224 с.
- Кобилянський Б.В.* Короткий огляд історії мовознавства / Б.В. Кобилянський. — К. : Рад. шк., 1964. — 153 с.
- Ковалик І.І.* Загальне мовознавство: Історія лінгвістичної думки / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. — К. : Вища шк., 1985. — 216 с.
- Кодухов В.И.* Общее языкознание : учебник / В.И. Кодухов. — М. : Высш. шк., 1974. — 304 с.
- Кондрашов Н.А.* История лингвистических учений : учеб. пособие / Н.А. Кондрашов. — М. : Просвещение, 1979. — 224 с.
- Кочерган М.П.* Загальне мовознавство : підручник / М.П. Кочерган. — К. : Академія, 2003. — 464 с.
- Левицкий Ю.А.* История лингвистических учений / Ю.А. Левицкий. — М. : Высшая шк., 2005. — 302 с.
- Лоя Я.В.* История лингвистических учений. Материалы для курса лекций / Я.В. Лоя. — М. : Просвещение, 1979. — 234 с.
- Семчинський С.В.* Загальне мовознавство : підручник / С.В. Семчинський. — К. : АТ "ОКО", 1996. — 416 с.
- Томсен В.* История языковедения до конца XIX века (краткий обзор основных моментов) : пер. с нем. / В. Томсен. — М. : Гос. уч.-пед. изд-во наркомпроса РСФСР, 1938. — 160 с.
- Удовиченко Г.М.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К., 1980. — 216 с.
- Удовиченко Г.М.* Загальне мовознавство. Проблеми. Методи : навч. посіб. / Г.М. Удовиченко. — К. : ІСДО, 1994. — 200 с.

Рекомендована література

- Хроленко А.Т.* Теория языка : учеб. пособие / А.Т. Хроленко, В.Д. Бондалетов ; под ред. В.Д. Бондалетова. — М. : Флинта : Наука, 2004. — 512 с.
- Чикобава А.С.* Проблема языка как предмета языкознания (на материале зарубежного языкознания) / А.С. Чикобава. — М. : Гос. уч.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. — 179 с.

Хрестоматії

- Березин Ф.М.* История советского языкознания: некоторые аспекты общей теории языка : хрестоматия / Ф.М. Березин. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 1988. — 528 с.
- Березин Ф.М.* Хрестоматия по истории русского языкознания / Ф.М. Березин ; под ред. Ф.П. Филина. — М., 1973. — 504 с.
- Звегинцев В.А.* История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях / В.А. Звегинцев. — 3-е изд., доп. — М. : Просвещение. — 1964 — Ч. 1 ; 1965 — Ч. 2.
- Косовский Б.И.* Общее языкознание : хрестоматия / Б.И. Косовский ; под общ. ред. А.Е. Супруна. — Минск : Вышэйш. шк., 1976. — 432 с.

Словники, енциклопедії

- Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. — 4-е изд., стер. — М. : КомКнига, 2007. — 570 с.
- Бацевич Ф.С.* Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. — К. : Довіра, 2007. — 205 с.
- Ганич Д.І.* Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. — К. : Вища шк., 1985. — 360 с.
- Єрмоленко С.Я.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор ; за ред. С.Я. Єрмоленко. — К. : Либідь, 2001. — 224 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В.Н. Ярцева. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 685 с.
- Марузо Ж.* Словарь лингвистических терминов / Н.Д. Андреев (пер. с фр.) ; А.А. Реформатский (ред.) ; В.А. Звегинцев (предисл.). — М. : Изд-во иностр. лит., 1960. — 436 с.
- Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.
- Українська мова : енциклопедія* / ред. кол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. — К. : Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. — 752 с.
- Штерн І.Б.* Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енцикл. слов. для фахівців з теор. гуманітар. дисципл. та гуманітар. інформатики / І.Б. Штерн. — К. : Artek, 1998. — 336 с.

Навчальне видання

СУПРУН Людмила Вікторівна

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ, САМОСТІЙНА РОБОТА

Навчальний посібник

В Україні книгу можна придбати за адресами:

- м. Київ, вул. Стрілецька, 28 (вхід з двору), маг. "Абзац", тел. (044)581-15-68, 238-82-66;
- м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, маг. "Наукова думка", тел. (044)278-06-96;
- м. Київ, вул. Лисенка, 3-А, маг. "Книгарня "Є", тел. (044)235-88-54;
- м. Київ, просп. Московський, 6, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (044)464-49-70;
- м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1, маг. "Кобзар", тел. (0432)61-77-44;
- м. Дніпропетровськ, вул. Глінки, 24, ТЦ "Московський", "Будинок книги та медіа", тел. (056)726-53-14;
- м. Донецьк, вул. Артема, 158-Б, "Читай-город", тел. (062)258-21-05;
- м. Житомир, вул. Київська, 17/1, маг. "Знання", тел. (0412)47-27-52;
- м. Зaporіжжя, просп. Леніна, 142, маг. "Спеціальна книга", тел. (0612)13-85-53;
- м. Івано-Франківськ, Вічовий майдан, 3, маг. "Сучасна українська книга", тел. (03422)3-04-60;
- м. Кіровоград, вул. Набережна, 13, маг. "Книжковий світ", тел. (0522)24-94-64;
- м. Кривий Ріг, пл. Визволення, 1, маг. "Букініст", тел. (0564)92-37-32;
- м. Луцьк, просп. Волі, 41, маг. "Знання", тел. (0332)77-00-46;
- м. Львів, пл. Галицька, 12, маг. "Глобус", тел. (032)235-51-77;
- м. Львів, просп. Шевченка, 8, маг. "Українська книгарня", тел. (0322)72-16-30;
- м. Львів, просп. Свободи, 7, маг. "Книгарня "Є", тел. (032)272-85-74;
- м. Миколаїв, вул. Радянська, 3, маг. "КС "Молода Гвардія", тел. (0512)35-12-86;
- м. Одеса, вул. Буніна, 33, маг. "Будинок книги", тел. (0482)32-17-97;
- м. Полтава, вул. Шевченка, 29, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (0532)61-26-76;
- м. Рівне, вул. Соборна, 57, маг. "Слово", тел. (0362)26-94-17;
- м. Сімферополь, вул. Пушкіна, 8, маг. "Військова книга", тел. (0652)27-87-05;
- м. Суми, вул. Козацький Вал, 1, маг. "Книголюб", тел. (0542)22-53-00;
- м. Тернопіль, вул. Й. Сліпого, 1, маг. "Дім книги", тел. (0352)43-03-71;
- м. Тернопіль, вул. Чорновола, 14, маг. "Книжкова хата", тел. (0352)52-24-33;
- м. Ужгород, просп. Свободи, 3, маг. "Книги", тел. (0312)61-36-95;
- м. Харків, вул. Пушкінська, 74, маг. "Книжковий супермаркет", тел. (057)717-60-16;
- м. Харків, вул. Сумська, 51, маг. "Books", тел. (057)714-04-70, 714-04-71;
- м. Херсон, вул. Леніна, 14/16, маг. "Книжковий ряд", тел. (0552)22-14-56;
- м. Хмельницький, вул. Подільська, 25, маг. "Книжковий світ", тел. (0382)79-25-59;
- м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 38, маг. "Світоч", тел. (0472)36-03-37;
- м. Чернівці, пл. Соборна, 1, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (0372)52-00-19;
- м. Чернігів, просп. Миру, 45, маг. "Будинок книги", тел. (04626)9-92-62;
- м. Ялта, вул. Московська, 9-А, маг. "Дом книги", тел. (0654)23-52-93.

Книготорговельним організаціям та оптовим покупцям
звертатися за тел.: (044) 537-63-61, 537-63-62; факс: 235-00-44.
E-mail: sales@znannia.com.ua

Підп. до друку 14.10.2009. Формат 60×90 1/16.

Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBook.

Ум. друк. арк. 21. Обл.-вид. арк. 18. Заг. наклад 1000 пр. Зам. № 4296

Видавництво "Знання",

01030, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3596 від 05.10.2009.

Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36

E-mail: sales@znannia.com.ua, <http://www.znannia.com.ua>